

Revisors ansvar i kampen mot regnskapsmanipulasjon

ROBIN ANDRÉ VATNE & ØRJAN JENSEN

VEILEDER
Terje Heskestad

Universitetet i Agder, 2018
Handelshøyskolen ved UiA

Forord

Oppgaven er skrevet som det avsluttende ledd av masterstudiet i regnskaps og revisjon (MRR) ved Handelshøyskolen UiA.

Valget av oppgavens tema er grunnet i våre personlige og faglige interesser, og er en naturlig kombinasjon av temaene regnskap og revisjon, samtidig som det er et aktuelt, spennende og komplekst tema. Etter endte studier planlegger vi en fremtid i revisjonsbransjen, og vi tror at kunnskap om regnskapsmanipulasjon er et godt redskap å ha med seg inn i arbeidslivet.

Vi vil rette en stor takk til vår veileder Terje Heskestad for gode og konstruktive tilbakemeldinger underveis. I tillegg ønsker vi å takke alle intervjuobjektene som satt av tid til oss i sin hektiske hverdag. Til slutt vil vi rette en stor takk til familie og venner for oppmuntring underveis, korrekturlesning og gode råd.

Kristiansand 1. Juni 2018

Robin André Vatne

Ørjan Jensen

Sammendrag

I oppgaven undersøker vi hva som er revisors oppfatning av sin rolle i kampen mot regnskapsmanipulasjon, og hvilke forventinger regnskapsbrukere og Økokrim har til revisor på dette området. For å finne svar på dette har vi utført empiriske undersøkelser og analyser.

Revisors arbeid er i hovedsak regulert av revisorloven med forskrift og den internasjonale revisjonsstandardene, ISA. Vår oppfatning var at revisors ansvar knyttet til regnskapsmanipulasjon er uklart i nevnte reguleringer, og vi ønsket å finne ut hva oppfatningen til praktiserende revisorer var på temaet. Regnskapsmanipulasjon er et problem i både Norge og verden, og det er samfunnet som ofte ender opp som den tapende part om det ikke blir avdekket.

I tillegg ønsket vi å finne ut hvilken kunnskap regnskapsbrukerne har om revisors arbeid og hvilke forventinger de har til revisor i kampen mot regnskapsmanipulasjon. Revisor er en funksjon i næringslivet som skal øke kvaliteten på den finansielle informasjonen, og det er viktig at regnskapsbrukerne vet hva de kan forvente av et revidert regnskap. Vi har også snakket med Økokrim for å få deres synspunkt på temaet.

Våre funn viser at regnskapsbrukerne har for lite kunnskap om revisors arbeid, og det kan stilles spørsmål til hvor nyttig revisjonsberetningen er, selv om den anses som viktig av regnskapsbrukerne. Videre viser oppgaven at regnskapsbrukerne og Økokrim mener revisor er nøkkelperson i kampen mot regnskapsmanipulasjon, og de anser det som revisor sin plikt å avdekke regnskapsmanipulasjon. Revisorer fremstår som usikre når de skal definere sin rolle og ansvar, og forsøker å skyve bort eller fordele ansvaret til andre aktører. De er derimot enige i at det er en del av deres formål, men ikke det mest sentrale.

Inntrykket er at revisor har for lite fokus på området samtidig som regnskapsbrukere, og spesielt Økokrim, har litt for høye forventinger til revisor. Konklusjonen er at det er et gap mellom hva revisor anser som sitt ansvar og hva regnskapsbrukerne forventer av dem, men det kan ikke bare skyldes på revisor. Regnskapsbrukerne må også øke sin forståelse av revisors arbeid for at gapet skal tettes. For å øke revisors fokus på området mener vi at revisors rolle i kampen mot regnskapsmanipulasjon må defineres klarere i gjeldende revisorlov og revisjonsstandarder, og ikke kun i hvitvaskingsloven.

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Sammendrag	3
Innholdsfortegnelse	4
Tabell- og figuroversikt	7
Forkortelser	8
Kapittel 1 Introduksjon	9
1.1 Bakgrunn og avgrensning	9
1.2 Problemstilling	10
1.3 Oppbygging og struktur	11
Kapittel 2 Regnskapsmanipulasjon	12
2.1 Finansregnskapet	12
2.1.1 Årsak til at feil oppstår	13
2.2 Regnskapsmanipulasjon	13
2.2.1 Hva er manipulering og regnskapstrekkning?	13
2.2.2 Hvorfor skjer regnskapsmanipulering?	15
2.2.3 Metoder for å manipulere regnskapet	17
2.3 Røde flagg og resultatkvalitet	20
2.4 Interne rutiner og aktiviteter	24
2.4.1 Revisors plikter i forhold til interne kontroller	26
2.5 Bruk av teknologi	27
2.6 Bruk av serviceorganisasjoner	29
2.7 Konsolidering og foretaksintegrasjon	30
2.8 Samfunnsmessige konsekvenser av regnskapsmanipulering	32
Kapittel 3 Revisjon	34
3.1 Vesentlighetsgrense	34
3.1.1 Særskilt vesentlighetsgrense	36
3.2 Revisors taushetsplikt og rapporteringsplikt	37
3.3 Revisors uavhengighet og rolle som tillitsperson	39
3.4 Regnskapsbrukere	41
3.4.1 Banker	41
3.5 Økokrim	42
3.6 Revisors risikomodell	43

3.7 Revisors erstatningsansvar	45
Kapittel 4 Metode	48
4.1 Forskningstilnærming	48
4.2 Forskningsdesign	48
4.3 Utvalg	49
4.3.1 Revisorer	50
4.3.2 Banker	50
4.3.3 Økokrim	51
4.4 Utvalgsmetode	51
4.5 Utvalgsstørrelse	51
4.6 Metode for datainnsamling	52
4.7 Innhenting av respondenter og gjennomføring av intervjuene	53
4.7.1 Innhenting av revisorer som intervjuobjekter	53
4.7.2 Innhenting av regnskapsbrukere som intervjuobjekter	54
4.7.3 Rammen for intervjuprosessen	54
4.8 Intervjuguide	55
4.9 Datareduksjon og fortolkning av primærdata	56
4.9.1 Metode for datareduksjon	56
4.9.2 Analyse av data	56
4.10 Reliabilitet og validitet	57
4.10.1 Validitet	57
4.10.2 Reliabilitet	58
Kapittel 5 Presentasjon	61
5.1 Presentasjon – Revisorer	61
5.1.1 Bakgrunnsinformasjon	61
5.1.2 Vesentlighet	62
5.1.3 Manipulasjon / bevisste feil	62
5.1.4 Praksis og mulig endring av praksis vedrørende manipulasjon	64
5.2 Presentasjon – Regnskapsbrukere	66
5.2.1 Bakgrunnsinformasjon	67
5.2.2 Forhold til revisors arbeid	67
5.2.3 Ubevisste feil i regnskapet	68
5.2.4 Bevisste feil i regnskapet	69

5.3 Presentasjon – Økokrim	71
5.3.1 Bakgrunnsinformasjon	71
5.3.2 Bruk av revisors arbeid	71
5.3.3 Ubevisste feil i årsregnskapet	72
5.3.4 Bevisste feil i årsregnskapet	73
Kapittel 6 Analyse	75
6.1 Analyse – revisorer	75
6.2 Analyse – regnskapsbrukere	80
6.3 Analyse – økokrim	83
6.4 Drøfting	84
Kapittel 7 Konklusjon	89
7.1 Konklusjon	89
7.2 Begrensninger	91
7.3 Forslag til videre forskning	92
Referanseliste	94
Vedlegg	100
1 Intervjuguide: Revisorer	100
2 Intervjuguide: Regnskapsbrukere	101
3 Intervjuguide: Økokrim	102
4 Informasjonsskriv	103
5 Refleksjonsnotat – Robin André Vatne	104
6 Refleksjonsnotat – Ørjan Jensen	107

Tabell- og figuroversikt

Tabell 1:	Bakgrunnsinformasjon (revisjonspartnere).
Tabell 2.	Vesentlighet (revisjonspartnere).
Tabell 3.	Manipulering / bevisste feil (revisjonspartnere).
Tabell 4.	Praksis og mulig endring av nåværende praksis vedrørende manipulasjon. (revisjonspartnere)
Tabell 5.	Bakgrunnsinformasjon (regnskapsbrukere)
Tabell 6.	Forhold til revisors arbeid (regnskapsbrukere)
Tabell 7.	Ubevisste feil i regnskapet (regnskapsbrukere)
Tabell 8.	Bevisste feil i regnskapet (regnskapsbrukere)
Tabell 9.	Bakgrunnsinformasjon (Økokrim)
Tabell 10.	Bruk av revisors arbeid (Økokrim)
Tabell 11.	Ubevisste feil i årsregnskapet (Økokrim)
Tabell 12.	Bevisste feil i årsregnskapet (Økokrim)
Figur 2.1	Mislighetstriangelet
Figur 2.2	Utdrag av regnskapet til FAST Search & Transfer
Figur 2.3	COSO-modellens oppbygning
Figur 3.1	Oppgave revisjon
Figur 5.1	Antall rapporterte mistenkelige transaksjoner til Økokrim 2017
Figur 5.2	Sammenligning av resultater

Forkortelser

Hvvl - Hvitvaskingsloven

ISA - International standards on Auditing

ISA 200 - Overordnet mål for den uavhengige revisor og gjennomføringen av en revisjon i samsvar med de internasjonale revisjonsstandardene

ISA 240 - Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper

ISA 315 - Identifisering og vurdering av risikoene for vesentlig feilinformasjon gjennom forståelsen av enheten og dens omgivelser

ISA 320 - Vesentlighet ved planlegging og gjennomføring av en revisjon.

ISA 330 - Revisors håndtering av anslåtte risikoer

ISA 402 - Særlig hensyn ved revisjon av en enhet som bruker serviceorganisasjon

GRS - God Regnskapsskikk

IFRS - International financial reporting standard

IFRS 3 - Business Combination

IFRS 10 - Consolidated Financial Statement

IFRS 38 - Intangible Assets

NRS - Norsk RegnskapsStandard

NRS 17 - Virksomhetskjøp og konsernregnskap

NRS 19 - Immaterielle eiendeler

Revl - Revisorloven

1. Introduksjon

I første kapittel skal vi starte med å skrive om bakgrunnen for oppgaven, hvorfor den er relevant, og hva vi ønsker å oppnå. Vi vil også presentere vår problemstilling og forskningsspørsmål.

1.1 Bakgrunn og avgrensning

Regnskapsmanipulasjon er et problem i dagens samfunn og gjennom årenes løp har vi sett flere store regnskapsskandaler i Norge og resten av verden. Manipulering av regnskap blir gjort av personer for egen vinning, og ender som regel opp med at samfunnet taper penger. Formålet med regnskapsmanipulasjon er å bruke regnskapet til å fremstille et bilde av selskapet som avviker fra virkeligheten, og motivasjonen er som regel en fremtidig økonomisk gevinst. Samfunnet vi lever i er veldig påvirket av økonomi, og det blir konstant tatt beslutninger som får økonomiske konsekvenser. Dette gjør at vi er avhengige av nøyaktig informasjon for å foreta rasjonelle økonomiske beslutninger. Mangel på nøyaktig og korrekt informasjon kan resultere i beslutninger med kostbare konsekvenser.

I USA kan vi nevne Enron og WorldCom skandalene som førte til Arthur Andersen, et av verdens største revisjonsselskap på den tiden, gikk konkurs og *Sarbanes–Oxley Act (SOX)* ble opprettet (Store norske leksikon, 2009). SOX er en lov som ble opprettet i 2002 for å beskytte et selskaps interessenter mot regnskapsmanipulasjon og sørge for mer åpenhet rundt interne aktiviteter og regnskapsrapportering (Dagens Perspektiv, 2003). I Norge er noen av de mest kjent regnskapsskandalene Johs. Lunde og SponsorService, og i 2006 ble hvitvaskingsloven opprettet som et virkemiddel mot økonomisk kriminalitet.

Fellesnevneren i de fleste regnskapsskandaler er at det blir reist spørsmål til revisors arbeid, og revisor blir ofte saksøkt. *International Auditing Standard 240* er revisjonsstandarden som skal regulere revisors arbeid med regnskapsmanipulasjon og risikoen for dette. I tillegg har vi i Norge flere bestemmelser knyttet til temaet i revisorloven og forskriften til revisorloven. På tross av denne reguleringen er ofte det store spørsmålet i regnskapsskandaler om revisor burde ha oppdaget det, og om revisor har gjort nok.

Oppgaven vår har derfor som formål å finne ut hva revisorer mener er sin oppgave og sitt ansvar, og deretter se om det samsvarer med regnskapsbrukerne og Økokrim sine forventninger til revisor sitt arbeid mot regnskapsmanipulasjon i norske bedrifter.

Lovgivning rundt dette temaet varierer fra land til land, og konsekvensen av dette er at det ikke er et unisont globalt syn på hvilke oppgaver og ansvar revisor har i kampen mot regnskapsmanipulasjon. Det ble derfor naturlig å avgrense oppgaven til Norge på grunn av teoretiske, praktiske og geografiske årsaker.

1.2 Problemstilling

Oppgaven handler om revisors ansvar og regnskapbrukernes forventninger til revisor i kampen mot regnskapsmanipulasjon. Vi ønsker å finne ut om regnskapsbrukerne har nok kunnskap om revisors arbeid, og om deres forventninger til et revidert regnskap er realistiske. Vi vil også undersøke om det er behov for endring i lover og revisjonsstandarder. Vår hovedproblemstilling blir dermed som følger:

Samsvarer revisors oppfatning av sin oppgave og ansvar med hvilke forventninger regnskapsbrukerne har til revisor i kampen mot regnskapsmanipulasjon?

Vi skal stille spørsmål til revisor for å finne ut hva de mener om sitt ansvar om regnskapsmanipulasjon. Videre skal vi snakke med regnskapsbrukere for å finne ut hva de forventer i et revidert regnskap og hvilke forventninger de har til revisors arbeid mot regnskapsmanipulasjon. Vi vil også knytte svar og funn opp mot tidligere forskning og teori. I tillegg skal vi snakke med Økokrim for å høre hva de forventer og ønsker av revisor.

Vi har også utarbeidet noen forskningsspørsmål som utfyller problemstillingen vår og som vi håper å få svar på:

- 1) *Hva er revisors oppgave i kampen mot regnskapsmanipulasjon?*
- 2) *Har norske regnskapsbrukere nok kunnskap om revisors arbeid til å ha nytte av det?*
- 3) *Forventer brukerne og markedet for mye av revisor?*
- 4) *Er det behov for endring av lover og standarder som regulerer revisors ansvar i kampen mot regnskapsmanipulasjon?*

1.3 Oppbygning og struktur

I kapittel 2 og 3 i oppgaven vil presentere teori som skal ligge til grunn for vår forskning i form av bøker, artikler og tidligere masteroppgaver. Kapittel 2 gir først et bilde av hva regnskapsmanipulasjon er og deretter ser vi på generell revisjonsteori og revisors oppgave med feil i regnskapet i kapittel 3.

I kapittel 3 går vi gjennom hvilke forskningsmetoder vi har brukt når vi jobbet med oppgaven og samlet inn vår primærdata. Primærdata blir presentert i kapittel 4, analysert og drøftet i kapittel 5, og vi kommer med en konklusjon i kapittel 6.

2. Regnskapsmanipulasjon

Dette kapitlet omhandler relevant teori knyttet opp mot det overordnede emnet. Vi ønsker her å belyse de teoretiske faktorene som tidligere og pr. dags dato knytter seg opp mot manipulering av regnskap. Kapitlet skal belyse hvorfor regnskapsmanipulering aktuelt, hvorfor det påvirker regnskapet og tar for seg ulike temaer som er egnet til å påvirke muligheten for at manipulering oppstår.

2.1 Finansregnskapet

Finansregnskapet er et komplekst informasjonssystem som består av flere faktorer. Alle faktorene samlet gir oss et informasjonsprodukt som er grunnlaget for en rekke beslutninger (Langli, 2012,) og norsk rett har uttalt at korrekte finansregnskap er hjørnesteinen i enhver kredittvurdering (Langli, 2012). Finansregnskapet består av to hovedkomponenter: balanseregnskapet og resultatregnskapet. Balanseregnskapet er et øyeblikksbilde av en organisasjons økonomiske stilling, og gir en oversikt over hvordan eiendelene er finansiert (Langli, 2012). Resultatregnskap forklarer hvordan det økonomiske resultatet har vært over en gitt periode (Langli, 2012). Finansregnskapet er en god informasjonskilde som brukes som beslutningsgrunnlag innenfor forretningsvirksomhet, skatt og avgift. Dette er grunnen til at lover og standarder knyttet til utarbeidelsen av regnskapet en rekke ganger har blitt endret på både på internasjonalt og nasjonalt plan. Reglene for regnskap og bokføring oppfattes detaljert og dette er nødvendig for at kvaliteten på informasjon skal ivaretas (Langli, 2012).

I Norge er det regnskapsloven, bokføringsloven og Norsk regnskapsstandard (NRS) som er lovverket for finansregnskapet og bokføringsplikten. De største endringene innenfor bokføringsplikten i nyere tid har som formål å hindre den regnskapspliktige fra å levere manipulert informasjon. Endringene er gjort i bokføringsforskriften og pålegger blant annet strengere krav knyttet til dokumentasjon av kontantsalg og sikkerhet (Skatteetaten, 2016). Regnskapsloven bygger på historisk-kost-prinsippet som betyr at historisk kostnad legges til grunn ved måling i finansregnskapet (Fardal, 2007). I løpet av de siste 10 år har regnskapsloven likevel blitt påkostet flere vurderingsregler som avviker fra dette prinsippet. Eksempler på dette er rskl. § 5-8, § 5-9 og § 5-10 som konstaterer at verdsettelsen skjer til verdien på nåværende tidspunkt i gitte situasjoner.

NRS er de norske regnskapsstandardene og gir en forklaring på hvordan regnskapet skal utarbeides etter god regnskapskikk (rskl., 1998, § 4-6). Den nyere utgaven av NRS er mer prinsippbasert enn de tidligere utgavene og åpner derfor opp for mer skjønnsmessig vurdering ved verdsettelse. Videre er NRS et resultatorientert standardsett som betyr at den veileder mer i retning av korrekt resultat fremfor riktig verdsettelse i balansen (Farland, 2007). De internasjonale standardene går motsatt vei ved å være mer prinsippbasert og balanseorientert (Farland, 2007).

2.1.1 Årsak til at feil oppstår

Årsak til at feil oppstår i finansregnskapet er mange og komplekse. Feil kan oppstå som følge av ignoranse, bevisst manipulering, menneskelige feil og teknologisk svikt. I nyere tid har utvikling av automatiske og digitale verktøy gjort at feil innenfor summering, bokføring og beregninga av merverdiavgift har blitt redusert (Ellefsen, 2016). Foreløpig har derimot ikke digitaliseringen resultert i verktøy som erstatter de skjønnsmessige vurderingen som er nødvendig i produksjonen av et regnskap. Eksempler på dette er beregning av årlig avskrivning, nedskrivning, avsetninger og opptjente inntekter. En viktig faktor for å kunne vurdere risikoen for at feil kan forekomme i regnskap er omfanget av intern kontroll hos regnskapsprodusenten.

Når det gjelder bevisste feil kan dette i all hovedsak skyldes tre faktorer; press, mulighet og holdning jf. ISA 240 punkt A1. Faktorene må være tilstede for at en feilføring i finansregnskapet kan forekomme, og eksempler på dette kan være bonusordninger, emisjon og salg fra selskap til personer ledelsen. Manipulering av regnskapsinformasjon gjøres som oftest med hensikt om at regnskapet skal se bedre ut enn hva det i realiteten er. En av de mest grove regnskapskandalene som har hendt i Norge er den mye omtalte Finance Credit-saken hvor daglig leder Trond Kristoffersen manipulerte regnskapet med et samlet beløp på 1,5 milliarder (Langli, 2012). Det tok flere år før de falske regnskapene ble oppdaget.

2.2 Regnskapsmanipulasjon

2.2.1 Hva er manipulering og regnskapsstrekking?

Innenfor teorien er regnskapsmanipulering et kjent begrep som brukes når regnskapet bevisst ikke viser et rettviseende bilde av den økonomiske situasjonen. Regnskapsmanipulasjon kan også i litteraturen være omtalt som *misbruk av regnskapsfleksibilitet, kreativ regnskapsføring*

eller *earnings management*. Regnskapsmanipulasjon kan etter Healy og Wahlen (1998) defineres slik:

“Earnings management occurs when managers intentionally use judgement in financial reporting and in structuring transactions to alter financial reports to mislead some stakeholders about the underlying economic performance of the firm or to influence contractual outcomes that depend on reported accounting numbers”

Begrepet regnskapsmanipulasjon er vidt begrep som kan forstås og defineres gjennom flere faktorer. Mulford & Comiskey definerer begrepet regnskapsmanipulasjon (*earnings management*) slik:

“The active manipulation of earnings toward a predetermined target, which may be set by management, a forecast made by analysts, or an amount that is consistent with a smoother, more sustainable earnings stream” (Mulford & Comiskey, 2002, s. 3)

Heskestad, som er forsker i Norge innenfor temaet regnskapsmanipulering, har i en PowerPoint fra et foredrag i Oslo 14. november 2017 nevnt begrepet Regnskapsstrekking. Det gis ingen direkte definisjon på hva som ligger i begrepet regnskapsstrekking, men ut fra ordets betydning vurderer vi at det er en handling som går på å “tøye” regnskapsreglene eller beregne estimat som er over- eller underoptimistisk.

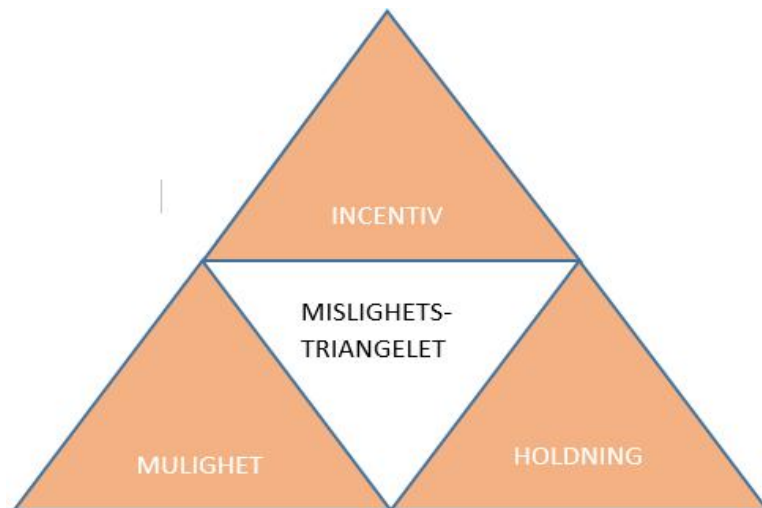
I en masteroppgave fra UiA hadde forskerne undersøkt hvordan vurderingen av goodwill endret seg når børsnoterte selskaper gikk fra NRS til IFRS. Goodwill er en immateriell eiendel som gjenspeiler forventningen om fremtidig inntjening. Denne inntjeningen kan komme av synergieffekter av at morsselskapet og datterselskapet kombinerer eiendeler/ressurser som skaper merverdi for konsernet (NRS 17 p. 6.1.6). Etter norske regler skal goodwill avskrives etter en fornuftig avskrivningsplan, mens etter IFRS skal goodwill hvert år vurderes til virkelig verdi og nedskrives ved verdifall. Oppgaven konkluderte med at de børsnoterte selskapene i Norge hadde økt signifikant fra år 2005-2015. Oppgaven omhandler nettopp hvordan estimatvurdering, lederskifte og muligheten til manipulering kan benyttes gjennom estimering av verdier.

Regnskapstrekkning kan forekomme som konservativ regnskapsføring, altså overforsiktighet i regnskapet. Eksempel på konservativ regnskapsføring kan være at det i gode tider avsettes for mye i regnskapet eller at det foretas unødvendige nedskrivninger. På denne måten kan et selskap senere reversere avsetningen eller nedskrivningen. Dette betyr i så fall at deler av et godt resultat flyttes til neste periode, slik at resultatet for en periode blir fordelt, eller strukket, utover flere perioder. Når opparbeidelse av slike skjulte reserverer gjennom regnskapstrekkning forekommer i større grad, så vurderer vi det som regnskapsmanipulering. Det kan også forekomme i dårlige tider ved at en inntektsfører for tidlig eller at en balansefører kostnader for å avskrive dem ved en senere anledning.

Definisjonen av regnskapsmanipulering er knyttet opp mot bevisste handlinger gjort for å skape misvisende regnskaper, men den dekker ikke de tilfeller som omhandler feilvurdering eller utilsiktede feil (Kinserdal, 2017). Definisjonen omhandler manipulering av alle typer finansiell rapportering, og ikke bare resultat og balanse. Noter, endring av egenkapital og oppsett av finansiell informasjon er også inkludert. Definisjonen av regnskapsmanipulering fra Healy og Wahlen dekker ikke begrepet som retter seg mot regnskapssvindel. Dersom regnskapsmanipulasjon er så grov at den klart går utenfor lov og standard sies det å være regnskapssvindel (Kinserdal, 2017). Både manipulering og regnskapssvindel er brudd på IFRS ettersom regelverket pålegger utøverne å føre finansiell rapportering som er komplett, nøytral og uten vesentlige feil. Eksempler på slike brudd kan være både overdreven optimisme eller pessimisme ved beregning av estimater.

2.2.2 Hvorfor skjer regnskapsmanipulering?

Årsaken til at manipulering i finansregnskapet forekommer ligger ofte i motivasjonen for å gjøre handlingen. ISA 240 presiserer tre karakteristiske trekk ved misligheter. Det kalles mislighetstriangelet, og er illustrert i figurene under og består av insentiv, mulighet og handling. Eksempler på hvorfor disse faktorene forekommer er ledelsens forventninger til økonomiske nettofordeler, interessekonflikt, svake internsystemer og mer regnskapsfrihet gjennom bruk av IFRS (Heskestad, 2015). Sistnevnte faktor om handlingsfrihet av regnskapsstandard gjenspeiler seg særlig i estimatvurdering og plikt til å konsolidere regnskaper etter IFRS.

Figur 2.1 Mislighetstriangel (Kilde: Svanstrøm, 2016)

ISA 240 nevner motivasjon som en mulig faktor som kan lede til misligheter i regnskapet. Under identifiseringen om det er risiko for manipulering, er det hensiktsmessig å få innblikk i ledelsens motiver. Disse motivene kan i hovedsak være (Kinserdal, 2017):

1. Maksimere verdien for eierne.
2. Maksimere den personlige gevinsten til eierne.

Regnskapsmanipulering oppstår som et resultat av underliggende hendelser. Det kan være at selskapet snart skal foreta en emisjon, selge en eiendel, eller selge hele virksomheten. Manipulering kan også være motivert av personlig vinning. Eksempler er bonusordninger eller at ledelsen frykter å miste sin posisjon ved et dårlig resultat (Kinserdal, 2014 & 2017). Kinserdal nevner videre i artikkelen *Hva er regnskapsmanipulasjon og hvordan kan den best avdekkes* (2017) en rekke forhold som kan lede til regnskapsmanipulasjon. Forhold som trekkes frem er gjerne at de selskapene som vektlegger suksess, markedsvekst og gode resultater ofte går høyt ut, og dermed skapes et press til å prestere godt. Et eksempel på dette er WorldCom-saken fra USA. I tillegg påpeker Kinserdal at risikoen for regnskapsmanipulering øker ved følgende forhold.

1. Insentivkontrakter.
2. Økonomiske vanskeligheter.

3. Kapitalmarkedshendelser.
4. Endringer i ledelse.
5. Endringer i regnskapsregler.

Manipulering skjer også fordi ledelsen har mulighet til å manipulere. Mulighet til å manipulere kan for eksempel forekomme gjennom fleksibiliteten ledelsen har mulighet til gjennom estimeringer (Petersen, Plenborg & Kinserdal, 2005). Regnskapsestimater er verdier i regnskapet som beregnes ved hjelp av personlig skjønn, og har dermed en risiko for å avvike fra den virkelige verdien.

2.2.3 Metoder for å manipulere regnskap.

Metodene for å manipulere er mange og komplekse. Kinserdal (2014 & 2017) beskriver en rekke metoder for å gjennomføre en manipulasjon, og flere av metodene vil man se at går igjen i de senere omtalte regnskapsskandalene. Inntektsposten er en av de mest sentrale postene i et regnskap, og årsaken er at inntektene er en god pekepinn på selskapets potensiale til å skape god vekst, egenkapital og lønnsomhet (Langli, 2012). Etter både IFRS og NRS skal inntekter innregnes i regnskapet når de er opptjent. Tidspunkt for når denne opptjeningen skjer er spesielt vanskelig når bedriften leverer produkter over lengre tid (Kinserdal, 2017). Både Enron i USA og Sponsor Service-saken i Norge er tilfeller som omhandlet feilaktig inntektsføring (Kinserdal, 2017) (Ryste, 2006).

Sponsor-Service var blant annet tiltalt for å ha inntektsført intensjonsavtaler med flere selskaper, blant annet Aker-konsernet. Under rettssaken gjorde hovedaksjonær for Aker-gruppen det helt klart at det ikke foreligget noen avtaler mellom Aker og Sponsor-service og det bare hadde funnet sted et møte dem i mellom partene hvor det var løs prat om en mulig avtale (Kinserdal, 2017). I Enron-saken omhandlet inntektsføringen fiktivt salg til et selskap som var under Enron sin kontroll, dette betydde i realiteten at selskapet ikke hadde kvittet seg med tapskontrakten som var inntektsført i Enron sitt regnskap (Kinserdal, 2017).

Usikre forpliktelser og betingede utfall er et område i regnskapet som er knyttet til skjønsmessige vurderinger, og det betyr at det er vanskelig å bokføre størrelsen på regnskapstallene helt nøyaktig. Skjønsmessig vurdering forekommer blant annet ved bokføring av ukurans på varelager, tap på fordringer, avsetning til reparasjoner, garantier og

rettssaker. Slike regnskapsposter forutsetter at føringen gjøres med innsikt i fremtiden, noe som vil oppfattes som vanskelig og forvirrende. Et eksempel på det er Norske Skog som opplyste i notene for år 2006 at selskapet hadde et kanadisk skattekrav som var over selskapets børsverdi. Norske Skog avsatte ingenting i regnskapet, ettersom deres vurdering var at selskapet ville frifinnes for kravet. Dersom en oppkjøpende part skulle vurdert avsetningen er det risiko for at saken hadde blitt vurdert annerledes (Kinserdal, 2014).

Forskning og utvikling (FoU) er transaksjoner i et selskap som skal inn i regnskapet, men spørsmålet er om de skal aktiveres i balansen eller kostnadsføres. I praksis utøves det stor grad av skjønn når FoU skal bli regnskapsført. Årsaken er at IFRS 38 fastslår at forskningsaktiviteter alltid skal kostnadsføres, mens utviklingskostnader skal balanseføres når det kan dokumenteres at produktet skal settes i produksjon og være lønnsomt. Dette er likt som etter norske regnskapsstandarder (NRS 19). Praksis for om aktivitetene balanseføres eller kostnadsføres kan variere i forhold til hvilket selskap vi ser på. Større veletablerte selskaper med god økonomi vil gjerne kostnadsføre mest mulig slik at de slipper å fremskaffe vanskelig dokumentasjon for regnskapsfører og revisor (Kinserdal, 2014). Selskaper som er i etableringsfase har ofte behov for å la egenkapitalen vokse og vise gode resultater. Derfor aktiverer slike selskaper gjerne utviklingskostnadene i balansen (Kinserdal, 2014). Slike reglene for FoU er vurderingen om kostnadene skal balanseføres eller kostnadsføres i stor grad basert på personlig skjønn. Derfor kan FoU-posten i et regnskap være utsatt både for regnskapsstrekning og manipulering.

Avskrivning og valg av avskrivningsplan står sentralt når man skal fordele en eiendelens kostpris utover eiendelens økonomiske utnyttbare levetid. Valg av levetid åpner for stor grad av skjønn (Kinserdal, 2014). Dersom levetiden endres kan dette slå ut i resultatet, og derfor bør revisorer påse at en endring i levetid blir begrunnet nøye dersom avskrivningsplanene endres. Et eksempel på dette er Norske Skog som endret forventet levetid på papirmaskinene uten å si noe om hvorfor, og det resulterte i at avskrivningskostnaden ble lempet med 200 millioner (Kinserdal, 2014). For Norske Skog medførte det at både daværende revisor (EY) og senere revisor (BDO) krevde at selskapet foretok store nedskrivninger av anleggsmidlene (Sundberg & Lorentzen, 2016). Uansett viser det at et regnskap kan bli utsatt for manipulering når personlig skjønn påvirker beregningen.

Konsolidering og oppkjøp av virksomheter er en prosess som krever at det utøves profesjonelt skjønn. Sammenslåing av bedrifter krever etter IFRS 3 og NRS 17 at det må identifiseres en overtakende enhet og virkelig verdi av overdragende enhet. Et godt eksempel på regnskapsmanipulering knyttet til konsolidering er den kjente Enron-skandalen som fant sted i USA mellom 2001-2004 (Rauboti, 2009). Selskapet vokste til å bli USAs ledende energiselskap, men selskapet hadde større gjeld enn regnskapene viste. Selskapets “gode” resultater ble blant annet fremskaffet gjennom transaksjoner med datterselskaper og urealiserte gevinster som ikke ble eliminert under konsolideringen i konsernregnskapet (Kinserdal, 2014). Denne type manipulering forklares nærmere under punktet om foretaksintegrasjon og eliminering.

Kinserdal (2014) nevner også i sin artikkel (*Hvordan manipulere med regnskapet ...*) at valutaeffekter og utsatt skattefordel er poster i regnskapet som kan manipuleres. Kinserdal nevner blant annet at IFRS ikke har noen krav om hvilken rekkefølge informasjonen skal gis i regnskapet, og derfor plasseres ofte negativ informasjon nederst eller “gjemt” i regnskapet. Dette problemet gjelder ikke bare for valutaeffekter, men alle regnskapstall. Videre nevner Kinserdal fire måter man lovlig kan “skjule” en negativ valutaeffekt.

1. Tap og gevinster innregnes som en del av driftsresultatet.
2. Tap og gevinster innregnes nedenfor driftsresultatet som en del av årsresultatet.
3. Tap og gevinster innregnes i OCI (*other comprehensive income*) - plassert som et bindeledd mellom resultat og egenkapitalbevegelse nedenfor årsresultatet.
4. Valuta behandles som sikring (det er frivillig å velg om valuta er regnskapsmessig sikring eller ikke etter IFRS), og sikringskursen er med på å stabilisere for eksempel varekost og inntekt.

Bankene har ofte som lånevilkår at egenkapitalen for et selskap skal ligge over en avtalt prosentsats beregnet i forhold til totalkapitalen. Om den ikke gjør det, så sies lånet opp (Kinserdal, 2017). Utsatt skattefordel oppstår når skattemessige verdier er større enn regnskapsmessige verdier og er betinget av at den kan utnyttes ved motregning mot fremtidig skattekostnad eller skattemessig overskudd, så kreves det at selskapet må ha fremtidig aktiviteter som realiserer verdien for at utsatt skattefordel skal kunne balanseføres. Dermed er

også utsatt skattefordel en post som er knyttet opp mot personlig vurdering og estimat siden enhver prognose om fremtiden aldri vil være helt sikker.

Kinserdal hevder i samme artikkel at vurderingen av utsatt skattefordel vil være ulikt for bedriftene ut fra hvilke framtidsutsikter som blir vurdert. Bedrifter som sliter med egenkapital, og særlig dersom egenkapitalprosenten nærmer seg grensen for hva banken i sin låneavtale er villig til å godta, kan være fristet til å danne seg overoptimistiske fremtidsbilder og dermed balanseføre utsatt skattefordel.

2.3 Røde flagg og resultat kvalitet

Røde flagg er indikatorer i regnskapet som varsler leseren om at informasjon som avgis er feilaktig. Heskestad (2016, s. 1) definerer røde flagg som:

“Med røde flagg menes i denne sammenhengen poster i regnskapet som identifiserer sammenhenger og utviklingstrekk som avviker fra det normale over tid og i forhold til bransjemessige forhold. “

Røde flagg i et regnskap er forhold i regnskapet som anses som unaturlige og dermed bør undersøkes. Unaturlige størrelser er transaksjoner og regnskapsposter som avviker fra det normale i bransjen. Røde flagg har ofte en tilknytning til fleksibilitet i regnskapsreglene og poster som er påvirket av personlig skjønn. Kjennetegn på uvanlige bevegelser i regnskapet er mange og kan være vanskelig å avdekke. Hovedpunktene for en kvalitetsanalyse av regnskapet i forhold til røde flagg (Heskestad, 2015):

1. Identifiser kritiske størrelser.
2. Vurder graden av fleksibilitet.
3. Vurder selskapets regnskapsstrategi.
4. Vurder informasjonskvalitet.

Resultat kvalitetsanalyse er en metode for å avdekke uvanlig bevegelse av omgivelsene rundt et regnskap og enhet som utarbeider regnskapet. Analysen innebærer at man ser etter kjennetegn på at noe er galt eller uvanlige omstendigheter som ikke er synonymt med bransjen. Som nevnt tidligere er regnskapet svært elastisk med tanke på graden av skjønn som

ligger til grunn for rapporteringen, og det er derfor sentralt at det utføres en analyse av det som rapporteres (Heskestad, 2015).

For å kunne utføre en resultat kvalitetsanalyse, må man opparbeide seg god bransjeforståelse og markedskunnskap. Nyttige verktøy for å gjøre dette kan være Porters “Five Forces” eller en SWOT-analyse (Heskestad, 2015). Porters Five Forces er et verktøy som brukes til å analysere situasjonen i et marked med fokus på kunder, leverandører, potensielle nyetableringer, substitutter og konkurrenter. SWOT er et verktøy som tar sikte på å identifisere et selskaps styrker, svakheter, muligheter og utfordringer. På denne måten retter man ikke for mye fokus på det som står oppgitt i årsregnskapet, men analyserer også andre faktorer som påvirker regnskapet.

Hvis man eksempelvis gjør en SWOT-analyse av Norske skog, så bør man avdekke at den kommende digitaliseringen er en trussel for den fremtidige papirproduksjonen. Derfor vil slik kunnskap gjøre det mulig å bedømme om lønnsomheten presentert i regnskapet er rimelig. Neste steg for å vurdere resultat kvaliteten er fleksibiliteten knyttet til estimater og regnskapsprinsipp. Rskl. §1-6 definerer små foretak og de har blant annet tilgang til å endre prinsipp knyttet til varekostnaden. En prinsippendring knyttet til varekostnad kan medføre at varekostnaden synker (f.eks. skifte fra variabel kost. til full tilvirkningskost.), varelageret øker og driftsresultatet blir større (Heskestad, 2015)

Forekomsten av røde flagg må ses i sammenheng med selskapsstruktur, bransje og utøvelse av skjønn i regnskapet. Bransjen til et selskap har betydning for hyppigheten av skjønn og estimater (Heskestad, 2015). For eksempel vil et selskap som leverer tjenester over tid ha større bruk av personlig skjønn til å vurdere om en inntekt er opptjent eller ikke. I motsatt tilfelle har vi en varehandel hvor inntekt som regel er opptjent når varen leveres til kunden. I tillegg til bransjefaktorer, så presenterer Heskestad (2015) en rekke røde flagg i form av selskaps spesifikke forhold som øker risikoen for bevisste feil. Disse forholdene er nevnt både i artikkelen fra “Regnskap og Økonomi” og øvrige presentasjoner av Heskestad;

- Selskaper som har utfordringer i forhold til bankens krav om egenkapitalprosent.
- Svakt styre.
- Overraskende revisorskifte.

- Komplisert selskapsstruktur.
- Uklare eller unødvendige kompliserte noter.
- Nøkkeltall som avviker fra det normale (forventer stabilitet)

Punktene er synonyme med Mulford & Comiskey forklarer som vilkårene for at *earnings management* kan oppstå ved føring av regnskap. Mulford & Comiskey forklarer også indikatorer på regnskapsmanipulasjon er svake styrer, svak internkontroll, kompliserte transaksjoner og uerfarne ledere (Mulford & Comiskey, 2002).

Videre kan også fremtidige hendelser generere forekomsten av røde flagg i regnskapet. Eksempler på det er planlagte aksjesalg eller bonusordninger, en manipulering av inntekter kan være motivert ved å holde aksjekursen oppe (Mulford & Comiskey, 2002). Røde flagg kan også kjennetegnes av salg til nærstående og prinsipp- eller estimatendring uten forklaring. Mange av de store regnskapsskandalene var beheftet med røde flagg som kunne identifiseres, men som ikke ble det. Eksempel på dette er Finance Credit-skandalen hvor regnskapet var beheftet med kompliserte noter som gjorde det umulig å forstå at inntektene var interne transaksjoner (Heskestad, 2015)

Internasjonale regnskapsstandarder åpner for at anleggsmidler kan bokføres til virkelig verdi og dermed resultatføre verdiøkningen, i motsetning til norske regler som bokfører anleggsmidler til anskaffelseskost. For anleggsmidler hvor virkelig verdi måles i regulerte markeder som børs og valuta vil dette være uproblematisk. Men for andre typer eiendeler som bygg vil virkelig verdi være en estimert verdi, som med andre ord er en verdi med usikkerhet.

Avsetninger er også et estimat som baseres personlig skjønn, og mange selskaper innenfor varehandel tilbyr garanti eller returfrist som det skal avsettes for i balansen.

Regnskapsstrekking eller -manipulasjon av avsetninger kan gjøres begge veier, både ved at dette settes for lave og høye avsetninger. For lave avsetninger gjenkjennes som rødt flagg ved at de gradvis blir lavere gjennom periodene, mens for høye avsetninger kan indikere rødt flagg ved at selskapet i en senere periode ønsker å jevne ut et negativt resultat (Heskestad, 2015). Manipulasjon ved å jevne ut resultater over perioder, altså manipulasjon gjennom manipulering av periodisering, er gjennom det engelske begrepet kjent som *Income smoothing*. Mulford & Comiskey definerer dette begrepet slik:

“A form of earnings management designed to remove peaks and valleys from a normal earnings series, including steps to reduce and “store” profits during good years for use during slower years” (Mulford & Comiskey, 2002, s. 3)

Resultat kvalitetsanalyse handler som nevnt om å se etter uvanlig bevegelser (røde flagg) rundt regnskapet og enheten som rapporterer. Dette kan være vanskelig å avdekke ettersom resultat kvalitetsanalyse krever at man undersøker særskilte faktorer, som ikke samlet nødvendigvis tilsier at noe er galt. Heskestad oppgir følgende eksempler på dette:

- Kundefordringene vokser mer enn selskapets omsetningsvekst. Kan tyde på lengre kredittider og manglende tapsavsetning, kan tyde på tapt inntekt. Omløpshastigheten på fordringene vil i så fall ikke henge sammen med kontantstrømmen fra selskapets drift.
- Inntekter knyttet til transaksjoner med nærstående. Dette må alltid ses på som en særskilt risiko.
- Risiko knyttet til avsetninger for garantier, retur eller forskuddsbetalte inntekter som ikke er opptjent.
- Kompliserte noter, uforklarte prinsipp og estimatendringer.

Flere av disse forholdene ble identifisert under skandaler som Finance Credit og Johs. Lunde. Finance Credit hadde manglende tapsføringer og fiktive inntekter. I Lunde gikk manipuleringen for det meste på inntekter fra interne transaksjoner. I begge tilfellene var manipuleringen røde flagg i form av komplisert og uoversiktlig selskapsstruktur. Den gjorde det vanskelig for brukerne å forstå dokumentasjonen for inntektene (Heskestad, 2015). Lunde-saken hadde under manipuleringen foretatt et uventet revisorskifte, og det medførte at ny revisor brukte tid på å få oversikt over alle nærstående selskaper. Dermed hadde ledelsen mulighet til å utføre manipulering.

Et annet eksempel fra virkeligheten er FAST-saken (FAST Search & Transfer). Selskapets regnskaper viste en betydelig økning av kundefordringene i regnskapet, og det var samtidig mulig å se at kontantstrømmen fra drift sank betydelig, men resultatet forble positivt (Heskestad, 2015). Utdraget på neste side fra regnskapene til FAST viser hvordan kontantstrømmen fra drift avviker fra selskapets rapporterte resultater.

(Merk at kontantstrømmen blir mindre, men resultatet forblir det samme)

	2006	2005	2004		2006	2005
<i>Revenues</i>	162 645	100 233	66 374	<i>Cash flows from operating activities</i>		
Salaries and personnel costs	103 935	62 286	38 120	Profit before taxes	8 279	7 398
Depreciation and amortization	15 507	8 801	8 284	Depreciation and amortization	15 507	8 801
Other expenses	40 658	22 196	14 266	Share based compensation	10 124	5 611
Total operating costs	160 100	93 283	60 670	Share of loss in associates	1 191	718
<i>Operating profit</i>	2 545	6 950	5 704	Other non-cash items	568	1 736
				<i>Changes of assets and liabilities</i>		
<i>Non-current assets</i>	.	.	.	Accounts receivable	-48 242	-16 660
Total non-current assets	131 548	94 042		Other current assets	-7 711	-2 043
<i>Current assets</i>				Other non current assets	4 491	-1 687
Accounts receivable	97 130	48 888		Accountans payable	4 564	2 478
Other current assets	14 314	7 848		Deferd revenue	2 499	2 724
Cash and cash equivalents	232 540	125 722		Other current liabilities	7 102	3 150
Total current assets	343 984	182 458				
Total assets	475 532	276 500		<i>Net cash flows from operating activities</i>	-1 628	12 226

Figur 2.2 Utdrag av regnskapene til FAST Search & Transfer (Kilde: Terje Heskestad & Proff.no) NB. regnskapene ble senere korrigert.

Sponsor Service-saken som fant sted i år 1999-2000 var en manipulering som omhandlet inntektsposten til regnskapet. Selskapet startet med inntektsføring i tråd med opptjeningsprinsippet, men gikk etterhvert over til en mer aggressiv inntektsføring som gikk på at selskapet inntektsførte 60 prosent av provisjonen som tilfalt Sponsor Service (Heskestad, 2015). Et år senere økte denne inntektsføringen til 75 prosent av provisjonene, og det røde flagget i denne skandalen er den aggressive inntektsføringen som økte fra et år til et annet. Samtidig var det ingen andre i bransjen som opererte med en lignende praksis for inntektsføring. Skandalene vi har omtalt over har etter vår vurdering en sammenheng med indikatorer på røde flagg. Dersom revisor og regnskapsbrukere hadde hatt større innsikt knyttet til resultat kvalitetsanalyse kunne mange feilaktige beslutninger vært unngått.

2.4 Interne rutiner og aktiviteter

Interne kontroller er en form for risikostyring og kan enkelt defineres som nødvendige verktøy for å nå målene eller visjonen til selskapet (Samuelsen, 2012) Fra 1992 har COSO-rapporten gitt revisor bedre grunnlag til å kunne forstå de rammeverk som en intern kontroll bygger på i en organisasjon. Den originale COSO-rapporten definerer intern kontroll slik:

“Intern kontroll er en prosess, igangsatt og gjennomført av virksomhetens styre, ledelse og ansatte. Den utformes for å gi rimelig sikkerhet vedrørende måloppnåelse innen følgende områder:

1. Målrettet og kostnadseffektiv drift
2. Pålitelig regnskapsrapportering og økonomisk informasjon
3. Overholdelse av gjeldende lover og regler. “

COSO-modellen er illustrert i figur 2.3 og bygger på fem komponenter som til sammen beskriver hvordan en organisasjons interne kontroller fungerer. Figuren under viser hvordan kontrollmiljøet danner selve fundamentet på hvordan en intern kontroll blir utformet. De fem komponentene beskrives under (Stuart, 2011) og figur 2.3 illustrerer oppbyggingen.

1. Kontrollmiljøet kan ses på som selve fundamentet ved analyse av funksjonen til en intern kontroll. Kontrollmiljøet kan defineres til å være nyskapende eller konservativ. Alle de andre komponentene i funksjonen til den interne kontrollen må fungere innenfor selskapets kontrollmiljø.
2. Neste steg i COSO-modellen er å identifisere risikoen for at den intern kontrollen er egnet til å oppnå sitt mål. Dette vil innebære en risikovurdering. For eksempel vil enhver organisasjon ha en lekkasje eller svakhet blant kompetente ansatte, særlig hvis populasjonen er stor.
3. Kontrollaktiviteten er faktoren som setter den interne kontrollen i kraft for å oppnå formålet med kontrollen. En kontrollaktivitet kan være krav om autorisasjon eller dokumentasjon.
4. Informasjon og kommunikasjon er en viktig komponent for at organisasjoner skal kunne omstille data tilhørende en intern kontroll. Organisasjoner kan for eksempel ha kvartalsvis rapportering om inntekter som kontrolleres opp mot budsjett.
5. Overvåkning eller oppfølging er en organisasjons verktøy for å gjøre en vurdering om den interne kontrollen faktisk avdekker eller oppklarer feil som oppstår i finansregnskapet. Overvåkning kan skje ved at det utføres en test av kontrollen, eksempel ved at man observerer at dokumentasjon er utført tilhørende kontrollen. “

Figur 2.3 COSO-modellens oppbygning (Kilde: Brataas, 2015)

En forutsetning for å kunne sikre god pålitelig informasjon er at selskapet har en internkontroll som fungerer, og det innebærer at den er skreddersydd til selskapets kompleksitet og egenart (Lindahl, 2016). Intern kontroll har innvirkning på risikoen for at manipulering eller misligheter kan oppstå, dårlig eller ingen internkontroll gjør at revisor bør være mer skeptisk og foreta revisjonen mer aktsomt (Gulden, 2015). I delkapittel 2.5.1 ser vi eksempler på hvordan dårlig internkontroll kan ramme regnskapet.

2.4.1 Revisors plikter i forhold til interne kontroller

Etter år 2000 har fokuset på interne rutiner fått mer oppmerksomhet fra revisor. Årsaken er de mange finans- og regnskapskandalene som vi har vært vitne til de senere år. Svake interne kontroller som i Nedre Romerike Vannverk (Heskestad, 2015) og Troms Kraft var grunnen til at personer i ledelsesstillinger fikk mulighet til å manipulere regnskapene (Eilertsen, 2015). Johannes Lunde, som var ansvarlig for Lunde-skandalen i Stavanger, hevdet i lagmannsretten at skylden for lovbruddene var grunnet i dårlig internkontroll og rene revisorrapporter (Nordmark, 2015).

Det fremkommer av revl. § 5-2, og internasjonale revisjonsstandarder at revisor under planleggingen skal fastslå og identifisere risikovurderingshandlinger som skal utføres (jf. ISA 320 og 330). Dette er et viktig element som avgjør omfanget av substanshandlinger og test av kontroller (ISA 330 pkt. 8). Substanshandlinger er en revisjonshandling som kontrollerer om

regnskapsinformasjonen er korrekt (Gulden, 2015), og test av kontroller er en revisjonshandling som skal verifisere påstanden om en god intern kontroll hos den revisjonspliktige (Gulden, 2015).

Interne kontroller har stor innflytelse på hvordan revisor retter fokus på å identifisere risiko for misligheter i regnskapet. Risikostyringen i et selskap vil ikke være bedre enn dets svakeste ledd (Samuelson, 2012). Alle ledd i en organisasjon er viktige tannhjul som til sammen fungerer som et maskineri, dersom et tannhjul svikter, svikter hele maskineriet. Man har tidligere sett i mange komplekse organisasjoner at svikt i et delmål vil medføre svikt i hovedmålet, eksempel Troms kraft-saken.

Dersom en internkontroll anses å være dårlig vil dette medføre større omfang av substanskontroller, dette innebærer at revisor kontrollerer at regnskapsinformasjonen ikke er manipulert. Dersom revisor feilaktig vurderer at en internkontroll er god, vil dette medføre at revisjonen baseres på test av kontroll. Dette vil være svært uheldig med tanke på revisors sannsynlighet for å oppdage en manipulering. Derfor er internkontroll en faktor som er sentral for å identifisere risikoen for manipulering.

Digitalisering og teknologi har gjort det vanskeligere for revisor å vurdere om en handling er en intern kontroll eller en aktivitet i organisasjonen. Derfor må revisor påse at forutsetningene for å teste en kontroll er oppfylt. Forutsetningene er at kontrollene til den revisjonspliktige er relevante, effektiv og dokumenterbare.

2.5 Bruk av teknologi

Den digitale utvikling innen regnskap har i hovedsak erstattet bokføring av bilag i regnskapet, som er den enkleste delen av regnskapsføring. Digitaliseringen har imidlertid ikke klart å erstatte arbeidet med å vurdere størrelsen av regnskapsposter. For at teknologiske verktøy skal kunne overta jobben med å vurdere regnskapsposter må utviklingen av kunstig intelligens foreligge (Heskestad, 2015). Ved verdsettelsen av et anleggsmiddel til virkelig verdi er det helt sentralt med markedsforståelse og profesjonelt skjønn, og det har ikke dagens verktøy foreløpig evne til. En fersk rapport fra PwC slår fast at utviklingen av kunstig intelligens er hyppigere nå enn tidligere, og at teknologien er et verktøy som gir finansbransjen både fordeler og ulemper (Lavion, 2018).

Økt bruk av teknologiske verktøy har også erstattet noen av de interne rutinene og aktivitetene i virksomhetene. Det har medført at næringslivet har fått utfordringer knyttet til digitalisering og teknologi. Utfordringene er blant annet at endringer skjer stadig raskere, og det krever at regnskaps- og revisjonsbedrifter bruker ressurser på å oppdatere seg på nye systemer og programvare (Ellefsen, 2016). Foreløpig er de digitale regnskapssystemene avanserte og ulike, og ansatte i økonomibransjen bruker mye tid og ressurser på å forstå og lære seg hvert enkelt system (Lavion, 2018). Dette er en utfordring for revisor.

Bruk av teknologiske og digitale verktøy i regnskapet gjør at informasjon lagres automatisk i systemene. Det gir utfordringer ved at konfidensiell informasjon kan bli *hacket* eller lekket (Ellefsen, 2016). Derfor har særlig mange revisjonsselskaper i nyere tid blitt tvunget til å bruke ressurser på IT-sikkerhet eller *cyber-security*. I regnskapsbransjen har det også blitt tatt i bruk såkalte skytjenester. Det er systemer som innebærer at både regnskapsfører, kunde og revisor har tilgang- og endringsrett til data som lagres i skyen. Problemet med slike skytjenester er at det kan være vanskelig å følge med på hvem gjør endringer og dermed kan det bli rotete og unøyaktig.

Det er vanskelig å si hvordan digitalisering vil påvirke omfanget av regnskapsmanipulasjon. På en side kan digitale løsninger øke sporbarheten av endringer i regnskapet i tillegg til at tilgangskontroller kan utvikles til å bli bedre. På en annen side vil det øke faren for *hacking* av datamateriell, og utvikling av nye metoder for å manipulere regnskap vil mest sannsynlig foregå i takt med utvikling av digitale kontroller knyttet til sikring av pålitelig regnskapsinformasjon. I PwC sin rapport om økonomisk kriminalitet ser vi at svindel knyttet til svikt i datasikkerhet er en av de typene svindel som foregår hyppigst (Lavion, 2018), så det er tydelig at det er et problem.

En faktor som er sikker er at digitalisering vil føre til at revisor og regnskapsførere må ha en annen, og økt, kunnskap enn tidligere knyttet til teknologiske verktøy. Hvis det er mangel på denne kunnskapen kan det øke behovet innleide konsulenter på området. Regnskapsbyråer (serviceorganisasjoner) er aktører i markedet som tilbyr digitale løsninger. For at risikoen for manipulering skal være lav, er det viktig at slike tjenester har en positiv effekt på den revisjonspliktiges internkontroll og regnskap. I PwC sin rapport om økonomisk svindel kommer selskapet med en klar anbefaling om at investering i mennesker bør vektas når man

utvikler digitalisering. Datautvikling utgjør en del av løsningen, men siden svindel er styrt av andre menneskelige faktorer (mislighetstriangelet) er også menneskelig kompetanse et nødvendig verktøy til å bekjempe økonomisk kriminalitet (Lavion, 2018)

2.6 Bruk av serviceorganisasjoner

For næringsdrivende har bruken av ekstern regnskapsfører i mange år vært en problemstilling knyttet til lønnsomhet (Sapienza, 2016). Digitalisering og ny teknologi har derimot gjort det enda vanskeligere å avgjøre dette spørsmålet. For revisor er revisjonspliktiges bruk av serviceorganisasjoner en viktig faktor for å kunne identifisere og håndtere anslåtte risikoer. Av blant annet ISA 315, 330 og 402 plikter revisor å forstå samarbeidsforholdet og serviceorganisasjonens interne kontroller.

Hvis den revisjonspliktige har manglende kompetanse om bokføring og regnskap vil revisor måtte bygge test av kontroll på serviceorganisasjonens interne kontroller. I andre tilfeller kan en serviceorganisasjon pådra seg rapporteringsansvar for den revisjonspliktige, og i slike tilfeller vil det være vanskelig for den revisjonspliktige å kontrollere serviceorganisasjonens arbeid. Da må revisor mer eller mindre bygge test av kontroller på serviceorganisasjonens administrative kontrollrutiner (Gulden, 2010).

Ved bruk av ekstern regnskapsfører må revisor også vurdere hvordan dette påvirker iboende risiko og kontrollrisiko. Utfordringen vil være at revisor uten videre ikke har adgang til å vurdere eller teste kontrollrutinene til serviceorganisasjonen (Gulden 2010). En forutsetning revisor kan ta er å kreve gjennom sitt engasjementsbrev til den revisjonspliktige, som utsendes før oppdraget aksepteres, at revisor gis tilgang og fri informasjon hos den eksterne regnskapsfører.

Opp gjennom årene har det nasjonalt vært få regnskap som er ført av ekstern regnskapsfører som har vært utsatt for bevisste vesentlige feil. Årsaken til dette er at det som oftest er små foretak som benytter seg av ekstern regnskapsfører, mens større selskaper anser det som mer ressursbesparende å ansette egne regnskapsførere som bokfører regnskapet internt. Derfor har som regel benyttelse av serviceorganisasjon medført at revisorer vurderer risikoen for at det forekommer bevisste feil som lavere dersom den revisjonspliktige benytter seg av en serviceorganisasjon jf. ISA 402 punkt A24 og A25.

Det finnes lite litteratur som forklarer hvorfor bruk av ekstern regnskapsfører gjør at risikoen for vesentlig feilinformasjon synker. Årsaken vil muligens være at en regnskapsfører på sett og vis er uavhengig av selskapet, og er mer opptatt av å følge loven enn å manipulere regnskapet til en kunde. I tillegg har gjerne eksterne regnskapsførere mer spesialkompetanse (Sapienza, 2016). Regnskapsmanipulasjon blir gjort med formål om egen vinning, og i utgangspunktet er ikke regnskapsføreren tjent med at regnskapet ser bedre ut enn hva det i realiteten er. Den siste teorien er basert på egen drøfting.

2.7 Konsolidering og foretaksintegrasjon

Konsolidering og foretaksintegrasjon står ofte sentralt når det har foregått regnskapsmanipulasjon. Det oppstår når to eller flere foretak går under felles økonomisk kontroll. Regnskapsmessig kan foretaksintegrasjon forekomme på to forskjellige måter, nemlig oppkjøp av virksomhet og fusjon (Langli, 2012).

I forbindelse med virksomhetskjøp må det tas stilling til om det gjelder kjøp av virksomhet eller kun eiendeler og forpliktelser. I henhold til *NRS 17 Virksomhetskjøp og konsernregnskap* er det bare ved kjøp av virksomhet at balanseføring av goodwill er tillatt (Langli, 2012). Når et selskap anses som det overtakende selskap, kalles det morselskapet. Det overdragende selskap utgjør det som kalles datterselskap. Det er bare morselskapet som plikter å utarbeide konsernregnskap og åpningsbalanse ved oppkjøp (Langli, 2012,). Hensikten med konsernregnskap er å vise alle selskapene i gruppen som en helhet. Dette innebærer at alle interne transaksjoner må elimineres bort, et salg for konsernet har ikke funnet sted med mindre eiendelen er solgt til ekstern part (BHL). Det er denne internfortjenesten på salg som kan gi mulighet for regnskapsmanipulasjon slik som i Finance Credit og Lund-saken.

For at et konsern skal oppstå må det foreligge kontroll fra morselskap over datterselskap. Både norske og internasjonale regnskapsregler krever at det må foreligge kontroll og at det kan identifiseres både direkte og indirekte. Begrepet kontroll er mye diskutert i regnskapsverden, og dersom man ser på regelverket internasjonalt og nasjonalt vil man se at veien er kort for at det foreligger kontroll mellom to selskap. Dersom man ser på kontrollbegrepet beskrevet i NRS 17 defineres kontrollbegrepet først gjennom ulike eksempler, deretter avslutter standarden med en mer subjektiv regel for kontroll (NRS 17, p

3). I tillegg til at kontroll kan foreligge ved eierandel på over 50 prosent av aksjene, kan kontroll etter NRS 17 punkt 3 også foreligge når:

- Når et morselskap kontrollerer mer enn halvparten av stemmene som har bestemmende innflytelse.
- Kontroll som dannes gjennom avtale eller vedtekter gjennom makt til å fjerne eller oppnevne styremedlemmer, styre finansielle eller driftsmessige objekter.
- Kontroll ved at morselskapet har betydelig andel og øvrig eierskap er spredt.

Den mer subjektive regelen som kan lese ut fra standarden er at kontroll også foreligger dersom morselskapet i realiteten driver aktiviteten i datterselskapet (NRS 17, p 3, avsnitt 6). Eksempler som kan falle inn under denne kontrollformen er dersom morselskapet styrer innsatsfaktorene eller ressursene i datterselskapet og det oppstår et avhengighetsforhold.

Internasjonale regnskapsstandarder har to regelsett for hvordan foretaksintegrasjon regnskapsmessig skal behandles. Disse regelsettene er *IFRS 3 Bedriftskombinasjon* og *IFRS 10 Konsernregnskap*. Kontrollbegrepet er som nevnt sentralt ved konsolidering gjort etter internasjonale regler, men her defineres kontrollbegrepet som makt jf. IFRS 10, punkt 5. Dersom vi ser på punkt 7 i standarden foreligger kontroll når et selskap har *makt* over datterselskapet. Forutsetningene for kontroll er (IFRS 10, punkt 7):

1. Makt til å bestemme ovenfor datterselskapet gjennom aksjer, stemmerett og makt til å lede aktivitetene.
2. Rett til variabel avkastning. Definert i punkt 15 og 16 som en enhver økonomisk overføring som gir fordelaktig eiendel eller posisjon i et marked.
3. Mulighet til å bruke makt til å påvirke avkastningen.

Dersom vi sammenligner de norske og internasjonale reglene når det gjelder om kontroll foreligger vil vi se at forutsetningene er tilnærmet identiske, men i ulike versjoner. Hensikten med konsernregnskap er å vise alle selskapene som styres av samme organ som en felles økonomisk enhet. Dette innebærer å eliminere bort alle interne transaksjoner (Picker, m.fler, 2016). Dersom interne transaksjoner får bli i et konsernregnskap uten at det korrigeres for internfortjenester, vil dette føre til oppblåste inntekter, eiendeler og manipulerte kostnader

oppstår. Når vi ser på den kjente Enron-skandalen fra 2001 var mye av verdiskapningen for selskapet basert på internfortjeneste (Rasmussen, Dagbladet, 2002). I Norge har vi sett lignende hendelser gjennom tiltalen mot Lundgruppen AS som blant annet bestod av kompliserte transaksjoner mellom nærstående parter som ikke ble rapportert etter regnskapsloven (Lundgruppen AS Boregnskap, 2017).

Både Enron- og Lunde-saken går ut på at selskapene utad representerer handel med eksterne selskap, men i realiteten oppfyller de kontrollbegrepet knyttet til de aktuelle selskapene. Årsaken til ledelsen at hadde oppnådd kontroll over selskapene var at morselskapet styrte innsatsfaktorene til datterselskapene. Selv om det er 10 år mellom disse sakene er det likevel de samme metodene som er brukt.

2.8 Samfunnsmessige konsekvenser av regnskapsmanipulering

Det er ikke uten grunn at regnskapsreglene har vært endret en rekke ganger gjennom årenes løp. Alvorlige brudd på regnskapsreglene påvirker samfunnets ressursallokering og viktigheten av korrekte regnskaper for at vi skal kunne ha et effektivt næringsliv (Langli, 2012). I norsk historie er to av de største regnskapsskandalene målt i kroner Finance Credit-saken og Troms kraft-saken. Finance Credit-saken beløpet seg til 1,5 milliarder (Langli, 2012), og Troms Kraft-saken inneholdt bedragerier på 2 milliarder (Mogård, 2015). I Finance Credit-saken var lovbruddet oppblåste inntekter og vesentlig mangel på tapsføring av fordringer. I Troms Kraft-saken hadde daglig leder av det svenske datterselskapet Kraft og Kultur inntektsført avtaler som ikke eksisterte.

I begge ovennevnte tilfeller ble revisor stilt til ansvar for sine handlinger, og i Finance Credit-saken kom retten til den konklusjon at revisor hadde brutt både revisorloven og regnskapsloven (Matre, 2007). I Troms Kraft-saken hadde erstatningskravet mot revisor en litt annen vending, Troms Kraft krevde 1,7 milliarder av revisor for tapene de var påført i forbindelse med datterselskapet. Dette søksmålet endte med et forlik, og revisjonsselskapet skal i denne sammenhengen ha godtatt et forlik på 200 millioner, men dette er ikke bekreftet fra noen (Dagens næringsliv, 2015).

Begge sakene har resultert i at både samfunnet og revisor har lidd store økonomiske tap. I tillegg svekker slike saker revisors rykte og gir regnskapsbrukerne grunn til skepsis ved

vurdering av reviderte regnskaper. Sponsor Service-saken er et annet tilfelle hvor storbanken Nordea fikk påført et økonomisk tap på om lag 200 millioner kroner (Molberg, Grandre & Steffensen, 2004). I søksmålet mot revisoren til Sponsor Service har Nordea uttalt at de hadde tillit til regnskapene siden det store og anerkjente revisjonsselskapet EY hadde gått god for regnskapene (Molberg, m.fl., 2004). Det må derfor kunne antas at slike hendelser bidrar til at næringslivet blir mer skeptiske til kvaliteten og påliteligheten til reviderte regnskap.

Vi har nevnt noen av de mest omtalte regnskapsskandalene i Norge i de siste årene, og dette gjelder relativt store selskap, men det oppstår også manipulering av regnskaper i de mindre selskapene. På grunn av størrelsen og påvirkningen i samfunnet får ikke disse like mye medieomtale. I 2010 ble selskapet Aktiv Byggepartner AS i Harstad slått konkurs. Konkursrevisor avdekket under behandling av boet en rekke straffbare forhold som hadde pågått under driften av selskapet (Andreassen, 2012). Aktiv Byggepartner hadde overfakturert alle sine prosjekter, og det resulterte i at kundefordringene ble overvurdert. Konkursrevisor gjorde det klart i sin rapport at Aktiv Byggepartner AS allerede et år før konkursåpningen var insolvent, og dermed fortsatte driften på kreditorenes regning (Andreassen, 2012). Revisoren til Aktiv Byggepartner hadde i årene før konkursen avlagt rene normalberetninger for selskapet uten bemerkninger eller presiseringer.

Mange av de omtalte saken er flere år gamle, og metodene som brukes for å føre regnskapsbrukerne bak lyset er av den grunn blitt fornyet. Vi ser også en klar struktur på hvor lang tid det går mellom hver av de store sakene. Over hele verden er samfunnets ressursbruk noe av det myndighetene er mest opptatt av. Årsaken er at effektiv ressursbruk er det som skaper den økonomiske verdiutviklingen i et samfunn (Langli, 2012). Som nevnt tidligere er den største trusselen fra regnskapsmanipulering at ressurser blir kastet bort i aktiviteter som ikke skaper verdi for samfunnet. Troms Kraft-saken og Enron-saken er gode eksempler på hvordan tapt kapital er en trussel for andre næringer og arbeidsplasser. Konsekvenser av manipulerte regnskaper i næringslivet er blant annet (Langli, 2012):

- *Direkte tap*: tap som skyldes at det tas feilaktig beslutning på grunnlag manipulert regnskap.
- *Indirekte tap*: økende skepsis til regnskapsinformasjonen medfører at aktører i markedene bruker mer tid og ressurser på å kontrollere regnskap i frykt for å bli lurt.

3. Revisjon

Dette kapittelet omhandler relevant teori knyttet opp mot det overordnede emnet. Vi ønsker her å vise til tidligere forskning og teori som omhandler revisors arbeid og ansvar knyttet til regnskapsmanipulasjon. Kapittelet skal belyse hvorfor revisors ansvar er et aktuelt tema og hvorfor det er viktig å rette fokus mot.

3.1 Vesentlighetsgrense

Etter ISA 200 er formålet med revisjon å øke brukernes tillit til regnskapet. Det gjør revisor ved å sørge for at regnskapet i det alt vesentlige er utarbeidet i samsvar med gjeldende rammeverket for finansiell rapportering. Revisors oppgave er ikke å sørge for at årsregnskapet er feilfritt, men at det ikke inneholder vesentlig feilinformasjon i form av ubevisste eller bevisste feil i form av regnskapsmanipulasjon (ISA 200, P. 3-9).

Det finnes flere forskjellige definisjoner på hva som anses som vesentlig. ISA 320 sier at “feilinformasjon anses som vesentlig dersom den er egnet til å endre den økonomiske beslutningen til brukeren av regnskapet.” Stuart (2011) definerer vesentlige feil som misligheter eller feil i regnskap som gjør at regnskapsbrukeren endrer sin beslutning vedrørende selskapet. Videre sier Gulden (2015) “feilinformasjon er vesentlig hvis, og bare hvis, kunnskap om feilinformasjonen ville medføre at en rimelig bruker av årsregnskapet endret sine økonomiske situasjoner”. Det alle definisjonen har til felles er at det essensielle med vesentlighetsgrense er å sette den på et nivå som reflekterer regnskapsbrukernes oppfatning av hva som er vesentlig. Det er her vår forskning kommer inn, hvor stor kan en manipulert feil være for at regnskapsbrukeren reagerer, sett i sammenheng med reaksjon på en ubevisst feil.

Det mest sentrale i prosessen ved å fastsette vesentlighetsgrensen er at revisor setter seg inn i regnskapsbrukernes situasjon for å forstå hva de tenker. Det kan være banker som skal gi selskapet lån, investorer som vurderer å investere, leverandører som skal vurdere om de kan selge på kreditt, eller myndighetene som skal kontrollere at lover blir overholdt og avgifter betalt. Brukeren av regnskapet er ikke hvem som helst, men personer med en rimelig økonomisk forståelse som bruker regnskapet i sitt daglige virke.

Revisor bruker sitt profesjonelle skjønn til å fastsette hva som er vesentlig for et gitt regnskap ut i fra selskapets omstendigheter. Faktorer som må vurderes er virksomhetens økonomiske situasjon, risikobildet, regnskapsbrukernes fokus, konkurransesituasjon og andre særlige omstendigheter. Videre skal det etter ISA 320 settes en lavere vesentlighetsgrense dersom det er nødvendig for spesielle transaksjonsklasser, kontosaldoer eller tilleggssopplysninger. Hvis det gjøres, så betyr det at brukerne av regnskapet er mer følsomme for feilopplysninger i denne delen av regnskapet.

ISA 320 pkt. A4-A8 sier at revisor kan ta utgangspunkt i referanseverdier fra regnskapet når vesentlighetsgrensen skal fastsettes. Eksempler på vesentlighetsgrenser er resultat før skatt, totale inntekter, egenkapital, totale eiendeler og totale kostnader. Hvilken som brukes påvirkes av hvilken type selskap det er, hva som er sentralt for regnskapsbrukeren og den relative volatilitet til verdien. En undersøkelse i 2014 viste at det var stor forskjell hos de forskjellige revisjonsselskapene og revisorene når det kom til hvilke referanseverdier som ble brukt (Jorstad & Haaland, 2014). Felles for alle er derimot at referanseverdiene kombineres med profesjonelt skjønn.

Vi vil nå presentere et eksempel på hvordan vesentlighetsgrensen skal settes. Under ser du et utdrag av et regnskap med tilhørende regnskapsinformasjon. Eksempelet og tilhørende løsningsforslag er hentet fra Haaland og Gulden sin oppgavebok i Revisjon (2017, s. 126). Alle tall er i hele tusen.

Resultatregnskap:					
Driftsinntekter	22 000				
Driftskostnader	20 000				
Resultat før skatt	2 000				
Balanse:					
Varige driftsmidler	3 500				
Varelager	3 500				
Kundefordringer	2 500				
Bankinnskudd	500				
Sum eiendeler	10 000				
Egenkapital	2 500				
Langsiktig gjeld	3 000				
Leverandørgjeld	2 000				
Annen kortsiktig gjeld	2 500				
Sum egenkapital og gjeld	10 000				

Utfyllende informasjon:
- Selskapet eies av to brødre, hvor den ene arbeider som daglig leder, mens den andre ikke er aktiv i selskapet ut over å være styrelser.
- Virksomheten drives i en stabil bransje både mht. teknologi og økonomi og har bare moderate vekstambisjoner.
- Regnskapsfører utarbeider månedlige kortperiodiske regnskapsrapporter som gjennomgås jevnlig og avvik fra det budsjetterte følges grundig opp av brødrene.
- Det er avdekket lite feilinformasjon ved foregående revisjoner

Figur 3.1 Oppgave revisjon. (Haaland & Gulden, 2017)

Som nevnt tidligere skal det først brukes referanseverdier fra regnskapet til å beregne hvilket område vesentlighetsgrensen havner i. Forslag til referanseverdier gis i ISA og i dette tilfellet kan vi bruke følgende:

Resultat før skatt:	(5-10%)	100 000 - 200 000
Driftsinntekter:	(0,5-1%)	100 000 - 200 000
Egenkapital:	(5-10%)	125 000 - 250 000
Totalkapital:	(1-2%)	100 000 - 200 000

Etter at disse verdiene er beregnet må revisor benytte seg av profesjonelt skjønn for å finne ut hvor vedkommende skal legge seg i forhold til de beregnede intervallene. Selskapet eies av to brødre som innehar sentrale roller i selskapet, og det må antas at de har relativt godt innsyn i den daglige driften. Det er ingen andre investorer i selskapet, og det taler for at vesentlighetsgrensen kan økes. Bransjen omtales som stabil og selskapet har moderate vekstambisjoner i tillegg til at det er avdekket lite feilinformasjon ved tidligere revisjoner. Selskapet har også interne kontroller knyttet til finansiell rapportering og ekstern regnskapsfører.

Ut ifra hva vi vet er det ingen grunn til å anta stor risiko for feil i regnskapet, og de viktigste regnskapsbrukerne har god innsikt i regnskapet. Det er derfor ingen grunn til å sette vesentlighetsgrensen spesielt lavt. Løsningsforslaget av Gulden og Haaland (2017) foreslår en vesentlighetsgrense på kr. 150 000, som er i midten av intervallene vi beregnet.

I praksis vil vesentlighetsgrensen påvirke risikoen som vurderes å ligge i selskapet av revisor. Hvis vesentlighetsgrensen økes, så reduseres omfanget av revisjonen, og motsatt. Bakgrunnen for at vesentlighetsgrensen er et viktig verktøy innenfor revisjon er at det ikke er effektivt for revisor å ha som mål at regnskapet er feilfritt. Da ville tidsbruken ha økt drastisk, og dermed også kostnaden for den revisjonspliktige. Det viktige blir da å finne balansen hvor den effektive revisjonen ikke går på bekostning av revisjonens hensikt og brukerne.

3.1.1 Særskilt vesentlighetsgrense

ISA 320, pkt. 10 sier at revisor skal under særlige omstendigheter fastsette en særskilt vesentlighetsgrense dersom feilbeløp som er lavere enn vesentlighetsgrensen er egnet til å

påvirke brukernes beslutning for bestemte transaksjonsklasser, kontosaldoer eller tilleggsopplysninger. Et eksempel på særlige omstendigheter kan være at selskap har balanseført en eiendel som det er pant i, og regnskapsbrukerne er derfor veldig opptatt av verdien til denne eiendelen.

Undersøkelsen til Jorstad og Haaland fra 2014 konkluderte med at særskilte vesentlighetsgrenser ble lite brukt i praksis av revisor. Jorstad og Haaland begrunner sine funn med en kombinasjon av liten praktisk nytte og manglende kunnskap. Denne undersøkelsen fokuserte på forskjellige typer vesentlighetsgrenser, og konkluderer med at det er behov for mer opplæring på området. Med grunnlag i revisjonsteori og forelesninger om temaet forstår vi denne konklusjonen godt. Vi opplever temaet som avansert, og synes standardene er uklare på hvordan vesentlighetsgrenser faktisk skal brukes i praksis.

Vi har verken i forelesninger eller i litteratur opplevd at særskilte vesentlighetsgrenser er blitt brukt i forhold til regnskapsmanipulasjon, men ut ifra ordlyden mener vi at det kan være en mulighet. Fare for at det foreligger regnskapsmanipulasjon kan anses som en særlig omstendighet. Videre må en vurdere om en feil er gjort bevisst senker terskelen for når den er egnet til å endre regnskapsbrukernes beslutning. Dette er det skrevet lite om, men det anses for oss rimelig å anta at dette er tilfellet. Grunnen til dette er at bevisste feil i regnskapet vil svekke tilliten som regnskapsbrukerne har til regnskapsprodusenten.

Selv om det kun er en feil av uvesentlig grad, så vil ikke regnskapsbrukeren vite om det ligger flere bevisste feil skjult i årsregnskapet. Denne usikkerheten antar vi at resulterer i at regnskapsbrukere anser en særskilt vesentlighetsgrense i forhold til bevisste feil som minimal. Dette vil vi undersøke empirisk i denne oppgaven.

3.2 Revisors taushets- og rapporteringsplikt

Revisors taushetsplikt er et regulert tema med flere unntak. Revisjonsberetning blir sett på som det viktigste unntaket, og det er her revisors skal påpeke vesentlige feil i regnskapet (Gulden, 2015). Revisjonsberetningen er også strengt regulert, så det er ikke fritt frem hva som kan skrives i den.

Revisors rapportering til Økokrim ved oppdagelse av straffbare handlinger i forbindelse med årsregnskapet har gjennom årenes løp vært er hyppig diskutert tema (Gulden, 2015). Revisor fikk opplysningsrett i 1997 med formålet om å trekke revisor mer inn i kampen mot økonomisk kriminalitet, men det var først i 2004 at revisor ble pliktig til å melde økonomisk kriminalitet videre til Økokrim (Gulden, 2015). Revisor ble da omfattet av reglene i hvitvaskingsloven i henhold til § 4. Etter hvvl. §17 har revisor undersøkelsesplikt ved mistanke om at en transaksjon kan stamme fra en straffbar handling for å avkrefte eller bekrefte mistanken. Videre er det rapporteringsplikt etter §18. Dette gjelder kun dersom undersøkelsene etter §17 ikke avkrefter mistankene om at noe kriminelt har funnet sted.

Rapporteringsplikten i hvitvaskingsloven gjelder alle straffbare forhold som har tilknytning til utbytte fra straffbare handlinger og terrorfinansiering etter hvvl. §17. Hvitvaskingsforskriften (2009) §12 nevner eksempler på transaksjoner som kan utløse undersøkelses- og rapporteringsplikt etter hvvl. §17:

- En transaksjon synes å mangle legitimt formål
- En transaksjon er usedvanlig stor eller kompleks
- En transaksjon er uvanlig i forhold til kundens kjente forretningsmessige eller personlige transaksjoner
- En transaksjon foretas til eller fra en kunde i et land eller område som ikke har tilfredsstillende tiltak mot handlinger som beskrevet i straffeloven §317 (heleri og hvitvasking) og §147b (terrorfinansiering)
- En transaksjon har på annen måte en uvanlig karakter.

Siden regnskapsmanipulasjon er en straffbar handling etter straffeloven §§ 392 og 393, er det rapporteringspliktig ved mistanke etter hvvl. §17. Økokrim har i tillegg tatt initiativ til å gi revisor anmeldelsesplikt for straffbare forhold med en strafferamme på over seks måneder, men dette har foreløpig ikke resultert i noen lovendring (Gulden, 2015).

Rapporteringsplikten følger av hvitvaskingsloven, og ikke revisorloven, så det er usikkert hvordan den blir praktisert av revisorer. Hvitvaskingsloven ble i utgangspunktet formulert for finansbransjen, og er derfor dårlig tilpasset revisors arbeid (Gulden 2015). Den Norske Revisorforening har prøvd å forbedre forståelsen ved å utstede kommentarer til

hvitvaskingsloven som forklarer hvordan revisor skal forholde seg til reglene (Gulden, 2010). Til tross for dette konkluderte en mastergradsavhandling fra 2013 med at hvitvaskingsloven og dens innhold var misforstått i revisjonsbransjen, og dette har resultert i at etterlevelsen ikke er som ønsket av Finanstilsynet og Økokrim (Staven, I. & Larsen, M. L., 2013).

Fagdirektøren hos Økokrim, Geir Kjetil Finneide, skrev en artikkel i 2014 hvor han konstaterte at deres oppfatning var at revisor ikke så på rapportering av regnskapsmanipulasjon som en naturlig del av det å være revisor (Finneide, 2014). Årsaken til dette presiseres ikke av Finneide i artikkelen, men vår teori er at revisor kan oppleve det som ubehagelig å konfrontere et selskap med manipulasjon. Det kan særlig være tilfellet dersom bevisene er tynne, som ved regnskapsestimat. Dersom en revisor ikke ønsker å konfrontere kunder med mistanke om regnskapsmanipulasjon, så kan det stilles spørsmålsteget ved revisors uavhengighet og nytte i samfunnet.

3.3 Revisors uavhengighet og rolle som tillitsperson

En sentral faktor for å kunne avgi en troverdig revisjonsberetning som har verdi for regnskapsbrukerne er revisors uavhengighet til den revisjonspliktige (Gulden, 2015). Kravene til uavhengighet er nedfelt i revl §1-2 og kapittel 4. §1-2 tilsier at revisor er allmennhetens tillitsperson og skal utøve sin virksomhet med integritet, objektivitet og aktsomhet. Integritet er en personlig egenskap som omfatter ærlighet og evne til å motstå påvirkning (Gulden, 2015, s 4). Aktsomhet kan knyttes opp til revisors pålegg om å utføre revisjonen med profesjonell skeptisk jf. ISA 240. Profesjonell skepsis vil si at revisor skal være særlig oppmerksom på indikatorer som øker risikoen for at det kan foreligge vesentlig feilinformasjon i regnskapet. Begrepet objektivitet er at knyttet opp mot at revisor skal kunne trekke en konklusjon uten påvirkning fra andre faktorer. Dette innebærer også at revisor ikke skal la sin konklusjon bli påvirket av regnskapsbrukerne. Hensikten med uavhengighetsreglene er at samfunnet skal stole på at revisjonen er gjennomført etter god revisjonsskikk. Hvis revisor er påvirket av forhold som gjør at revisjonen kan påvirke revisor personlig, vil dette være i strid om uavhengighetsreglene.

En annen paragraf som regulerer revisors uavhengighet er revl. § 1-2. Dette er en relativt ny bestemmelse som ble vedtatt i 2009. Dette er en lov som skal belyse revisors rolleforståelse på en bedre måte (Finneide, 2014). Revl. § 1-2 er lite omtalt i revisjonsteorien og bakes ofte

inn i § 4-1 når man omtaler revisors uavhengighet. Økokrim har uttalt at revisor kommer utfør mange skjønsmessig problemstillinger knyttet til økonomisk kriminalitet, og mener at det i slike situasjoner er særlig viktig at man har sin egen rolle klart for seg. Revisors rolle som allmennhetens tillitsperson kan knyttes opp mot revisors samfunnsansvar. Utøvelsen av et slikt ansvar er tilfredsstillende når revisor handler med næringslivets beste i tankene, og ikke nødvendigvis den revisjonspliktige (Finneide, 2014).

Økokrim er opptatt av rolleforståelse og innstillingen revisor har til egen rolle. Meningen deres er at revisors forståelse av egen rolle uten tvil vil påvirke de valg og holdninger han har. I artikkelen (Finneide, 2014) om revisors rolleforståelse er Økokrim klare på at en viktig forebyggende faktor mot økonomisk kriminalitet er at revisor har profesjonell skeptisk. At det kommer inn et kontrollorgan med kompetanse og integritet for å kontrollere den økonomiske situasjonen vil uten tvil påvirke terskelen for å begå økonomisk kriminalitet (Finneide, 2014).

Økokrim uttaler også at de mener at revisor er en nøkkelperson i kampen mot økonomiske kriminalitet (Matre, 2007). Schilit (2002) beskriver den uavhengige revisor som en av aktørene som skal lede kampen mot regnskapsmanipulering, men nevner at revisor ikke gjør en god nok jobb. Her påpekes det også at revisjonsberetningen oftest er standardisert, og sjelden inneholder påpekninger som er nyttig for regnskapsbrukerne.

En annen faktor som bør legges merke til er at revisor den siste tiden fått mer rådgivningshonorar fra sine klienter enn tidligere (Regnskap Norge, 2015). Årsaken til dette kan skyldes at revisjonsplikten er falt bort for mindre aksjeselskap og at mer digitalisering har gitt næringslivet behov for innføring og opplæring av nye systemer. Revisors rådgivning er regulert i forskriften til revisorloven gjennom § 4-3, § 4-4 og § 4-5. Her er det listet opp hvilke rådgivningstjenester som ikke kommer i konflikt med uavhengighet og hvilke som klart kommer i konflikt med revisors uavhengighet.

Økokrim hevder i en artikkel at det i enkelte rådgivningstjenester genererer for mange store inntekter (Finneide, 2014). Dette er også nedfelt i revisorloven § 4-5. Når revisor gjennom rådgivning oppnår for tett forhold med klientene, så vil det være problematisk for revisors evne til å vurdere risiko for regnskapsmanipulasjon, og revisor kan ende opp med å revidere

sitt eget arbeid. Det strider mot revisjonens formål og svekker nytteverdien for regnskapsbrukerne.

3.4 Regnskapsbrukere

Etter ISA 200, pkt. 3, er revisjonens formål å øke regnskapsbrukernes tillit til regnskapet. Typiske regnskapsbrukere er aksjonærer, investorer, kreditorer, ansatte og offentlige myndigheter. Dette er personer med en viss økonomisk forståelse og kunnskap.

ISA 320 pkt. 4 sier at: “Det er rimelig at revisor antar at brukerne:

- Har rimelig kunnskap om forretningsmessige og økonomiske aktiviteter og regnskap og en vilje til å studere informasjonen i regnskapet med rimelig grundighet;
- Forstår at regnskapet er utarbeidet, presentert og revidert i forhold til vesentlighetsgrenser;
- Erkjenner de iboende usikkerhetene ved måling av beløp basert på bruk av estimater, skjønn og vurdering av fremtidige hendelser; og
- Fatter rimelige økonomiske beslutninger på grunnlag av informasjonen i regnskapet.”

Revisjonen utføres for regnskapsbrukerne, og revisor må derfor ha deres interesser i tankene ved planlegging og gjennomføring av revisjonen. Vesentlighetsgrensen blir fastsatt etter revisors vurdering av hva som er egnet til å endre brukernes økonomiske beslutning.

Spørsmålet vi ønsker å stille er om en regnskapsbrukers oppfatning av vesentlighet vil være den samme for ubevisste feil og manipulerte feil. Man kan også stille spørsmålsteget til terskelen for når en manipulering er vesentlig for en bruker. Har for eksempel banker og myndigheter samme oppfatning av når en manipulasjon er vesentlig?

3.4.1 Banker

Et regnskap kan ha mange interessenter og brukere, men en av de som er mest følsom overfor regnskapsfeil er banker. En bank er et økonomisk foretak som mottar og yter kreditt til kunder (Meinich, P. & Munthe, P., 2015). Ved vurdering av kreditt til bedrifter legger bankene i hovedsak vekt på betjeningsevne og sikkerhet, og regnskapet brukes ofte som utgangspunkt. Dette gjør bankene avhengige av nøyaktige regnskap som er utarbeidet etter gjeldende lover og regler.

DNB fikk i fjor en robot som kunne innvilge boliglån til privatkunder på 2 minutter (Trumpy, 2017). Da hentes dine økonomiske opplysninger fra Skatteetaten, og legges til grunn ved vurdering av lånesøknader. Dette er ikke lansert for bedrifter enda, og det er foreløpig ingen indikasjoner på at det skal skje, men hvis det blir tilfellet er det regnskapet som skal brukes som grunnlag, så det vil kreve stor nøyaktighet i regnskapet.

Vi har tidligere nevnt Sponsor service-saken hvor banken Nordea saksøkte revisor for 202 millioner kroner, Nordea hadde i forkant av skandalen stolt på integriteten til revisjonsselskapet (Molberg, 2004). Banker antas derfor å være sentrale brukere av regnskapet og følsomme overfor feil, og mye tyder på at feilfrie regnskap blir enda viktigere i fremtiden med tanke på robotisering- og automatiseringsutviklingen som foregår i bankbransjen.

3.5 Økokrim

Økokrim er det norske politiets avdeling for økonomisk kriminalitet og utgjør en sentral del av rettsvesenet i Norge (Store norske leksikon, 2011). Oppgaven deres er å etterforske og føre økonomiske straffesaker for den norske rett. Økokrim består av mennesker med ulik kompetanse og erfaring. Det kan være politietterforskere, revisorer, økonomer og advokater (Store norske leksikon, 2011).

Det er de større og mer komplekse sakene som etterforskes av økokrim (Økokrim, 2017). Større lovbrudd på regnskapsloven har blitt etterforsket av Økokrim, herunder FAST-saken og Financial Credit-saken (Dagens næringsliv, 2014. Fadnes & Ekeseth, 2014). Det er Økokrim selv som avgjør hvilken saker som er kvalifisert til å bli etterforsket av avdelingen. Saker som anses å være kvalifisert kan etter Økokrims retningsregler være alvorlig skatte- og avgiftsunndragelse, korrupsjon, regnskapsovertredelser, verdipapirkriminalitet og brudd på konkurranseregler (Økokrim, 2017). Økokrim har som nevnt ingen plikt til å etterforske enhver sak som oppstår, men gjør selv en vurdering av hvilke saker som faller inn under deres ansvarsområde (Økokrim, 2017). Et grunnleggende krav for at en straffesak kvalifiserer til etterforskning av økokrim er at det omhandler overtredelser med samfunnsmessig betydning, slik som regnskapsmanipulasjon som drar med seg mange hundre millioner i tap på bekostning av samfunnet.

Hvitvaskingsloven pålegger sentrale virksomheter handlingsplikt dersom de kommer over transaksjoner som kan tilknyttes kriminelle forhold. Dette betyr ikke at Økokrim vil etterforske enhver transaksjon som rapporteres inn av revisor eller annen aktør. Formålet er at mistanken til en transaksjon vil bli forsterket dersom flere uavhengige rapporteringspliktige rapporterer mistanke om samme transaksjon.

3.6 Revisors risikomodell

Revisors risikomodell er et internasjonalt teoretisk verktøy som revisorer bruker for å identifisere og anslå risikoen for at det kan forekomme vesentlig feilinformasjon i regnskapet. Modellen forklarer at det alltid er en risiko for at vesentlige og gjennomgripende feil har gått uoppdaget gjennom revisjonen (Gulden, 2010). Risikoen for at revisor gjør feil omtales som revisjonsrisikoen, og vi skiller mellom to typer revisjonsrisiko:

1. Risikoen for at revisor konkluderer med at informasjonen inneholder vesentlig feil når den egentlig viser et rettviseende bilde av virkeligheten. Denne risikoen er kjent som alfa-risiko.
2. Risikoen for at revisor konkluderer med at informasjonen ikke inneholder vesentlig feilinformasjon når den egentlig ikke viser et rettviseende bilde av virkeligheten. Denne risikoen er kjent som beta-risiko.

Når revisor fokuserer på feil er det hovedsakelig feil som ligger innenfor beta-risiko (Gulden, 2010). Dette kan begrunnes med at revisor er erstatningspliktig for økonomiske skader vedkommende pådrar andre under revisjonen jf. revisorloven kapittel 8. Årsaken til det ensidige fokuset er at revisors omdømme, ansvar og økonomi er mer utsatt for fare ved uaktsom handling knyttet til beta-risiko. Revisors risikomodell viser denne sammenhengen mellom de ulike faktorene (se nedenfor). De ulike risikofaktorene forklares for øvrig også i ISA 200 punkt 13.

$$(\text{Iboende risiko} * \text{Kontrollrisiko}) * \text{Oppdagelsesrisiko} = \text{Revisjonsrisiko}$$

Hver faktor i modellen er en type risiko som revisor må vurdere og identifisere for å kunne planlegge og velge de mest effektive revisjonshandlingene (Gulden, 2010). Den første faktoren revisor vurderer er som regel iboende risiko. Gulden definerer den som risikoen for

at tilsiktede eller utilsiktede feil forekommer hvis internkontroll ikke er til stede (Gulden, 2015). Iboende risiko er påvirket av mange elementer, og revisor må blant annet vurdere ledelsens kompetanse og integritet (Gulden, 2010). I tillegg må revisor vurdere risikoen for at det kan foreligge motivasjon for manipulering, og et sentralt forhold som kan påvirke motivasjon for manipulering er børsverdi, som i den kjente regnskapsskandalen hos FAST Search and Transfer (Skaalmo & Sundnes, 2014).

Kontrollrisiko er den andre risikofaktoren som påvirker forekomsten av vesentlig feilinformasjon i regnskapet. Kontrollrisiko defineres som risikoen for at en tilsiktet eller utilsiktet feil går uoppdaget gjennom en intern kontroll (Gulden, 2015). For at revisor skal kunne identifisere og anslå kontrollrisikoen må han opparbeide seg en forståelse av interne rutiner og kontroller. Når en skal vurdere om en intern kontroll er egnet til å forebygge manipulering må revisor undersøke om det er mulig for ledelsen å omgå kontrollen. Dersom det er mulig må revisor revidere med en høyere risiko for tilsiktede feil kontra utilsiktede feil.

Den siste faktoren som påvirker revisjonsrisikoen er revisors oppdagelsesrisiko. Denne risikoen forklares som sannsynligheten for at for at revisjonshandlingene ikke oppdager vesentlig feilinformasjon (Gulden, 2015). Iboende- og kontrollrisiko avgjør hvor mye oppdagelsesrisikoen må reduseres for at den totale revisjonsrisikoen skal komme ned på et akseptabelt nivå. Den eneste måten revisor reduserer oppdagelsesrisikoen på er gjennom bruk av substanshandlinger jf. ISA 330 punkt 18. Substanshandlinger er kontroller som tar sikte på å kontrollere om informasjonen som angis er korrekt (Gulden, 2010). En substanshandling som gjøres grundig vil i de fleste tilfeller også kunne avdekke manipulering av regnskapet.

Dagens Næringsliv og E24 har begge omtalt store regnskapsskandaler, blant annet FAST Search and Transfer og Troms kraft. Begge disse selskapene ble utsatt for grov regnskapsmanipulering, og manipulasjonen gikk ut på å inntektsføre fiktive inntekter. Dersom revisor hadde foretatt substanshandlinger som kontrollerte eiendel- og inntektspost for gyldighet skulle manipuleringen vært avdekket gjennom god revisjonsskikk.

Revisors risikomodell er derfor et nyttig verktøy å benytte seg av for å få avklart rett mange substanshandlinger slik at revisjonsrisikoen forblir på et akseptabelt nivå jf. ISA 330 punkt A15. Et akseptabelt nivå på revisjonsrisikoen finnes det ingen klar definisjon på (Gulden,

2010), og må derfor vurderes ut fra profesjonelt skjønn. Feilaktig vurdering av risikoelementene under planleggingen kan medføre at revisor retter revisjonen for lite inn mot manipulering. Dette kan gjøre at revisor blir holdt ansvarlig for både erstatning og straff, revisors ansvar knyttet til erstatning forklares i neste delkapittel.

3.7 Revisors erstatningsansvar

Revisor kan bli erstatningsansvarlig dersom revisjonen ikke gjennomføres etter gjeldende lover og standarder, og den revisjonspliktige eller andre interessenter lider et tap som følge av det (Revl., § 8-1). Loven sier at revisor plikter å erstatte skader som han eller hun påfører andre under sitt arbeid, og at revisjonsselskapet er solidarisk ansvarlig med oppdragsansvarlig revisor dersom erstatning idømmes (Revl., § 8-1 annet ledd). Dette betyr at revisor og revisjonsselskap svarer en for alle, og alle for en dersom et krav blir rettskraftig (Skadeserstatningsloven, 1961, § 5-3)

Revisors erstatningsansvar har eksistert så lenge vi har hatt revisjonsplikt i Norge. De siste årene har søksmålene mot revisorer i Norge trappet opp i både antall og beløp (Gulden, 2015). En årsak som kan trekkes frem er at den skadelidte forstår at styreleder eller daglig leder ikke har mulighet til å betale erstatning. Dermed retter skadelidte søksmålet mot den part som har penger, og det er ofte revisor.

Revisor har profesjonsansvar, og har alltid hatt et tradisjonelt skyldansvar. Tradisjonelt er ikke profesjonsansvaret objektivt for noen yrkesgrupper i Norge, og erstatningsansvaret er derfor betinget av at skadevolderen har opptrådt med en grad av uaktsomhet eller forsettligheit som har forvoldt skaden (Gulden, 2015). Det må kunne bevises at revisor har opptrådt uaktsomt, eller forsettlig, i strid med god revisjonsskikk.

I omtalte regnskapsskandaler som Troms kraft og Finance Credit, så har revisor blitt saksøkt for erstatning av regnskapsbrukere. Søksmålene i disse sakene bygget på at revisor ikke hadde revidert etter god revisjonsskikk. Det finnes også saker hvor revisor har blitt saksøkt for å gi feilaktig rådgivning i forbindelse med transaksjoner. Coast Seafood AS saksøkte i 2017 sin revisor i EY for å ha gitt eierne feilaktige rådgiving angående transaksjoner og overføring til andre familiemedlemmer (Bjørndal, 2017). Det som etter eiernes oppfatning skulle være en skattefri overføring viste seg å resultere i en skattekostnad på 10 millioner. Eierne hevder at

revisor hadde forsikret dem om at denne transaksjonen skulle være skattefri. EY har på sin side avvist kravet og deres advokat opplyser om at en slik rådgivning vil være i strid med revisors uavhengighet, og at revisor i EY aldri har pådratt seg oppdraget (Bjørndal, 2017).

For at et erstatningskrav mot revisor skal kunne gjøres gjeldende må forutsetningene for erstatningsansvar være tilstede. Leser vi revisorlovens § 8-1 første ledd, så presiserer den at revisor må ha opptrådt uaktsomt eller forsettlig. Revisor blir erstatningsansvarlig når følgende forhold er tilstede (Gulden, 2015):

- Det foreligger et *økonomisk tap* for skadelidte.
- Revisor har *skyld* gjennom måten revisjonen er håndtert.
- Det er en *årsakssammenheng* mellom revisors handlinger og det økonomiske tapet.
- *Revisor skjønnte eller burde skjont* at handlingene kunne føre til økonomisk tap for den skadelidte.

Alle disse vilkårene må være oppfylt for at revisor skal kunne holdes erstatningsansvarlig. Dersom kun en av vilkårene mangler, så skal retten konkludere med at revisor ikke er erstatningspliktig overfor den skadelidte.

Vilkåret om *økonomisk tap* forutsetter at den forvoldte skaden kan måles i kroner. At en skade er påført i form av negativ omtale, publisitet eller bekymringer vil ikke kunne bevises nøyaktig nok i et søksmål (Gulden, 2015). Eksempel på tap som kan oppstå i forbindelse med bruk av ekstern revisor er:

- Tap som oppstår i forbindelse med underslag.
- Kreditors tap som oppstår i forbindelse med konkurs.
- Tap som eierne påføres ved feilaktig byttehandel i forbindelse med egenkapitaltransaksjoner.

Neste vilkår er at revisor må ha *skyld* i at det økonomiske tapet har oppstått. Med skyld menes det at revisors valg av handlinger må kunne regnes som klanderverdig. § 8-1 krever at handlingen må være forsettlig eller uaktsom, men loven krever ikke at handlingen må være grov. Forsettlig vil si at revisor forstod eller burde forstått at handlingene vil lede til et

økonomisk tap for tredje person, mens uaktsomhet menes med at revisor har handlet på en klanderverdig og uforsiktig måte (Gulden, 2015). At en revisor handler aktsomt betyr at revisjonen er utført etter god revisjonsskikk og gjeldende lovgivning. En revisor som har samlet inn tilstrekkelig med revisjonsbevis, men som likevel ikke har sett en vesentlig feil under revisjonen, har ikke skyld i en tredjepersons økonomiske tap.

Det tredje vilkåret er kravet om *årsakssammenheng*. Det betyr at det må være sammenheng mellom revisors handling og det økonomiske tapet (Gulden, 2015). Eksempler på slike sammenhenger er en bank som innvilger kreditt til en revisjonspliktig på grunnlag av soliditet som er bekreftet i revisjonsberetningen. Eksempler som ikke gir årsakssammenheng er for eksempel de tilfeller hvor en tredjeperson handler før revisjonsberetningen er ferdig. I slike tilfeller kan revisor ikke gjøres erstatningsansvarlig selv om revisjonen ikke er utført etter god revisjonsskikk. Det siste vilkåret er revisors *påregnelighet*, og går på om revisor forstod eller burde ha forstått at handlingene ville lede til et økonomisk tap for tredjeperson.

Økning i antall søksmål mot revisor har den siste tiden skapt en diskusjon om hvem som er ansvarlig og hvem som skal bli holdt erstatningsansvarlig (Strøm, 2006). Selv om dette er en gammel kilde står poenget enda. Et kjapt søk på internett resulterer i mange saker der revisor blir saksøkt i forbindelse med regnskapsmanipulasjon og konkurs hos den revisjonspliktige. Det er ingen begrensning i den norske revisorloven som setter en ramme for hvor mye revisor kan bli holdt erstatningspliktig for. Dette har gjort at revisorbransjen bærer preg av en usikkerhet rundt risikoen i virksomhetsutøvelsen. Konsekvensen av dette kan over tid bli at færre ønsker å jobbe i revisjonsbransjen.

I den nye revisorloven er revisors erstatningsansvar blitt i noen grad lempet ettersom erstatningsbeløpet for revisor ikke skal virke urimelig tyngende i forhold til den revisjonspliktige (Revisorforeningen, 2017). Mange land som Belgia, Hellas, Tyskland og Østerrike har innført en øvre grense for hvor mye revisor kan bli holdt erstatningsansvarlig for. Andre argumenter for å lempe revisors erstatningsansvar ytterligere er det konkurransemessige aspektet (Strøm, 2006). I Norge er det pr. dags dato fem selskaper som dominerer bransjen, og dersom en av disse skulle slås konkurs grunnet erstatningskrav vil konkurransen helt klart bli påvirket. I Troms Kraft-saken var det opprinnelige kravet på nesten 2 milliarder kroner.

4. Metode

Formålet med metodekapittelet er å beskrive forskningsmetoden og -designet som er brukt ved datainnsamling til masteroppgaven. Her vil vi presentere utvalget vårt, hvordan deltakerne er valgt, og hvorfor de er valgt. Videre vil vi presentere fremgangsmåten i datainnsamlingsprosessen, spørsmålene vi har brukt og hvordan data fremstilles etter at den er samlet inn. Til slutt vil vi vurdere vår metode sin reliabilitet og validitet. Vår metode er samfunnsvitenskapelig tilnærmet. Denne tilnærmingen kan defineres som metoden hvor vi går frem ved å innhente informasjon om virkeligheten, og hvordan vi går frem for å analysere denne informasjonen slik at den gir oss den beste nytten (Johannessen, Christoffersen, Tufte, 2011).

4.1 Forskningstilnærming

Induktiv forskningstilnærming er den som passer best for vår oppgave. Induktiv tilnærming brukes når en går fra empiri til teori (Tranøy, 2018). Da går vi inn i oppgaven med et åpent sinn. Fremgangsmåten starter med å samle inn data, deretter analyse av resultatet, og til slutt skape teori. Dette brukes når det i liten grad eksisterer forskning om det aktuelle temaet.

Vi har valgt å benytte kvalitativ metode i vår forskning. Kvalitativ forskningsmetode legger vekt på analyse og forståelse av sammenhenger. I vår forskning ønsker vi å analysere og forstå holdninger, meninger og oppfatninger av revisors ansvar i kampen mot regnskapsmanipulasjon. Formålet med kvalitative metoder å utvikle nye teorier, som senere kan testes kvantitativt og dermed generaliseres (Store Norske Leksikon, 2015). Det negative med kvalitativ metode er at utvalget ikke blir stort nok til å generaliseres. I tillegg kan svarene vi får være påvirket av forskernes egne meninger.

4.2 Forskningsdesign

Formålet med oppgaven skal gjenspeiles i undersøkelsesdesignet som velges. Vi skal utforske et tema som det er lite eller ingen tidligere teori om og har derfor valgt eksplorativt design (Sekaran & Bougie, 2013). Eksplorativt design starter med innsamling av sekundærdata, og hvis en ikke finner svaret her vil en utføre egne undersøkelser for å samle inn primærdata (Gripsrud, Olsson & Silkoset, 2010). Vi har lest oss opp på temaet gjennom bøker, artikler og masteroppgaver. Slik opparbeidet vi en forståelse for temaet samtidig som vi fant ut hva vi ville fokusere videre på i oppgaven.

Med eksplorativt design kan det brukes blant annet dybdeintervjuer og fokusgrupper. Vi har valgt å bruke dybdeintervjuer. Dette brukes når det er undersøkelsesenhets personlige erfaringer og meninger som er av interesse (Gripsrud, Olsson & Silkoset, 2010). Grunnen til at vi valgte anonyme dybdeintervjuer er at vi ønsket å skape en avslappet og god dialog med intervjuobjektet, slik at vedkommende var komfortabel og ville svare ærlig. Det var viktig for oss fordi vi hadde en mistanke om at regnskapsmanipulasjon er et sensitivt tema for mange. Regnskapsmanipulasjon er ulovlig, og revisor er lovpålagt å motarbeide det. Når vi stiller spørsmål knyttet til hvilken rolle de mener de har, så kan det oppleves at vi ønsker å avsløre eller avdekke manglende fokus på området. Dette gjelder spesielt dersom revisoren mener at han selv har for lite fokus på det. I tillegg vil man i personlige intervjuer ha mulighet til å forklare spørsmålene for intervjuobjektet og stille oppfølgingsspørsmål dersom noe i svaret er uklart. Det er viktig fordi mange av spørsmålene kan oppleves som åpne, og tolkning kan være subjektiv. Det er da viktig at vi forsikrer oss om at intervjuobjektene faktisk svarer på det vi spør om, og det hadde vært vanskeligere å oppnå hvis vi ikke var tilstede når spørsmålene ble besvart. Ved dybdeintervjuer får vi også mulighet til å analysere kroppsspråket, reaksjonen og holdningen som intervjuobjektet har. Det kan gi en ny dimensjon til svare og analysen.

Det er også negative sider ved individuelle dybdeintervjuer. For det første kan intervjuobjektens svar bli påvirket av måten forskerne stiller spørsmålene på. Vi som forskerne kan være påvirket av hvilke svar vi forventer og ønsker, og dermed stille ledende oppfølgingsspørsmål. Intervjuobjektene kan også ende opp med å svare uærlig på spørsmål fordi det er ingen andre tilstede som kan kontrollere at de snakker sant. Til slutt kan det hende at vi som forsker ikke forstår, eller misforstår, svaret.

4.3 Utvalg

Oppgaven skal se på regnskapsbrukernes forventninger til revisors arbeid med regnskapsmanipulasjon. En populasjon er alle undersøkelsesenheter vi ønsker å si noe om (Gripsrud et. al., 2010). Vi skal si noe om revisorer, Økokrim og regnskapsbrukere. Hver av disse utgjør en særskilt deltaker eller deltakergruppe. På denne måten får vi belyst temaet fra flere perspektiver og bransjer.

4.3.1 Revisorer

Som en del av oppgaven mener vi det er sentralt at også revisjonsbransjen får uttale seg om deres syn, holdning og arbeidet knyttet til regnskapsmanipulering. På denne måten vil vi kunne avdekke om det er avvik mellom revisors faktiske arbeid og regnskapsbrukernes forventninger til revisors arbeid. I forholdet til revisjon valgte vi representanter for de fem største revisjonsselskapene i verden (Trehan, 2017) målt etter omsetning. Vi bestemte oss også for at alle representantene skulle være partnere i selskapet. Dette gjorde vi for å forsikre oss om at de har den nødvendige erfaringen og kompetansen til å svare på spørsmålene. I tillegg gir det større sannsynlighet for at respondentene har samme utgangspunkt til å svare på spørsmålene.

Populasjonen er derfor alle revisorer fra de fem største revisjonsselskapene. Videre har vi sagt at utvalgsrammen er de som har stilling som partner i et av de fem store. Vi ønsket å utføre personlige intervjuer, så av praktiske årsaker har alle respondentene hatt arbeidssted i Kristiansand. De fem store revisjonsselskapene er KPMG, Deloitte, PwC, BDO og EY (Trehan, 2017). Alle fem har tidligere vært omtalt i media i forbindelse med søksmål fra regnskapsbrukere, enkelte opp til flere søksmål.

4.3.2 Banker

Når de kommer til regnskapsbrukere har vi valgt representanter fra ti av de største bankene i Norge målt etter brutto utlån (Finans Norge, 2016). Populasjonen er alle regnskapsbrukere, mens utvalgsrammen er personer som jobber med kreditt til bedriftskunder i de største bankene i Norge som har en stilling hvor de jobber med kredittgivning til bedrifter. Vi valgte å fokusere på banker som respondenter, ettersom det er en bransje som jobber mye med analyse av regnskap og er veldig følsomme overfor regnskapsfeil og -manipulasjon. Av praktiske årsaker har vi sagt at respondentene må ha arbeidssted i Kristiansand eller Haugesund. Grunnen til at vi har satt en geografisk begrensning på utvalgsramme er at vi ønsker å utføre personlige intervjuer, og det er ressurs- og tidkrevende å reise rundt for å utføre intervjuene. Vi endte opp med representanter fra DNB, Nordea, Handelsbanken, Sparebank 1 og Sparebanken Sør.

4.3.3 Økokrim

Økokrim representerer øverste avdeling for etterforskning av økonomisk kriminalitet i Norge. For å skape best mulig validitet (Johannessen m.fl., 2011, s 462) reiste vi inn til Økokrims hovedkvarter i Oslo hvor vi hadde en 45 minutters lang samtale/intervju. Siden Økokrim er eneste organisasjon i Norge med myndighet til å etterforske økonomisk kriminalitet, utgjør denne enheten også hele populasjonen. Slik at det er ikke mulig å gjøre et utvalg her. Vi snakket med to ansatte hos Økokrim, men har for ordens skyld behandlet Økokrim som en respondent. Grunnen til dette er at de to personene hadde forskjellige stillinger, og svarte derfor på forskjellige spørsmål ut i fra hvilken erfaring og kunnskap de var i besittelse av.

4.4 Utvalgsmetode

Utvalgsmetoden vi har valgt er ikke-sannsynlighetsutvelgelse som kjennetegnes ved at ikke alle i populasjonen har en gitt sannsynlighet for å bli valgt (Gripsrud et. al., 2010). Ikke-sannsynlighetsutvalg kan deles opp i bekvemmelighetsutvalg, kvoteutvalg og vurderingsutvalg. Vi har brukt en kombinasjon av vurderingsutvalg bekvemmelighetsutvalget. Bekvemmelighetsutvalg betyr at utvalget bestemmes ut fra hva som er enklest å få til, og vi har brukt dette ved å sette krav ved respondentenes geografiske plassering. Dette har vi valgt på grunn av at vi har begrenset med tid og ressurser til å gjennomføre forskningen. Vurderingsutvalg kjennetegnes ved at en velger ut respondentene fra populasjonen fordi de har ønskede kvalifikasjoner til å kunne besvare spørsmålene. Når det gjelder revisor har vi satt krav om at vedkommende må ha stillingstittel som partner for å sikre oss at nok kompetanse og erfaring ligger i bunn. Når det kommer til respondenter i form av regnskapsbrukere har vi satt krav om at vedkommende jobber med kredittgiving til bedrifter. Bakgrunnen for dette er å sikre at personen vi intervjuer har kunnskap og erfaring til å svare på spørsmålene vi stiller.

4.5 Utvalgsstørrelse

Utvalgsmetoden vi bruker setter ikke noen krav til størrelsen på utvalget. Når man anvender kvalitativt metode kan det være svært vanskelig å beregne riktig antall intervjuer. Derfor sier mange forskere at man skal gjennomføre nye intervjuer helt til man ikke oppnår noen ny informasjon (Seidman, 1998) (Kvale & Brinkmann, 2009).

I revisjonsutvalget har vi valgt å intervju en representant fra hver av de fem største revisjonsselskapene. Utgangspunktet er da at hver representant representerer måten det jobbes

på i det aktuelle selskapet. Siden disse fem selskapene har så stor markedsandel mener vi at dette kan være nok til å få et representativt utvalg. Hvor representativt det er avhenger av hvor likt det arbeides innad i revisjonsselskapene og i revisjonsbransjen. Selv om vi snakker med representanter fra selskaper som har en relativt stor markedsandel i Norge, så finnes det fortsatt mange mindre og mellomstore selskaper, og vi har ved dette utvalget ingen mulighet til å generalisere svaret til dem.

Når det kommer til banker bestemte vi oss for å velge ut fem respondenter fra forskjellige banker i første omgang, og deretter eventuelt utvide om vi følte vi trengte flere svar. Vi valgte da fem av de største bankene i Norge som hadde kontor i Kristiansand for å gjøre det mindre ressurskrevende å ha personlige intervju. Ettersom bankene er underlagt regler og lover merket vi fort at svarene var like fra flere av respondentene. Vi ga oss derfor med fem respondenter.

Økokrim utgjør et slags norsk monopol på å etterforske økonomisk kriminalitet i Norge. Regnskapsmanipuleringen som er omtalt i teorien (kap. 2) omhandler for det meste regnskapsskandaler som har forekommet for norske selskaper. For å ikke gjøre oppgaven for komplisert konkluderte vi med at det ikke ville være særlig hensiktsmessig å bruke rettsvesen fra utlandet som en del av respondentene. Dette ville for øvrig også skape stor avstand fra de andre utvalgsgruppene og forskningen, siden disse i hovedsak har fokus på næringslivet i Norge. Vi har kun snakket med to personer fra Økokrim, men vi er blitt forsikret av dem om at det som de svarte kan regnes som Økokrims synspunkt.

4.6 Metode for datainnsamling

I oppgaven har vi bruk for både primærdata og sekundærdata. Sekundærdata ble funnet ved søk på internett og bibliotek. Artikler, bøker og tidligere masteroppgaver som vi fant hjalp oss med å velge videre retning for oppgaven. Innsamling av data kan gjøres ved bruk av kvalitativ eller kvantitativ metode. Begrepene er kjente i akademisk forskning og forklarer hvordan ulike metoder for datainnsamling skaper fordeler og ulemper for arbeid og resultat.

I vår studie har vi valgt å innhente data gjennom kvalitativ metode. Årsaken til dette er at revisorer er svært opptatt på denne tiden av året (januar-juni), så mange revisorer hadde mest sannsynlig ikke besvart et spørreskjema, og dermed ville sisset igjen med for få svar til å

kunne kvantifisere resultatene. Med tanke på tiden og ressursene vi har tilgjengelig, så er spørreskjema den eneste metoden vi kunne ha benyttet oss av i en kvantitativ metode. I tillegg brukes kvalitativ metode når analyse og tolkning er i fokus, og det er veldig viktig i vår problemstilling. Som nevnt vil svarene være påvirket av respondentenes egne holdninger og verdier, og dette ville det vært vanskelig å få frem i kvantitativ metode. Når vi velger kvalitativ metode har vi en større mulighet til å analysere den enkeltes svar.

Ved innsamling av primærdata bestemte vi oss for å utføre personlige dybdeintervjuer. Grunnen er som nevnt at vi vil forsikre oss om forståelse av spørsmålet, ha mulighet til å be om utdypning av svaret og kunne tolke kroppsspråket til respondenten. I tillegg er respondentens erfaringer og oppfatninger viktige for oppgaven, og det er lettere å få frem ved kvalitativ metode i et personlig dybdeintervju. Vi hadde med oss forhåndsbestemte spørsmål til intervjuene, men stilte oppfølgingsspørsmål og endret på rekkefølgen for å få en bedre flyt i intervjuet. Denne typen intervju kalles for semistrukturert eller delvis strukturert (Johannessen m.fl., 2011).

4.7 Innhenting av respondenter og gjennomføring av intervjuene (primærdata)

4.7.1 Innhenting av revisorer som intervjuobjekter

For å kunne besvare problemstilling best mulig ønsket vi å intervjuer en partner fra hver av de fem store revisjonsselskapene i bransjen. Årsaken til dette er at det globale nettverket, og det økte antall samlinger innad i store revisjonsselskap, kan medføre at samme praksis og holdninger eksisterer på de forskjellige kontorene til selskapene. I utgangspunktet forsøkte vi å komme i kontakt med respondentene gjennom å sende en generell mail til sentralbordet og deretter bli henvist til partner i selskapet med nødvendig kompetanse og erfaring. Denne fremgangsmåten fungerte bare for en av respondentene.

For to av deltakerne oppnådde vi kontakt ved å sende forespørsel til en ansatt som vi fikk kontaktinformasjon til på selskapets hjemmeside, dette var enten partner eller konsulent. Ved en av to forespørsler valgte respondenten å ta intervjuet selv, mens den andre henviste oss videre til en kollega som var partner og hadde kompetanse.

Vi oppnådde kontakt med to senior manager gjennom oppmøte på bedriftspresentasjon som ble arrangert på Universitet i Agder. Ved forespørsel til disse ble vi henvist videre til partnere

som var kvalifiserte til utvalget vårt. Oppsummert har det vært ressurskrevende å oppnå kontakt med partnere ettersom bransjen er inne i en hektisk periode mellom januar- juni. Dette var for øvrig også forventet, og valget om å bruke kvalitative metoder øker sannsynligheten til at intervjuobjektene svarte positivt på forespørselen om deltakelse.

4.7.2 Innhenting av regnskapsbrukere som intervjuobjekter

Når vi skulle komme i kontakt med intervjuobjekter hos bankene startet vi med å oppsøke nettsiden til det lokale kontoret. Vi fant deretter e-postadresser til personer som hadde ansvar for bedriftskunder og sendt en forespørsel med informasjon av pr. e-post. To av bankene svarte da umiddelbart og ga oss kontaktinformasjon til en person som kunne representere dem. Hos de tre andre bankene fikk vi ikke noe svar på e-posten. Vi fulgte derfor opp med å ringe til kontoret. I samtalen forklarte vi oppgaven og ble deretter satt i kontakt med det aktuelle intervjuobjektet. Tidspunkt ble avtalt og vi sendte informasjonsskrivet pr. e-post direkte til vedkommende.

Når vi skulle innhente Økokrim som regnskapsbruker krevde dette at vi på en god måte la frem vår problemstilling for å få positiv respons. Vi fant derfor kontaktinformasjon til presseansvarlig for Økokrim som svarte at vi ville bli satt i kontakt med vedkommende som er kvalifisert til å delta. Deretter ble vi oppringt av en ansatt som sammen med en kollega kunne delta på personlig intervju i deres kontorer i Oslo.

4.7.3 Rammen for intervjuprosessen

Alle intervjuobjektene er blitt holdt anonyme i hele prosessen. Grunnen til dette er at regnskapsmanipulasjon er et betent tema for mange, og anonymisering sikrer oss derfor ærlige svar. I tillegg er ikke opplysninger ut over respondentenes rolle i næringslivet relevant for oppgaven.

Intervjuobjektene fikk tilsendt informasjonsskrivet (Vedlegg 4) på forhånd.

Informasjonsskrivet var et verktøy vi brukte for at intervjuobjektene skulle være klar over hva de deltok på, og ha mulighet til å innstille seg litt på hva som var i vente. Gjennom informasjonsskrivet fikk intervjuobjektene tilbud om å få tilsendt spørsmålene på forhånd, men det var få som benyttet seg av dette. Spørsmålene de fikk handlet om egne erfaringer,

holdninger og synspunkter, så vi vurderte det slik at det ikke hadde noe å si for resultatet om de fikk spørsmålene på forhånd eller ikke.

Regnskapsmanipulasjon er et følsomt tema og mange liker ikke å omtale temaet. Spesielt når det er noe som påvirker deres arbeidsdag, så er det fort gjort at intervjuobjektet går i en forsvarsposisjon. Det var derfor viktig for oss å ha intervjuet i en naturlig setting og gjøre det komfortabelt for intervjuobjektet. Dette ønsket vi å gjøre for å stimulere til at intervjuobjektet besvarte spørsmålene ærlig, og ikke følte vedkommende var i et avhør. For å sikre dette ble intervjuene gjennomført på intervjuobjektets arbeidsplass som er en naturlig setting. Dette gjorde at de følte seg mer komfortabel. Vi vil også nevne at intervjuet med en revisor ble utført via telefon. Selv om dette ikke var ideelt, så sikret det likevel intervjuobjektets komfort ved at vi imøtekom hans ønske. Slik vi vurderte det skilte ikke telefonintervjuet sitt resultat seg vesentlig fra de andre. Vi brukte intervjuguiden som utgangspunkt, men rekkefølgen ble lagt i forhold til hva som følte naturlig for å få en best mulig flyt i intervjuet. Det ble gjort for å gi intervjuobjektet en følelse av at det var en samtale, og ikke nødvendigvis et intervju. Intervjuets lengde varierte fra 20 til 30 minutter ut i fra lengden på svarene, og vi noterte mest mulig ordrett på datamaskin underveis. Etter intervjuet gikk vi også gjennom svarene, og tilføyde notater som var glemt underveis.

4.8 Intervjuguide

Vi har forskjellige intervjuguider ut i fra om intervjuobjektet er regnskapsbruker, revisor eller fra Økokrim, men oppbygningen er den samme. Først stiller vi spørsmål om bakgrunnsinformasjon om intervjuobjektet. Deretter går vi videre til å spørre om vesentlighet og ubevisste feil i regnskapet før vi avslutter med bevisste feil og regnskapsmanipulasjon. Oppbyggingen er gjort slik for at intervjuobjektene skal få en liten tankevekker når vi tar opp tema bevisste feil.

I spørsmålene til revisor handlet det mye om hvordan de arbeider for å avdekke regnskapsmanipulasjon, mens for regnskapsbrukere gikk det mer på hva de forventer av revisors arbeid og et revidert årsregnskap. På grunn av manglende kunnskap hos intervjuobjektene ble intervjuet med regnskapsbrukerne supplert med informasjon om hva som står i Revisors Håndbok og Revisorloven knyttet til vesentlighet og feil i regnskapet.

4.9 Datareduksjon og fortolkning av primærdata

4.9.1 Metode for datareduksjon

For å skape en oversiktlig og lettlest forskning er det essensielt at data reduseres til et akseptabelt nivå. I vår metode innebærer dette at vi blant annet skiller ut mindre relevant informasjon hos deltakerne. Årsaken til dette er både at informasjonen som er avgitt ikke er i samsvar med det stilte spørsmålet, men også at informasjonen bli for kompleks dersom all informasjon avgitt av hver deltaker skal fremkomme i det ferdige resultatet.

Kvalitativ data som bare er sitert direkte fra respondentene taler ikke for seg selv, og må fortolkes (Johannessen, m.fl., 2011). Når det gjelder valg av fortolkningsmetode har vi valgt tverrsnittsbasert eller kategoribasert inndeling (Mason, 2002). Dette innebærer at vi for hver respondent har trukket ut en kort og konsis konklusjon til det stilte spørsmålet, og på denne måten har vi utarbeidet et mønster i undersøkelsen som gjør at vi lettere ser sammenhenger og forskjeller. En annen metode vi har benyttet oss av er å lage tabeller som viser variasjonen mellom respondentene.

Kategoribasert inndeling av dataen går ut på at vi deler svarene inn i indekssystem, og gir respondentens svar hver deres indikator. Dermed tilordnes det automatisk en form for kategorisering. En kategori kan ses på som en betegnelse av en gruppe med svar som har fellestrekk. (Johannessen m.fl., 2011). I vår bruk av kategoribasert inndeling (*se tabell under resultat*) har vi ved gjennomgang av respondentenes svar skilt ut begrunnelser for konklusjon på spørsmålet i form av deres eksempler og argumentasjon for svar. Vi har likevel belyst respondentens begrunnelse i analysen som er utarbeidet for hver deltakergruppe.

4.9.2 Analyse av data

Etter intervjuene satt vi oss ned for å gå gjennom svarene og tilføye kommentarer og observasjonen gjort underveis. I tillegg fjernet vi det vi ikke anså som relevant. Vi forsøkte å notere svarene til intervjuobjektene mest mulig ordrett for å kunne bruke sitater. Dette opplevde vi som vanskelig, og det er mulig informasjon ble tapt.

Svarene ble organisert og klassifisert ved bruk av Excel for å få oversikt og bedre grunnlag for sammenligning. Her ble også svarene anonymisert ved at hvert intervjuobjekt, utenom

Økokrim, ble tilordnet en tall og bokstav. Revisorene fikk bokstavene *RR* og tall fra 1 til 5. Regnskapsbrukerne fikk bokstavene *RB* og tallene 1 til 5.

Funnene blir presentert i kapittel 4. For å gjøre det mer oversiktlig er svarene kortet ned for å få frem essensen i intervjuobjektets svar på en mer oversiktlig måte. Selv om dette gjør at noe informasjon kan gå tapt, er det etter vår vurdering den beste måten å gjøre det på når resultatene skal presenteres. Noen interessante svar vil derimot i sin helhet trekkes frem.

4.10 Reliabilitet og validitet

Reliabilitet og validitet er to begreper som brukes til å vurdere kvaliteten på forskningen (Johannessen m.fl., 2011). Det er viktig for forskningens troverdighet at det fremkommer i hvilken grad reliabilitet og validitet er ivaretatt. Vår metode for undersøkelse hos deltakerne er innrettet etter det som omtales som *felteksperiment* eller *Field Experiment*. Felteksperiment er et begrep som representerer en undersøkelse gjort under et naturlig miljø hvor hendelser går som en naturlig prosess. I vår studie er intervjuene gjort på respondentenes arbeidsplass for på den måten skape en mest mulig naturlig gjennomgang av undersøkelsen.

4.10.1 Validitet

Validitet er et begrep som er mye brukt i forskningsmetoden, både i Norge og utlandet. Sekaran & Bougie (2013) definerer validitetsbegrepet slik:

“Evidence that the instrument, technique, or process used to measure a concept does indeed measure the intended concept.”

Validitet kan ses på som et samlebegrep for *gyldighet* og *relevans*. Gyldighet vil si at informasjonen som oppgis faktisk eksisterer eller er et faktum, men relevans kan ses på som graden den faktiske informasjonen har en sammenheng med fenomenet vi undersøker. Ved vurdering av validitet skilles det mellom forskjellige former for validitet, herunder begrepsvaliditet, intern validitet og ytre validitet (Shadish, Cook & Campbell, 2002).

Begrepsvaliditet går ut på at det må være en relasjon mellom forskningen som undersøkes og de innsamlede dataene. I vår forskning har vi utarbeidet strukturerte intervjuguider som representerer fenomenet vi ønsker svar på. For hver deltakergruppe (revisorer,

regnskapsbrukere og økokrim) har vi utarbeidet en særskilt intervjuguide med egnede spørsmål slik at vi innhenter informasjon som er relevant til problemstillingen vi ønsker svar på (Johannessen m.fl., 2011)

Intern validitet går på om dataene som er samlet inn gir grunnlag for å trekke en konklusjon og vise en årsakssammenheng (Sekaran & Bougie, 2013). I vårt tilfelle ønsker vi å benytte dataene til å konkludere om revisorer i bransjen har samme syn og holdninger til manipulering under revisjon som regnskapsbrukerne har. For å skape god intern validitet har vi bevisst valgt en revisjonspartner fra hver av de største revisjonsselskapene slik at dette gir oss grunnlag til å trekke en konklusjon på likheter og forskjeller i revisjonsbransjen. Når det gjelder bankene har vi valgt å arbeide mot fem av de ti største i Norge. Slik at disse til sammen representerer en god markedsandel av aktørene som bruker regnskapet i forbindelse med lån til bedrifter. En annen faktor er at alle respondentene har minst ti års erfaring fra sin bransje, dette indikerer at deltakerne har gode forutsetninger til å svare på undersøkelsen. En del av vår studie som indikerer svak intern validitet er at bankene som regnskapsbrukere representerer en liten andel av den totale massen av regnskapsbrukere.

Ekstern validitet refererer til en studies evne til å kunne generaliseres ut til andre personer, organisasjoner eller handlinger (Sekaran & Bougie, 2013). Felteksperiment har som regel høyere ekstern validitet og lavere intern validitet. Det kan som nevnt vanskelig konkluderes med at banker representerer alle sider av regnskapsbrukerne. Slik at prosedyrer og holdninger for bankvirksomhet er ikke nødvendigvis det samme som prosedyren til investorer som ønsker å plassere egenkapital. Når det kommer til revisorer har vi siktet oss inn på de fem store revisjonsselskapene, og det kan dermed være vanskelig å generalisere deres svar ut til revisorer i de mindre virksomhetene. Spørsmål om ekstern validitet retter seg også mot studiens mulighet til å generalisere resultatene til andre land enn Norge. Her bør man være svært kritisk ettersom holdning til regnskapsmanipulasjon er preget av kultur og aksept innad i en nasjon.

4.10.2 Reliabilitet

Reliabilitet eller fra det engelske ordet *reliability* er et forskningsbegrep som ofte brukes i sammenheng med validitet. Dette begrepet er definert slik av Sekaran & Bougie:

Attest to the consistency and stability of measuring instrument.

(Sekaran & Bougie, 2013)

Reliabilitet forklares som den graden forskning indikerer at den er uten forstyrrende faktorer og fri for feil. Dette vil si at dersom forskning har god reliabilitet bærer den preg av stabilitet, konsistens, pålitelighet og nøyaktighet (Sekaran & Bougie, 2013), (Johannessen m.fl., 2011).

I vår studie har vi derfor lagt vekt på å gjennomføre intervjuene på en troverdig måte slik at vi unngår målefeil. Spørsmålene har derfor vært nøye utarbeidet og korrigert før undersøkelsene fant sted ute hos deltakerne. Spørsmålene har vært objektiv formulert og har primært vært rettet mot plikter revisor har som allmennhetens tillitsperson vedrørende arbeid mot regnskapsmanipulasjon. Alle intervjugruppene har blitt stilt spørsmål med bakgrunn fra allerede eksisterende litteratur og artikler vedrørende emnet. Gjennom intervjuene har vi som forskere forsøkt etter beste evne å være så objektiv som mulig når vi har gjengitt og tolket svarene. Det vil uansett aldri være mulig at en oppnår 100 prosent objektivitet ettersom studien er preget av forskernes forventninger og refleksjoner.

Intervjuene har blitt utført med utgangspunkt i Kristiansand som geografisk område. Årsaken til det er som nevnt at vi ønsker å oppnå høyere grad av pålitelighet i forskningen gjennom personlig intervju. I analysen kan vi da ta med faktorer som kroppsspråk og uttrykksmåter hos intervjuobjektene. Kristiansand er den største byen på Sørlandet, og det gjør at intervjuobjektene gjennom sin bransje også arbeider med kunder fra resten av Sørlandet. Det kan likevel tenkes at resultatene hadde blitt annerledes dersom undersøkelsen hadde blitt gjort med utgangspunkt i for eksempel Tromsø, Oslo eller Bergen.

Det er for øvrig ikke gjennomført en studie som tar sikte på å avdekke hvorvidt det er forskjeller mellom det regnskapsbrukerne forventer, og det revisor selv oppfatter som sin plikt vedrørende manipulering tidligere. Det har derfor etter vår vurdering vært vanskelig å stille passelig oppfølgingsspørsmål til intervjuobjektene, og andregangsintervju vil være vanskelig å gjennomføre grunnet begrenset tidskapasitet. En annen faktor som påvirker reliabiliteten til oppgaven er at ingen av oss som forskere har skrevet hverken master, bachelor eller forskningsoppgave tidligere, slik at forskningsprosessen blir påvirket av dette.

Sekundærdata er benyttet i teoridelen og skal underbygge hvilken problemstilling som skal utforskes ved innhenting av primærdata. Vår sekundærdata består i hovedsak av litteratur fra relativt kjente forfattere og nettartikler hentet fra ulike tabloider og tidsskrifter. Ved valg av sekundærdata har vi forsøkt å samle tidligere informasjon som knytter revisjon opp mot manipulering. Vi har her forsøkt å samle data om tidligere straffesaker innenfor regnskap og revisjon, og hvilke lover og regler revisor faktisk er underlagt når det kommer til manipulering. Forskningen vår tar derimot sikte på å avgjøre om revisor og regnskapsbrukere er enig i hvilket arbeid revisor skal legge ned når det kommer til manipulasjon.

Når det gjelder utvalg av intervjuobjekter gjør antallet at vi ikke kan fastslå at resultatene er representative for hele bransjen. Ettersom det gikk mye tid i starten av prosessen til å samle inn teori og sekundærdata, i tillegg til at det gikk mye tid til å oppnå kontakt med intervjuobjektene var det vanskelig å gjennomføre flere intervjuer. Oppgaven og studien ville hatt bedre reliabilitet dersom vi kunne hatt flere intervjuer, som gikk mer utover til andre byer og særlig andre typer regnskapsbrukere og mindre revisjonsselskap. For lite utvalg kan føre til at forskningen inneholder målefeil, og større utvalg ville redusert risikoen for dette. Når undersøkelsen er geografisk avgrenset gjør det at ekstern validitet blir lavere, og større antall uten geografisk begrensing ville styrket muligheten for å generalisere resultatene til andre objekter og områder.

5. Presentasjon av funn

I denne delen skal vi presentere primærdata som vi har samlet inn i form av personlige intervjuer. Vi starter med en presentasjon av svarene gitt av revisor, før vi tar for oss regnskapsbrukerne og til slutt Økokrim. Spørsmålene i presentasjonen er omstrukturert i forhold til rekkefølgen i de vedlagte intervjuguidene, dette for å få en bedre flyt i presentasjonen. Presentasjonen er strukturert slik at hver intervjugruppe er delt inn i egne kapitler. Under delkapitlene oppgir vi først bakgrunnsinformasjonen til intervjuobjektene, deretter følger presentasjon av svarene. Merk at intervjuobjektene forutsetninger og begrunnelser tilhørende spørsmålene oppgis først, deretter følger en tabell hvor svarene er forenklet.

5.1 Presentasjon - Revisorer

Intervjuene rettet mot revisor har som formål å samle inn informasjon om forventninger, holdning og praksis som revisjonsbransjen har til regnskapsmanipulering. Intervjuene er delt inn i fire deler; første del går på å samle inn *bakgrunnsinformasjon* om alle intervjuobjektene, andre del omhandler *vesentlighet*, tredje del om *manipulering* og siste del om dagens praksis og om denne burde endres. I hvert avsnitt vil vi først forklare svarene vi har fått, og deretter presenteres de i en tabell.

5.1.1 Bakgrunnsinformasjon

Intervjuobjektene er presentert i tabellen under med det vi mener er relevant informasjon for at leserne skal kunne bedømme om objektene er egnet til å besvare undersøkelsen. Samtlige av de fem største revisjonsselskapene i Norge er representert i undersøkelsen. For å skape god reliabilitet og validitet har hver deltaker stilling som partner. Det innebærer at vedkommende er kvalifisert for oppdragsansvar og har høy innflytelse i sine revisjonsoppdrag. Alle intervjuobjektene innehar en mastergrad i regnskap og revisjon, og antall års erfaring fra bransjen varierer fra 12 - 26 år.

Fire av fem intervjuer er gjennomført på arbeidsplassen til intervjuobjektet, mens den siste ble gjennomført over telefon. Intervjuobjektene hadde som nevnt mulighet til å få spørsmålene på forhånd, men kun et intervjuobjekt benyttet seg av det. Vår vurdering er helt klart at resultatene fra gruppen og respondenten ikke ble påvirket av dette.

Spørsmål	RP 1	RP 2	RP 3	RP 4	RP 5
1. Kjønn	Mann	Mann	Mann	Mann	Mann
2. Registrert /statsautorisert	Statsautorisert	Statsautorisert	Statsautorisert	Statsautorisert	Statsautorisert
3. Stillingstittel	Partner	Partner	Partner	Partner	Partner
4. Antall år utdanning	5-6	5	4	5	5-6
5. Antall år med jobberfaring i revisjon	14	20	26	12	26
6. Antall år med ledererfaring	6	15	19	5	15

5.1.2 Vesentlighet

Ved spørsmål om vesentlighetsgrense var intervjuobjektene enstemmig i sine besvarelser. Revisorene la derimot litt forskjellige forutsetninger til grunn for sine besvarelser. *RP 3*, *RP 4*, og *RP 5* svarte at de ikke kommuniserte denne grensen til regnskapsbrukerne. *RP 3* svarte at de allikevel hadde testet vesentlighetsgrensen på noen selskaper en gang, og at selskapene da stort sett hadde vært enig. *RP 2* begrunnet sitt svar med at brukerne stoler på revisors integritet og kompetanse. Svarene er presentert i en forenklet versjon under.

Spørsmål	RP 1	RP 2	RP 3	RP 4	RP 5
7. Bruker du vesentlighetsgrense som verktøy i din stilling?	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
8. Hvor ofte opplever du at en eller flere brukere er uenig i vesentlighetsgrensen	Tilnærmet aldri	Sjeldent	Aldri eller sjeldent	Sjeldent	Aldri

5.1.3 Manipulasjon / bevisste feil

I den tredje delen ønsket vi å få svar på hvilke holdninger revisorene hadde når det gjaldt å avdekke manipulering og hvilket ansvar de føler at de har. På spørsmål 9 var det variasjoner mellom svarene til intervjuobjektene. *RP 1* og *RP 3* svarte at de personlig ikke hadde opplevd regnskapsmanipulasjon som et problem, men basert på inntrykk fra media var det et større problem. Intervjuobjektene *RP 4* og *RP 5* konstaterte raskt at de opplevde det som et lite problem. *RP 2* konkluderte ikke direkte på spørsmålet, men kommenterte at de

erfaringsmessig opplever at den revisjonspliktige har høy integritet, kompetanse og ønske om å avlegge korrekte regnskap.

På spørsmål 10 var fire av fem intervjuobjekter enig med økokrim. *RP 3* og *RP 5* svarte at både revisor og regnskapsfører (særlig ekstern) var nøkkelpersoner til dette. *RP 2* svarte at det dessverre er slik at revisor ikke kan avdekke alle slike lovbrudd. *RP 1* og *RP 4* svarte uten begrunnelse at de var enig i denne påstanden.

Ved spørsmål 11 var intervjuobjektene forskjellig i sine svar og forutsetninger. *RP 1* svarte at revisors plikt var å bidra til å avdekke manipulasjon. Videre svarte *RP 1* at det var revisors plikt å utarbeide en revisjonsplan som var egnet til å oppdage manipulasjon, men dersom manipuleringen var godt innarbeidet og skjult, så var det ikke revisors plikt å oppdage disse. *RP 2* la til grunn at revisors plikt var å påse at regnskapet var uten vesentlig feil og mente revisor ikke kunne klandres dersom manipulering skyldes svakheter i den revisjonspliktiges interne kontrollsystemer. *RP 3* la til at revisor uansett skal ha profesjonell skeptisk og dersom det er faktorer som gjør risikoen for manipulering skal revisor være mer aktpågivende. *RP 4* poengterte at avdekking av manipulering er en del av revisjonen. *RP 5* poengterte igjen at revisor er en av flere som har plikt til å avdekke manipulering.

På spørsmål 12 svarte alle intervjuobjektene at det var vanskeligere å oppdage bevisste feil i forhold til ubevisste. Flere intervjuobjekter begrunnet det med at en bevisst feil ofte var godt skjult, og at det som regel lå en del innsats bak tilsløringen. Svarene er presentert i en forenklet versjon på neste side.

Spørsmål	RP 1	RP 2	RP 3	RP 4	RP 5
9. Mener du manipulering er et problem i næringslivet?	Inntrykk av at det er et problem.	Vanskelig å svare på.	Inntrykk av at det er et problem.	Lite problem.	Lite problem
10. Økokrim har uttalt at revisor er nøkkelperson. til å avdekke brudd på regnskap- og bokføringsloven?	Enig	Usikker.	Enig	Enig	Enig
11. Anser du det som revisors plikt å avdekke manipulering?	Ikke som revisors plikt.	Ikke som revisors plikt.	Ikke som revisors plikt.	Ja, revisors plikt.	Ja, revisors plikt
12. Opplever du det som lettere eller vanskeligere å avdekke bevisste feil kontra ubevisste?	Vanskeligere	Vanskeligere	Vanskeligere	Vanskeligere	Vanskeligere

5.1.4 Praksis og mulig endring av nåværende praksis vedrørende manipulasjon.

I siste del ønsket vi å kartlegge hvilken praksis revisorene benytter ved manipulering og om denne burde endres. På spørsmål 14 var det igjen varierende begrunnelser bak besvarelsene. *RP 1* svarte at en mulig diskusjon avhenger av størrelse på feilen og omfanget av oppdraget. *RP 2* svarte at oppdagede feil rapporteres opp i organisasjonen hvor det blir diskutert. *RP 3* hadde et litt upresist svar, men svarte at dersom man er i tvil så er det alltid en diskusjon. *RP 4* svarte at feil alltid blir diskutert i revisjonsteamet.

På spørsmål 15 svarte alle intervjuobjektene at det ikke ble praktisert en lavere vesentlighetsgrense for manipulerte feil. Men flere intervjuobjekter la til at de ser på manipulerte feil som vesentlig uansett størrelse og at det påvirker den revisjonspliktiges integritet.

På spørsmål 16 konkluderte intervjuobjektene relativt likt. *RP 1* svarte at for å måle om feilen er vesentlig ville brukerne hatt nytte av en slik særskilte grense. *RP 1* svarte likevel at det vil være upraktisk og vanskelig å planlegge revisjonen utfra to vesentlighetsgrenser. *RP 2* og *RP 5* svarte at bevisste feil er vesentlige uansett, og at en grense bør settes lik null. *RP 4* begrunnet svarte at det i praksis er vanskelig å sette to grenser. *RP 3* svarte at det ikke er noe poeng med to grenser.

På spørsmål 17 svarte intervjuobjekt *RP 1* at en slik grense ville vært nyttig for revisor dersom man reviderte etter en lavere grense, og dette vil føre til at revisor reviderer med en bedre nøyaktighet og dermed lavere risiko for at vesentlige feil går uoppdaget gjennom revisjonen. *RP 1* understreket igjen at det vil være vanskelig å planlegge en revisjon utfra to vesentlighetsgrenser. *RP 2* begrunnet sitt svar med at revisor ikke spesifikt er på jakt etter manipuleringer. *RP 3* og *RP 5* svarte begge at det ikke var noe poeng med at revisor satte en særskilt vesentlighetsgrense for manipulering. *RP 4* begrunnet egentlig både spørsmål 16 og 17 med at en særskilt vesentlighetsgrense ville være mer nyttig for den revisjonspliktige enn for revisor og regnskapsbruker.

Ved spørsmål 18 var det igjen forskjeller mellom svarene til intervjuobjektene. *RP 1* svarte raskt at slike tilfeller ville medføre en betydelig lavere vesentlighetsgrense. *RP 2* poengterte at det vil medføre at revisjonen gjennomføres med lavere grense. *RP 4* svarte at slike tilfeller vil medføre lavere grense, samt at revisor vil se på hvilke tiltak som er gjort i etterkant. *RP 3* svarte at vesentlighetsgrensen ville være uendret, men at aktsomheten i revisjonsteamet vil være skjerpet på grunn av historikken. *RP 5* svarte også at grensen ville være den samme, men at revisor ville gjort konkrete kontrollhandlinger knyttet til denne risikoen og endret handlingsplanen.

Siste spørsmål gikk på hvilke tanker revisorer har angående manipulering knyttet til den kommende digitaliseringen. *RP 1*, *RP 2* og *RP 5* svarte at dette ville bli enklere og begrunnet svaret med at automatiserte kontroller vil gjøre det enklere å gå gjennom større datamengde enn tidligere. *RP 3* mente at det ikke ville bli vesentligere enklere på lang sikt å avdekke manipulering ettersom økt digitalisering vil medføre nye metoder å gjøre manipulering. *RP 4* mente det vil jevnes ut ved at revisor får mer kunnskap i takt med den digitale utviklingen. Svarene er presentert i en forenklet versjon på neste side.

Spørsmål	RP 1	RP 2	RP 3	RP 4	RP 5
13. Diskuteres det alltid om en feil er bevisst eller ubevisst	Nei	Ja	Ja	Ja	Nei
14. Setter du/dere en lavere vesentlighetsgrense for manipulerte feil.	Nei	Nei.	Nei.	Nei.	Nei.
15. Ville brukerne hatt nytte av en særskilt vesentlighetsgrense knyttet til manipulering.	Ja, det ville vært nyttig.	Ikke nyttig	Ikke nyttig	Ikke nyttig	ikke nyttig
16. Ville revisor hatt nytte med hensikt på straff/ansvar å sette en særskilt grense for manipulering.	Ja, det ville vært nyttig.	Ikke nyttig	Ikke nyttig	Ikke nyttig	Ikke nyttig
17. Hvordan vil du stille deg til et regnskap som tidligere har vært manipulert med tanke på vesentlighetsgrense.	Lavere grense.	Lavere grense.	Uendret grense.	Lavere grense.	Uendret grense.
18. Vil det bli enklere eller vanskeligere med den fremtidige digitaliseringen/teknologi å oppdage manipulering.	Det blir enklere	Det blir enklere	Forholdene jevnes ut.	Forholdene jevnes ut.	Det blir enklere.

5.2 Presentasjon - Regnskapsbrukere

Regnskapsbrukerne er blitt målt på sin kunnskap om, og sine forventninger til, revisors arbeid med regnskapsmanipulasjon. Intervjuet er delt opp i fire deler der første del går på bakgrunnsinformasjon om intervjuobjektene. Andre del går på hvilket forhold intervjuobjektet har til revisors arbeid, og da spesielt i sitt daglige virke. Tredje del går på forventninger til revisors arbeid med feil i regnskapet. Til slutt går fjerde del mer konkret inn på

regnskapsmanipulasjon og bevisste feil i regnskapet. Først vil vi forklare svarende utfyllende, og deretter illustreres nedkortede svar i tabeller.

5.2.1 Bakgrunnsinformasjon

I tabellen under vises bakgrunnsinformasjon om våre intervjuobjekter. De har alle en stilling som *Rådgiver Lån* med ansvar for bedriftskunder. Deres arbeidsoppgaver er i stor grad behandling av lånesøknader fra bedriftskunder. Alle intervjuobjektene har en mastergrad innen økonomi eller finans. I tillegg har alle 10-15 års erfaring fra nåværende stilling. Intervjuobjekt *RB 3* har også jobbet noen år som revisor. Opplysningene er presentert i en forenklet versjon under.

Spørsmål	RB 1	RB 2	RB 3	RB 4	RB 5
1. Kjønn	Mann	Mann	Mann	Mann	Mann
2. Stillingstittel	Rådgiver Lån	Rådgiver Lån	Rådgiver Lån	Rådgiver Lån	Rådgiver Lån
3. Antall år utdanning	5	5	5	4	5
4. Erfaring i nåværende stilling	13	15	11	15	10

5.2.2 Forhold til revisors arbeid

Alle regnskapsbrukerne vi har snakket med bruker regnskapet som en del av beslutningsgrunnlaget når de skal vurdere lånesøknader fra bedriftskunder. Det er derimot varierende hvor viktig revisjonsberetningen var i vurderingen selv om alle svarte at den ble lest. Det var kun *RB 3* som kjente til revisors bruk av vesentlighetsgrense som verktøy i revisjonen, og vedkommende hadde tidligere jobbet som revisor. Samtlige svarte at de ser på revisor som allmennhetens tillitsperson, men *RB 1* og *RB 2* poengterte samtidig at det er forskjell på revisorer, og det er et fåtall de ikke har noen tillit til. *RB 4* tilføyde at han er skeptisk til at revisor blir betalt av selskapet som skal levere regnskapet. Se svarene i forenklet versjon på neste side.

Spørsmål	RB 1	RB 2	RB 3	RB 4	RB 5
5. Bruker du årsregnskap?	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.
6. Hvor viktig er revisjonsberetningen?	Veldig viktig.	Viktig.	Viktig.	Lite viktig.	Lite viktig.
7. Kjenner du til revisors bruk av vesentlighetsgrenser?	Nei.	Nei.	Ja.	Nei.	Nei.
8. Ser du på revisor som allmenhetens tillitsperson?	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.

5.2.3 Ubevisste feil i regnskapet

Det er kun *RB 5* som er negativ til vesentlighetsgrensen og mener den forringer kvaliteten på regnskapet. Samme intervjuobjekt er også den eneste som mener at det ikke er greit at regnskapet kan inneholde feil, så lenge revisor anser det som uvesentlig. Spørsmålet knyttet til størrelsen på vesentlighet er kun besvart av *RB 3*. Grunnen til dette er at *RB 3* er den eneste som hadde kunnskap om revisors bruk av vesentlighetsgrense som verktøy i revisjon. Kun *RB 1* og *RB 3* bruker *covenants* spesielt rettet mot regnskapsfeil. Se svarene i forenklet versjon på neste side.

Spørsmål	RB 1	RB 2	RB 3	RB 4	RB 5
9. Hva tenker du om vesentlighetsgrensen i forhold til kvaliteten på regnskapet?	Nøytral.	Nøytral	Nøytral.	Nøytral.	Negativ.
10. Er du ofte uenig i vesentlighetsgrensen som revisor har satt?	Ikke besvart.	Ikke besvart.	Nei.	Ikke besvart.	Ikke besvart.
11. Er det greit at det er feil i regnskapet så lenge revisor sier det er uvesentlig?	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.	Nei.
12. Bruker dere <i>covenants</i> i forhold til regnskapsfeil?	Ja.	Nei.	Nei.	Nei.	Ja.

5.2.4 Bevisste feil i regnskapet

I tabellen under er intervjuobjektene svar på spørsmålene knyttet til bevisste feil i regnskapet illustrert. Alle fem mener at det er revisors oppgave å avdekke regnskapsmanipulasjon i regnskapet til deres kunder. I spørsmål 12 spurte vi om regnskapsbrukerne synes det er greit at regnskapet kan inneholde feil, så lenge revisor anser de som uvesentlige. Kun *RB 5* svarte nei. I spørsmål 15 har vi spurt om de endrer mening dersom spørsmål 12 gjaldt bevisste feil fra selskapets side. Her endret de fire andre intervjuobjektene mening, og samtlige mener da at det ikke er greit med bevisste feil selv om de anses som uvesentlige av revisor. Tre av fem regnskapsbrukere har vært bruker av et regnskap som senere viste seg å være manipulert. Det var kun *RB 3* og *5* som ikke hadde opplevd dette. Videre svarte alle intervjuobjektene at det påvirker kredittvurderingen negativt dersom selskapet, eller nøkkelpersoner i selskapet, tidligere har vært involvert i regnskapsmanipulasjon. På spørsmål 18 svarte samtlige at revisor burde ha en egen vesentlighetsgrense knyttet til regnskapsmanipulasjon. *RB 1*, *RB 2*, *RB 3* og *RB 4* tilføyer at denne burde vært lik *null* eller marginal. Til slutt svarte alle intervjuobjektene at de ikke praktiserte *covenants* knyttet til oppdaget regnskapsmanipulasjon hos regnskapsprodusenten. Se svarene i forenklet versjon på neste side.

Spørsmål	RB 1	RB 2	RB 3	RB 4	RB 4
13. Ser du på det som revisors oppgave å avdekke regnskapsmanipulasjon ?	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.
14. Endrer du mening på spm. 12 dersom feilene det gjelder er gjort bevisst?	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.	Nei.
15. Har du vært bruker av et regnskap som senere har vist seg å være manipulert?	Ja.	Ja.	Nei.	Ja.	Nei.
16. Hvordan påvirkes vurderingen av et selskap av at det/de tidligere har vært involvert i regnskapsmanipulasjon ?	Negativt.	Negativt.	Negativt.	Negativt.	Negativt.
17. Mener dere at det burde vært en egen vesentlighetsgrense for bevisste feil i regnskapet?	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.	Ja.
18. Bruker dere covenants i forhold til bevisste regnskapsfeil?	Nei.	Nei.	Nei.	Nei.	Nei.

5.3 Presentasjon - Økokrim

Intervjuet med Økokrim er gjennomført for å få forståelse av forventninger, kunnskap og holdninger Økokrim har til revisors arbeid mot regnskapsmanipulasjon. Første del inneholder bakgrunnsinformasjon om intervjuobjektene. I andre del har vi spørsmål om Økokrims bruk av revisors arbeid. Tredje del handler om hvilke forventninger Økokrim har til revisors arbeid med ubevisste feil i regnskap. Til slutt handler fjerde del om forventningene til revisors arbeid mot bevisste feil i årsregnskapet.

Intervjuet fant sted på Økokrims kontor i Oslo hvor vi snakket med to representanter som har forskjellige stillinger. I første del presenteres bakgrunnsinformasjonen hver for seg, men i de neste delene blir de presentert som en representant, nemlig Økokrim. Grunnen er at deres forskjellige bakgrunner gjorde at deres mulighet til å svare på alle spørsmål varierte. Noen spørsmål svarte kun en av dem på, mens andre spørsmål besvarte kun den andre. Det er derfor mest oversiktlig om de presenteres som en representant. Først vil vi forklare svarene, og deretter presenteres forenklede svar i tabeller.

5.3.1 Bakgrunnsinformasjon

Vi snakket som nevnt med to representanter fra Økokrim. Stillingene deres er henholdsvis *Spesialletterforsker* og *Fagdirektør*. De er jevnaldrende, men det er forskjell i antall års erfaring hos Økokrim. *Økokrim 1* har tolv år mindre erfaring, men kompenseres med flere års erfaring fra revisjonsbransjen. *Økokrim 1* har 5 års utdanning og *Økokrim 2* har tre års utdanning, men begge har utdanning innen revisjon.

Spørsmål	Økokrim 1	Økokrim 2
1. Stilling	Spesialletterforsker	Fagdirektør
2. Utdanning	5 år	3 år
3. Erfaring	13 år	25 år

5.3.2 Bruk av revisors arbeid

Økokrim bruker både årsregnskap og revisjonsberetningen, og begge anses som viktige. I forhold til revisjonsberetningen presiseres det at revisors arbeid, som resulterer i en

revisjonsberetning, er viktigst. Økokrim er kjent med at revisor bruker vesentlighetsgrensen som verktøy, og ser på revisor som allmennhetens tillitsperson.

Spørsmål	Svar
4. Bruker dere årsregnskap	Ja, årsregnskap står sentralt når vi skal vurdere om det foreligger noe kriminelt. Det brukes helst i startfasen, mens vi ser på underliggende informasjon for å vurdere om det faktisk har forekommet noe straffbart. Bøter blir også beregnet ut fra betalingsevne, og da er det regnskapet som legger grunnlaget.
5. Hvor viktig er revisjonsberetningen for dere?	Den er selvfølgelig viktig av mange årsaker, men i forhold til kriminelle forhold er det arbeidet som er ledet frem til revisjonsberetningen som er viktigst. Revisor har rapporteringsplikt når kriminelle forhold oppdages. De kriminelle forholdene er i de fleste tilfeller ikke omtalt i beretningen, men rapportert direkte til oss.
6. Er dere kjent med at revisor bruker vesentlighetsgrense som verktøy i revisjonen?	Ja, det er vi kjent med.
7. Ser dere på revisor som allmennhetens tillitsperson?	Ja, det gjør vi helt åpenbart.

5.3.3 Ubevisste feil i årsregnskapet

Økokrim er enig i revisors fastsettelse av vesentlighetsgrensen og mener ikke at den forringer kvaliteten på regnskapet, så lenge den fastsettes i henhold til god revisjonsskikk. De mener også at det er i orden at regnskapet kan inneholde feil, såfremt revisor anser de som uvesentlige. Se svarene i forenklet versjon på neste side.

Spørsmål	Svar
8. Hva er deres tanker om vesentlighetsgrensen i forhold til regnskapets kvalitet?	Vesentlighetsgrensen er fornuftig brukt av revisor, og etter vår mening svekker det ikke regnskapskvaliteten så lenge den fastsettes etter profesjonelt skjønn og fastsatte retningslinjer.
9. Er dere ofte uenig i størrelsen vesentlighetsgrensen fastsatt av revisor?	Nei, det er vi ikke.
10. Synes dere det er greit at regnskapet kan inneholde feil, så lenge revisor sier at det er i uvesentlig?	Ja, det ligger i revisjonskonseptet at det er greit og vi er enig i vesentlighetsvurderingen som revisor gjør.

5.3.4 Bevisste feil i årsregnskapet

Økokrim endrer mening på spørsmål 11 hvis det handler om bevisste feil. De er opptatt av at når det gjelder bevisste feil, så skal ikke en vesentlighetsgrense bestemme om feilen skal følges opp og rapporteres. De henviser til revisors rapporteringsplikt i hvitvaskingsloven. Hvis de mottar rapporter på personer og selskap som har vært innblandet i regnskapsmanipulasjon før, så er de ekstra årvåkne når de skal undersøke saken. Til slutt mener de at det helt klart er en av revisors oppgaver å avdekke regnskapsmanipulasjon. De tilføyer at de tror revisjonsbransjen har for lite fokus på dette i dag. Se svarene i forenklet versjon på neste side.

Spørsmål	Svar
<p>11. Hvis ja på spørsmål 11, endrer dere mening om det er bevisste feil?</p>	<p>Ja, da handler det ikke lenger om vesentlighet. Alle tilfeller av straffbare forhold skal rapporteres til økokrim i henhold til hvitvaskingsloven. Her har revisor mer å gå på. Selv om revisor rapporterer en bevisst feil som er uvesentlig, så kan vi ha fått flere rapporter på</p>
<p>12. Har dere vært brukere av regnskap som senere viste seg å være manipulert?</p>	<p>Ja, det bruker vi daglig.</p>
<p>13. Hvordan påvirkes deres arbeid når selskap eller personer tidligere har vært involvert i regnskapsmanipulasjon?</p>	<p>Hvis vi mottar en rapport på et selskap som tidligere har blitt tatt for manipulering, så er vi ekstra årvåkne om vi mottar en ny rapport.</p>
<p>14. Mener dere at revisor burde hatt en egen vesentlighetsgrense i forhold til bevisste feil i regnskapet?</p>	<p>Da bør det som sagt ikke lenger handle om vesentlighet. Alle straffbare forhold må følges opp og rapporteres i henhold til hvitvaskingsloven, uansett beløp.</p>
<p>15. Mener dere at det er revisors plikt å avdekke regnskapsmanipulasjon?</p>	<p>Ja, det mener vi. Den plikten er lovfestet i hvitvaskingsloven. Vi tror derimot at norske revisorer har for lite fokus på det, og derfor rapporteres det veldig lite fra revisor i forhold til hvor mye arbeid de gjør. Det som også er viktig er revisors forebyggende oppgave knyttet til kontroller av interne rutiner, men dette ser vi ikke resultatet av på samme måte da det ikke er rapporteringspliktig. Hvis revisor ikke har fått med seg at de er omfattet av hvitvaskingsloven, så er vi usikker på om de burde vært revisor. Det handler nok ofte mer om at det er et "uggent" tema, enn at revisor ikke føler eierskap til reglene i hvitvaskingsloven.</p>

6. Analyse

I dette kapittelet vil vi gjøre en analyse på bakgrunn av innsamlet primær- og sekundærdata. Oppgavens mål var å gjøre en sammenligning mellom revisors holdning og praksis knyttet til manipulering opp mot hva regnskapsbrukerne forventer. For å få en mest mulig nøyaktig gjennomgang av data vil vi gjøre en analyse innenfor hver intervjugruppe, og deretter en felles drøftelse for å kartlegge forskjeller og likheter.

6.1 Analyse - Revisorer

I dette delkapittelet vil vi analysere data presentert i kapittel 4 opp mot sekundærdata innsamlet i kapittel 2. I vår sekundærdata har vi gjort rede for en rekke tilfeller hvor revisor er blitt gjort ansvarlig grunnet uoppdaget manipulering gjennom sin praksis (kap. 2.1 - 2.3). Vår hensikt med innsamling av primærdata er å kartlegge hvilket syn revisor har på manipulering i samfunnet og i sin praksis. På denne måten kan vi skape en forklaring på hvorfor revisors arbeid stadig blir kritisert i media og av den norske domstol. Det går blant annet klart frem i revl. §5-2 første ledd at revisor plikter å vurdere risikoen for at det kan foreligge vesentlig feilinformasjon i regnskapet som skyldes feil eller misligheter. Denne bestemmelsen følges videre om i ISA 240 punkt 5 som fastslår at revisor er ansvarlig for at regnskapet sett under ett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, verken som følge av misligheter eller feil. Men, er det forskjell på når en mislighet er vesentlig, sett i sammenheng med når en utilsiktet feil er vesentlig?

En del av vår studie er å undersøke hvilket syn revisor har angående egen plikt til å avdekke manipulering og misligheter. ISA 320 punkt 2 slår fast at feilinformasjon anses som vesentlig dersom den, enkeltvis eller samlet, kan forventes å påvirke de økonomiske beslutningene som treffes av brukeren. I vår sekundærdata har vi omtalt regnskapsskandalene som Finance Credit og Troms Kraft, begge sakene omhandlet stor regnskapsmanipulering som ikke ble oppdaget gjennom revisjon. I Finance Credit-saken ble revisor dømt til både fengsel og erstatning, i Troms Kraft-saken inngikk revisor forliksavtale som kan indikere at revisor innrømmet skyld. Gjennom vår primærdata har vi forsøkt å få et bilde av hvordan revisor ser på manipulering i samfunnet og hvilket ansvar de har. På denne måten kan vi se om regnskapsbrukere og revisorer er av samme oppfatning når det gjelder revisors rolle i kampen mot regnskapsmanipulasjon.

Gjennom intervjuene ble vi gjort oppmerksom på at revisjonspartnerne ikke kommuniserte vesentlighetsgrensen med regnskapsbrukerne. Siden revisorene ikke kommuniserer denne grensen ut til regnskapsbrukerne, så kan det være vanskelig å forstå hvilke kriterier revisor bruker ved fastsettelse av vesentlighetsgrensen. Vi har i vår sekundærdata forklart hvordan vesentlighetsgrensen fastsettes gjennom en prosentsats av resultat før skatt, driftsinntekter eller eiendeler (Jorstad & Haaland, 2014). Vårt inntrykk etter intervju med bankene er at regnskapsbrukernes skjønnsmessige vurderinger i regnskapet bør tas med når vesentlighetsgrensen skal bestemmes av revisor. Dette kan gjøres ved at revisorene oftere kommuniserer eller tester den estimerte vesentlighetsgrensen ut til noen brukere. Revisorene var tilnærmet enstemmig i at de ikke opplevde at brukerne var uenig i vesentlighetsgrensen selv om de sjelden kommuniserte den til regnskapsbrukerne. Det opplever vi som uklare svar når vi ser det i lys av at revisorene tidligere svarte at de aldri kommuniserte vesentlighetsgrensen til regnskapsbrukerne.

Vårt inntrykk i intervjuene er at revisjonspartnerne ikke så på regnskapsmanipulering som et problem i det norske samfunnet. Her er det grunn for oss til å være skeptiske. Som nevnt er regnskapsmanipulasjon et sensitivt og tabubelagt tema, og det kan medføre at revisorene ikke har ønsket å svare at det er et problem i fare for å sette sine kunder i et dårlig lys. To revisorer svarte at de gjennom media opplever at det er et eksisterende problem i bransjen. Det kan derfor utfra et slikt svar være vanskelig å konkludere på spørsmålet hva disse to revisorene egentlig mener.

Vår tolkning fra intervjuene er at revisorene er delt i meningene om hvorvidt manipulering er et problem i næringslivet og at en konklusjon kan være vanskelig å fastsette. Ut fra rapporten til PwC kom det frem av 49 prosent av de over 7 200 respondentene hadde svart at de hadde vært offer for økonomisk kriminalitet (Lavion, 2018). Dersom man baserer en konklusjon på denne kilden vil den trekke i retning av at manipulasjon vil være et problem i næringslivet. Det er uansett viktig å understreke at rapporten gjelder alle sider av økonomisk kriminalitet, ikke bare regnskapsmanipulasjon.

På spørsmål 12 svarte fire av fem revisjonspartnere at revisor er nøkkelperson til å avdekke brudd på bokførings- og regnskapsloven, men en partner var usikker på om dette er tilfellet. Svaret på dette spørsmålet kan være påvirket av at det var Økokrim som stod bak uttalelsen,

og revisorene følte det var korrekt å svare ja. I tillegg merket vi at partnerne mente at regnskapsbrukerne og Økokrim til dels ikke forstod revisors oppgaver og forventet muligens for mye av revisors arbeid. Revisjonspartnerne som ikke var enig i Økokrims' uttalelse påpekte også under spørsmålet at det var en sammenheng mellom revisors negative og moderate beretninger, og skifte av revisor av hos den revisjonspliktige. Dette kan være en årsak til at revisor har for lite fokus på regnskapsmanipulasjon i frykt for å miste kunder dersom det påpekes.

Spørsmål 10 og 11 kom ikke rett etter hverandre når vi intervjuet partnerne (se vedlegg 1), årsaken var at vi ønsket at spørsmålene skulle bli besvart uavhengig av hverandre. Det fremkommer i svarene at mange revisorer etter vår tolkning er enig med Økokrim, men at de ikke anser det som revisors plikt å avdekke regnskapsmanipulasjon. Flere som svarte negativt på dette begrunnet det med at revisjonen ikke primært var rettet inn på dette. Likevel konstaterte mange at revisjonen kunne komme over manipulering, men at revisor ikke pliktet å legge opp en revisjonsplan som hadde sikte på å avdekke manipulering. Vår vurdering her er at dette ikke stemmer helt overens med det som er skrevet i ISA 240 om revisors plikt knyttet til manipulering. Derfor anser vi resultatene interessante, og at dette er noe bransjen og lovverket bør se nærmere på. Hvorfor legger ikke revisor i høyere grad opp en revisjonsplan som har større fokus på manipulering og forfalskning? Vi tar igjen høyde for at vår vurdering kan være feilslått grunnet manglende praktisk innsikt i revisjonsbransjen eller misforståelser under intervjuene.

Dersom det identifiseres regnskapsmanipulering i et årsregnskap vil dette helt klart påvirke risikoen for at det kan foreligge flere manipuleringer i det samme regnskapet. For de tre intervjuobjektene som svarte negativt på spørsmål 11 var det vanskelig å skjønne sammenhengen mellom deres konklusjon og begrunnelse. For enkelte av intervjuobjektene virket det som om de mente at det ikke er revisors plikt å avdekke manipulasjon, men det likevel er revisors oppgave å ha profesjonell skeptisk og avdekke manipulering som ikke er godt skjult. Det kan stilles spørsmål til hva som menes med at en manipulering er godt skjult. Siden intervjuobjektene var såpass splittet i dette spørsmålet vil det være uklart hvilket syn revisjonsbransjen har når det gjelder egen plikt til å avdekke manipulering.

Vår vurdering er at enhver manipulering kan oppdages dersom dokumentasjonen som ligger til grunn for regnskapet og transaksjonen undersøkes grundig. Derfor bør ikke revisors kunnskap eller den revisjonspliktiges innsats bak å skjule en manipulering være et hinder for revisors evne til å avdekke en manipulering. Vi gjør igjen oppmerksom på at ingen av oss som studenter bak forskningen har praktisk erfaring som revisor, slik at vår vurdering blir gjort på bakgrunn av revisjonsteori. ISA 240 pkt. 6 tilsier at risikoen for at revisor ikke oppdager tilsiktede feil må anses høyere enn utilsiktede feil. Under spørsmål 13 svarte alle objektene at de opplevde det som verre å oppdage manipulering enn ubevisste feil, og at årsaken er at det ligger en innsats i å skjule en manipulering. Dette er nøyaktig det ISA 240 punkt 6 konstaterer.

I spørsmål 14 ønsket vi å kartlegge om revisor alltid holder muligheten for at en feil kan være tilsiktet. Derfor spurte vi spesifikt om en oppdaget feil alltid er oppe til diskusjon om hvorvidt den er tilsiktet eller utilsiktet. Under intervjuene svarte flere partnere at det ofte ikke var tvil om en feil var bevisst eller ikke. Utfra revisjonsstandardene er det ingen punkter eller bestemmelser som direkte pålegger revisor å diskutere om en feil er bevisst eller ubevisst. Det er likevel en bestemmelse i ISA 240 punkt 15 som sier at det skal foretas en diskusjon i revisjonsteamet om hvordan og hvor regnskapet kan være eksponert for vesentlig feilinformasjon.

Vår oppfatning gjennom finans- og revisjonsteori er at en feil som avdekkes alltid kan være bevisst lagt inn. Videre har vi referert til både litteratur og artikler som fastslår at grensen for når en feil går over til manipulering er vanskelig. I de omtalte regnskapsskandalene er manipuleringene gjort i form av estimatvurdering, og ved slike beregninger kan det være vanskelig å konkludere om den revisjonspliktige har beregnet en utilsiktet feil eller om beregningen er bevisst.

På spørsmål 14 om revisor setter en lavere grense for bevisste feil, så var spørsmålet vårt ment å dekke påstanden om revisor regnet bevisste feil som vesentligere i en annen grad enn ubevisste feil. På dette spørsmålet svarte alle partnerne at det ville være vanskelig å planlegge en revisjon utfra to vesentlighetsgrenser og derfor en upraktisk oppgave. En revisor mente derimot at å måle bevisste feil opp mot en egen grense ville være nyttig. Spørsmål 15 og 16 omhandlet om revisor og regnskapsbrukere hadde hatt nytte av egen vesentlighetsgrense for

bevisste feil fungerte som oppfølgingsspørsmål til spørsmål 14. Derfor svarte de fleste partnerne negativt på spørsmål 15 og 16 som en naturlig oppfølging fra spørsmål 14. Mange partnere forklarte det ved at bevisste feil var å anse som vesentlig uansett størrelse og at en lavere grense dermed ville være meningsløs.

Vårt siste spørsmål til partnerne gikk på hvordan digitalisering ville påvirke risikoen for at bevisste feil kan forekomme i regnskapet. Vårt utvalg konkluderte med at økt digitalisering ikke vil gjøre det enklere å gjennomføre regnskapsmanipulering. Bakgrunnen for konklusjonen er at revisorene hevdet at det vil komme flere automatiske kontroller som ikke lar seg overstyre. Et litt overraskende resultat blant revisorene var at ingen av respondentene svarte at økt digitalisering ville gjøre det vanskeligere å oppdage regnskapsmanipulasjon. Dette er vi kritiske til ettersom regnskapet består av mange estimater som baseres på personlige skjønn.

Det er vanskelig å si hvordan utviklingen blir, men hvis maskiner skal kunne gjøre disse vurderingene, så er de nødt til å være veldig avanserte. En annen utfordring er at revisorer ofte kun har økonomisk utdanning, noe som kan gi utfordringer med å forstå datasystemer, og det gir mulighet for manipulasjon. PwC sin rapport om økonomisk kriminalitet kommer det frem at utvikling av teknologi vil styrke mulighetene for dataangrep og muligheten for økonomisk kriminalitet, litt i motsetning til respondentenes svar.

Vår oppfatning etter intervju med revisorene er at ingen hadde spesiell erfaring med avdekking av regnskapsmanipulering i praksis. Dette kan være indikasjon på at regnskapsmanipulering faktisk er et lite problem i samfunnet eller at revisor er naiv og altfor ofte tar det som en selvfølge at dokumentasjonen til regnskapet ikke er forfalsket. Årsaken kan også skyldes målefeil i form av at vårt utvalg ikke har opplevd regnskapsmanipulasjon hos sine kunder, men at dette ikke er tilfellet i den resterende populasjonen.

Oppsummert er vår oppfatning at vesentlighetsgrensen er noe som baseres kun på revisors profesjonelle skjønn, uten å teste om denne grensen faktisk er realistisk for regnskapsbrukerne. Videre hadde partnerne under intervjuene svært lite eksempler på direkte arbeid som var rettet mot manipulering. Kommentarene ble ofte vinklet mot at risiko for manipulering ble vurdert utfra den revisjonspliktiges integritet, interne systemer og faktorer som eks. bonusordninger. Det var ingen partnere som for eksempel nevnte at de spesifikt

sammenlignet poster i regnskapet med bransjen og normer i markedet for å gjøre en vurdering av risikoen for manipulasjon.

Partnerne var mest uenige i sine svar på hvorvidt regnskapsmanipulasjon er et problem i næringslivet, og om revisor plikter å avdekke regnskapsmanipulasjon. De fleste partnere virket usikre på dette spørsmålet og hadde ofte lange svar. Flere av de som svart ikke revisors plikt, la til grunn at revisors plikt var å påse at regnskapet var fri for vesentlig feilinformasjon. Det kan derfor skape forvirring når feilinformasjon i regnskapet kan forekomme i form av manipulering hvorvidt revisor legger opp arbeidet for å løse dette.

Gjennom analyse merket vi også at flere partnere svarte at de var enig i at revisor var nøkkelperson til å avdekke brudd på bokførings- og regnskapsloven, men at de ikke var enig i at revisor plikter å avdekke manipulering i sin revisjon. Slik vi tolker disse, mener flere partnere at revisor ikke plikter å avdekke manipulering som er godt skjult, men at revisjonen burde avdekke vesentlig manipulering under forutsetning om at den ikke er godt skjult.

6.2 Analyse - Regnskapsbrukere

Som nevnt i kapittel 2 står det i ISA 320 pkt. 4 at revisor kan anta at regnskapsbrukerne har kunnskap om og forstår at regnskapet er utarbeidet i forhold til vesentlighetsgrenser. Svarene vi fikk fra regnskapsbrukerne i spørsmål 8 viser at det ikke er tilfellet. Fire av fem regnskapsbrukere hadde ikke kunnskap om hva en vesentlighetsgrense er, og den ene som visste det hadde tidligere jobbet som revisor. Dette er spesielt oppsiktsvekkende med tanke på at i spørsmål 9 svarer tre regnskapsbrukere at revisjonsberetning er viktig eller veldig viktig. Revisjonsberetningen er revisors viktigste unntak fra taushetsplikten og skal gi regnskapsbrukerne informasjon om *vesentlig* feilinformasjon. Vårt utvalg av regnskapsbrukere har høy økonomisk utdannelse og lang erfaring som regnskapsbrukere, men allikevel har de ingen kunnskap om revisors bruk av vesentlighetsgrenser.

Revl. §1-2 omtaler revisor som allmennhetens tillitsperson og det har vi konfrontert regnskapsbrukerne med i spørsmål 9. Her svarer samtlige at inntrykket er at revisor er allmennhetens tillitsperson. To regnskapsbrukere la derimot til at de var skeptiske til at det er regnskapsprodusenten som betalte regningen til revisor, og at noen selskap kan beholde samme revisor i flere år uten å skifte. En av intervjuobjektene uttalte også at

revisjonsberetningen tilnærmet alltid var ren eller standardisert. Vedkommende hadde også opplevd at revisor hadde signert en revisjonsberetning hvor årstallet stammet fra en tidligere periode. Det kan være vanskelig for revisor å opprettholde sin uavhengighet når revisor er avhengig av inntektene fra kunden. I tillegg kan noen selskap, som påpekt av et intervjuobjekt, beholde samme revisor i opptil syv år, jf. revl. §5a-4. I løpet av syv år kan revisor og revisjonskunde bli godt kjent, og uavhengighet kan svekkes. Til tross for dette er det helt klart at regnskapsbrukerne har tillit til revisor.

Spørsmål 10 til 12 går nærmere inn på revisors bruk av vesentlighetsgrensen. Som vi tidligere har funnet ut har regnskapsbrukerne lite eller ingen kunnskap om dette, så det måtte forklares før vi kunne gå videre i intervjuet. Etter at regnskapsbrukerne forstod hvordan vesentlighetsgrensen ble brukt var det kun en av fem som var negativ til effekten den har på årsregnskapet. De resterende stilte seg nøytrale til hvordan den påvirker regnskapets kvalitet. Vesentlighetsgrensen skal fastsettes av revisor ut i fra regnskapsbrukernes synspunkt for å sikre at årsregnskapet ikke inneholder akkumulerte feil av en størrelse som vil endre beslutningene til brukeren, så det er viktig at et klart flertall av regnskapsbrukerne har den oppfatningen.

I spørsmål 11 spør vi om regnskapsbrukerne er uenige i vesentlighetsgrensen som revisor setter. Fire av intervjuobjektene hadde tidligere ingen kunnskap om vesentlighetsgrensen, så det ble ikke besvart. RB 3, som hadde kunnskap om vesentlighetsgrensen, svarte at han ikke var uenig og mente at vesentlighetsgrensens ble fastsatt på et fornuftig beløp. Neste spørsmål er om regnskapsbrukerne synes det er greit at regnskapet kan inneholde feil, så lenge revisor mener at det er uvesentlig. Her har fire av fem svart at det er greit, mens den siste sier at det ikke er greit. Mindretallet var opptatt av at vedkommende som regnskapsbruker ønsket mest mulig informasjon. Flertallet mener derimot at revisor er i sin fulle rett til å sette en vesentlighetsgrense i forhold til feil i regnskapet for å gjøre revisjonen mer effektiv.

Etter revisorloven §5-1 og §5-2 fremkommer det at revisor plikter å finne ut om regnskapet er utarbeidet i henhold til gjeldende lover og regler, og dermed avdekke regnskapsmanipulasjon. Dette fremkommer også av tidligere domsavsigelser som nevnt i kapittel 2. I spørsmål 14 har vi spurt regnskapsbrukerne om de anser det som revisors oppgave å avdekke

regnskapsmanipulasjon, og samtlige har svart ja. Regnskapsbrukerne forventer at revisor avdekker regnskapsmanipulasjon i årsregnskapet.

Spørsmål 15 er oppfølging til spørsmål 13, og vil ha svar på om regnskapsbrukerne endrer mening hvis det er snakk om bevisste feil. På spørsmål 13 svarte fire av fem at det er greit at regnskapet inneholdt feil, så lenge revisor mener de er uvesentlige. På spørsmål 15 endrer de fire mening. Fem av fem mener derfor at bevisste feil aldri er uvesentlige, og revisor skal rapportere dem. Flere regnskapsbrukere påpekte at det da handler om tillit til personen bak regnskapet, og ikke størrelsen på feilen. Vårt utvalg består av representanter fra banker, så det er logisk at de er opptatt av tillit med tanke på risiko og betjening av lån. Tillit ble også sentralt i spørsmål 17, hvor vi spurte om hvordan tidligere regnskapsmanipulering påvirker vurderingen av selskapet i nåtid. Samtlige svarte at dette påvirket vurderingen negativt, og flere påpekte at det handlet om tillit til regnskapsprodusentene.

I kapittel 2 er det et delkapittel som omhandler revisors rapporteringsplikt om regnskapsmanipulasjon. Rapporteringsplikten er til stede etter hvitvaskingsloven, men etter revisorloven og ISA kan revisor unnlate å kommentere oppdaget regnskapsmanipulasjon, så lenge størrelsen ikke er vesentlig. I spørsmål 18 ville vi finne ut om regnskapsbrukerne mente at revisor burde fastsatt en særskilt vesentlighetsgrense knyttet til feil som stammer fra regnskapsmanipulasjon. Dette er det i dag ikke noe krav om. Samtlige regnskapsbrukere svarte at det burde det vært, og kommenterte i tillegg at denne burde være minimal eller lik 0.

Spørsmål 13 og 19 handler om covenants i regnskapet knyttet til bevisste og ubevisste feil. To av intervjuobjektene svarer at de bruker covenants i låneavtalene med kunder, men det er ingen som har spesifikke covenants knyttet til bevisste regnskapsfeil. Ut i fra dette kan det settes spørsmål ved hvor mye fokus det er på dette tema, og selvfølgelig hvor stort problemet er i norsk næringsliv. For i spørsmål 16 svarte tre av fem at de hadde vært bruker av et regnskap som tidligere viste seg å ha vært manipulert. Covenants knyttet til regnskapsmanipulasjon kunne vært et ytterligere insentiv regnskapsbrukerne fikk for å ta avstand fra regnskapsmanipulasjon.

6.3 Analyse - Økokrim

Økokrim mottar rapporter fra blant annet revisorer vedrørende mistanke om kriminelle forhold som de deretter vurderer om de skal etterforske. Årsregnskapet brukes da som utgangspunkt for etterforskning, men det er den underliggende informasjonen som er sentral. Dette påpekte Økokrim også i svaret på spørsmål 5.

Når det kommer til revisjonsberetningen kommer det frem i spørsmål 6 at den ikke nødvendigvis er så viktig for Økokrim. De påpeker at for dem, så er det arbeidet som ligger bak revisjonsberetningen som er av betydning. I en artikkel skrevet av fagdirektør Finneide i 2014 satte han spørsmålet til revisors mål ved revisjon (Finneide, 2014). Han skrev at i noen tilfeller kunne det virke som om revisor sitt mål var å utstede en normal beretning og ikke nødvendigvis en korrekt beretning som belyser de faktiske forhold. Videre spekuleres det i om bakgrunnen er at revisor vil levere det kunden ønsker og mener han betaler revisor for, og det er ut i fra deres synspunkt en normalberetning. På tross av dette svarer Økokrim på spørsmål 8 at de helt åpenbart anser revisor som allmennhetens tillitsperson.

Spørsmål 9-11 ser nærmere på hvilket syn Økokrim har på revisors bruk av vesentlighetsgrense som verktøy i revisjonen. De mener at den ikke forringer regnskapets kvalitet, og er ikke uenig i størrelsen som brukes og synes det er greit at regnskapet kan inneholde uvesentlige feil. De legger til at det forutsettes at revisor bruker vesentlighetsgrensen etter fastsatte lover og standarder, samt profesjonelt skjønn.

På spørsmål 11 svarte Økokrim at de synes det er i orden at regnskapet kan inneholde feil, så lenge revisor anser det som uvesentlig. Videre på spørsmål 12 vil vi vite om de endrer mening dersom det er snakk om bevisste feil eller regnskapsmanipulasjon, og det gjør de. De tilføyer at da handler det ikke lenger om vesentlighet, men at alle straffbare forhold skal rapporteres uavhengig av størrelse i henhold til hvitvaskingsloven. På spørsmål 15, hvor vi spør om de mener revisor burde hatt en egen vesentlighetsgrense for regnskapsmanipulasjon, så svarer de det samme. De mener som sagt at det da ikke lenger handler om vesentlighet, men at alle bevisste feil skal rapporteres i henhold til hvitvaskingsloven.

Spørsmål 16 mener Økokrim at det er revisors plikt å avdekke regnskapsmanipulasjon. Her vises de også til hvitvaskingsloven, men mener at revisor har for lite fokus på

regnskapsmanipulasjon. Dette er også et tema som går igjen i Finneides artikkel fra 2014. I 2010 var det totalt 236 000 revisjonsoppdrag i Norge (Karrierestart, 2014), men kun 86 rapporter ble sendt til Økokrim fra revisorer (Staven, I. & Larsen, M. L., 2013). I 2012 var dette antallet redusert til 54. Vi konfronterte intervjuobjektene med resultatet fra samme masteroppgave, som også konkluderte med at revisor ikke forstår regelverket, og at det var for dårlig tilpasset revisors arbeid. Økokrim mente at hvis revisor ikke forstod hvitvaskingsloven og at de var pliktige til å rapportere alle straffbare forhold, så burde de ikke være revisor. De lanserer også en annen grunn til at de mottar så få rapporter fra revisor, nemlig at det er et vanskelig tema å ta opp med den revisjonspliktige.

6.4 Drøfting

Avslutningsvis vil vi gjøre en sammenligning og drøfting av resultatene fra alle intervjugruppene. Dette innebærer en analyse av de punktene der regnskapsbrukerne hadde ulik oppfatning enn revisor selv til revisjonens arbeid og formål.

Vår undersøkelse viser at revisor ikke kommuniserer vesentlighetsgrensen til regnskapsbrukerne. Dette ble bekreftet under intervju med regnskapsbrukerne hvor alle uten bakgrunn fra revisjon svarte at de ikke kjente til revisors bruk av vesentlighetsgrense. Vesentlighetsgrensen skal settes av revisor fra regnskapsbrukernes ståsted. Når regnskapsbrukerne ikke kjenner til den og hvordan den brukes, så viser det at regnskapsbrukernes kunnskap om revisors arbeid er manglende. Flere regnskapsbrukere poengterte at revisjon økte deres tillit til regnskapet, og det tyder på at norske revisorer har et godt rykte.

Alle intervjuobjektene svarte at de ser på revisor som allmennhetens tillitsperson. I en artikkel av Finneide fra Økokrim (2014) som er omtalt tidligere i oppgaven kommer det frem at forventningene til revisors rolle fra næringslivet ikke bestandig er enstemmig med den oppfatningen revisor selv har. Dette gjenspeiler seg i vår undersøkelse hvor det var forskjellige svar blant revisorene på hvorvidt revisjonen var pliktig til å avdekke regnskapsmanipulasjon. Både regnskapsbrukerne og Økokrim svarte at de anså det som revisors plikt å avdekke regnskapsmanipulasjon under revisjonen. Revisorenes holdning til disse spørsmålene var generelt å tone ned sin plikt og kompetanse til å avdekke

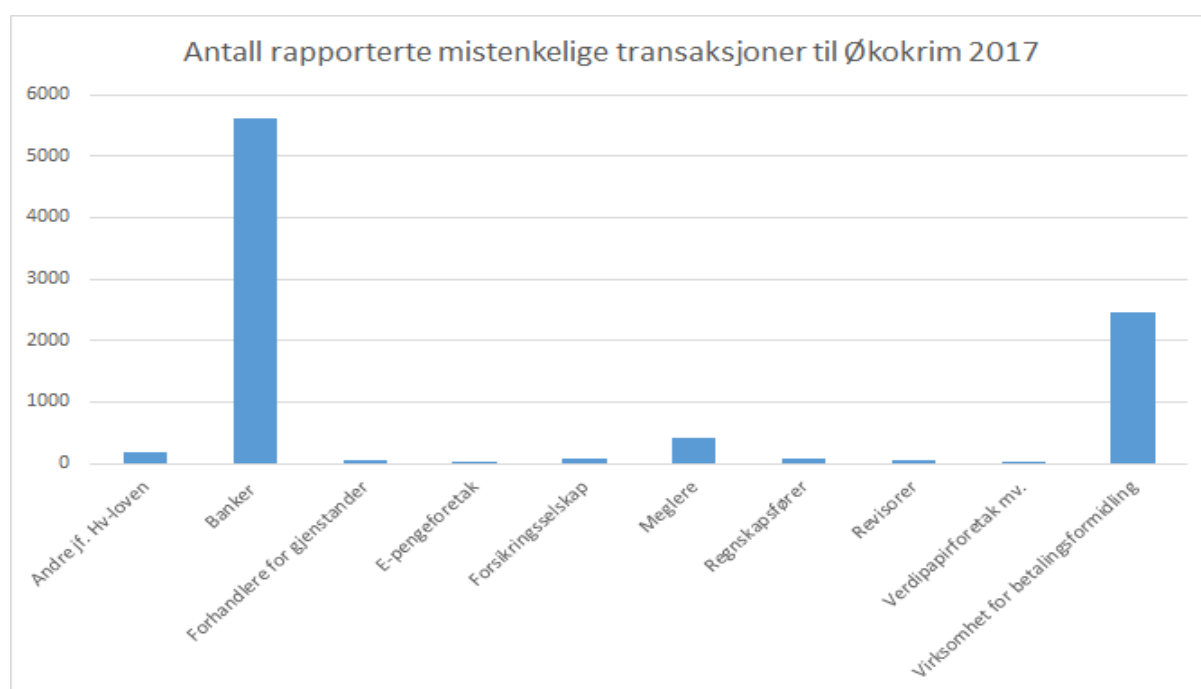
regnskapsmanipulasjon, og dette gjaldt for øvrig også de revisorene i vår undersøkelse som svarte positivt på sin plikt til å avdekke manipulering.

Revisorene begrunnet revisjonens begrensede evne til å oppdage regnskapsmanipulasjon blant annet ved at manipuleringer ofte var godt skjult og i visse tilfeller umulig for revisor å oppdage. I nevnte Lunde-saken var noe av bakgrunnen for at regnskapsmanipulasjon ikke ble oppdaget at selskapene var strukturert i omfattende og avansert konsern som gjorde at revisor mistet oversikten. Videre forklarte flere revisorer at det var vanskelig å legge en handlingsplan for revisjonen som både tok sikte på å avdekke manipulering og generelle vesentlige feil. Hvilke revisjonshandlinger som skal gjennomføres skal nemlig avklares på forhånd. Det kan spesielt være utfordrende i de tilfelle hvor selskapet har ekstern regnskapsfører.

Noe av det viktigste vår undersøkelse har avdekket er at alle regnskapsbrukerne mener at revisor bør sette en særskilt vesentlighetsgrense for bevisste feil. Regnskapsbrukerne uttrykte klart at terskelen er lav for når en regnskapsmanipulering er vesentlig og at dette burde oppgis av revisor i beretningen dersom manipulasjon uansett størrelse er avdekket. Flertallet av revisorene mente at revisor uansett hadde en skjerpet holdning til regnskapsmanipulasjon og at en egen vesentlighetsgrense ville gi liten nytte og uansett være upraktisk. Det var derimot en revisor som mente at dette ville vært nyttig for regnskapsbrukerne med en særskilt grense.

Regnskapsbrukerne ga uttrykk for at selv marginal regnskapsmanipulering forklarer mye om måten den revisjonspliktig driver virksomheten og øvrige holdninger. Vi tolker regnskapsbrukerne slik at dersom et selskap sin ledelse driver med manipulering i en regnskapspost, øker det risikoen for at manipulering kan foreligge i andre poster og i regnskapet som helhet. I tillegg påpekte regnskapsbrukerne det uetiske og umoralske perspektivet ved regnskapsmanipulasjon, og at selv en marginal feil går på bekostning av deres tillit til regnskapsprodusentene. Revisorene forklarte i liten grad direkte hvordan de vil handle dersom de oppdager en klar regnskapsmanipulering, slik at det var liten tvil om at vårt utvalg av revisorer hadde lite erfaring eller vilje til å prate om avdekking regnskapsmanipulasjon.

Et annet funn som ble oppdaget i vår analyse er at revisorene generelt mente at regnskapsmanipulasjon var et lite problem i næringslivet. Men vår undersøkelse hos regnskapsbrukerne viser at tre av fem svarer at de har vært brukere av manipulerte regnskaper i forbindelse med lånesaker. Økokrim forklarte også at regnskapsmanipulering er et fortsatt eksisterende problem i næringslivet, og at de daglig jobber med manipulerte regnskap. I tillegg kommer det frem i PwC sin årlige rapport om at økonomisk kriminalitet at omfanget er økende (Lavion, 2018).

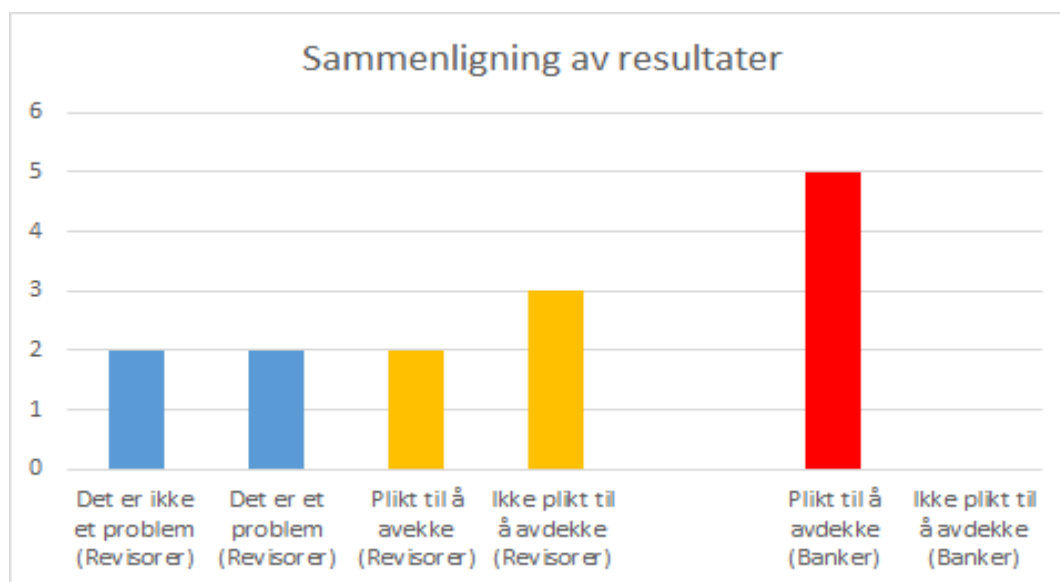

Figur 5.1 (Kilde: Økokrim.no)

Økokrim publiserer hvert år tall over antall rapporterte mistenkelige transaksjoner fra de som er rapporteringspliktige etter hvitvaskingsloven §4. Ut fra statistikken ser vi at banker og virksomhet for betalingsformidling står for ca. 90 prosent av alle rapporterte transaksjoner til Økokrim, mens revisor utgjør ca. 0,6 prosent. Flere andre rapporteringspliktige aktører er for øvrig på samme nivå som revisor. Vi kan understreke at hensikten med hvvl. § 4 er at flest mulig aktører skal melde mistanke på samme transaksjon. Dette vil gjøre at Økokrim lettere velger ut de transaksjoner som har høyest risiko for å være knyttet til kriminalitet.

Statistikken laget med tall fra Økokrim samsvarer godt med de resultatene vi har fra våre intervjuer. Figur 5.2 presenterer en sammenstilling mellom svarene fra regnskapsbrukerne og revisor. Revisorene gir uttrykk for at manipulering er et lite problem og at de personlig ikke

har erfaring med det, mens regnskapsbrukerne opplever det som et større problem og mener revisor har for lite fokus på området. Det kan være verdt å merke seg at statistikken ovenfor mest sannsynlig innebærer alle transaksjoner som rammes av hvitvaskingsloven, også de som ikke knyttes opp mot regnskapsmanipulasjon. Det er likevel oppsiktsvekkende at revisor som jobber tett på selskapene utgjør en så liten andel av de rapporterte transaksjonene til Økokrim.

Figur 5.2 Svar fra regnskapsbrukere og revisorer

I intervju med Økokrim hevdet de at revisor burde rapportere alle straffbare forhold til myndighetene. Blant revisorene var det få som kommenterte at avdekket manipulering vil medføre rapportering til for eksempel Økokrim eller andre instanser. Økokrim påpekte også at revisor har plikt å avdekke regnskapsmanipulasjon gjennom bestemmelser i hvitvaskingsloven. Stavern og Larsen (2013) konkluderte med at grunnen er at revisor har for lite kunnskap om sin rapporteringsplikt. Økokrim hevdet at revisor har for lite fokus på å avdekke regnskapsmanipulasjon i forhold til hva næringslivet forventer av revisor. Økokrim begrunnet denne påstanden ved at revisorer rapporterer altfor lite i forhold til det totale arbeidet revisor legger ned.

Jevnt over i analysen virker det som om revisorer selv mener de har en begrenset rolle i forhold til regnskapsmanipulasjon, og revisjonen kun har til hensikt å avdekke det revisor oppfatter som vesentlige manipuleringer. Økokrim og regnskapsbrukerne hevder på sin side at de forventer at revisor legger opp en revisjon som er egnet til å oppdage manipulering. Slik at revisors rolle i forhold til regnskapsmanipulering etter vår mening er noe som helt klart bør

forskes videre på. Årsaken er naturlig at revisorer og næringsliv bør få en klarhet i hva som er revisors plikt i forhold til dette.

Som en avsluttende del av drøftingen ser vi at regnskapsbrukerne er jevnt over mer samsvarte på spørsmålene enn revisorgruppen, og særlig på sentrale spørsmål. Revisorene har vært mer varierte i sine begrunnelser og svar, sett i forhold til regnskapsbrukerne. Dette er selvsagt en faktor som gjør revisorens svar mer usikker etter vår vurdering, og det kan tyde på at det er mye usikkerhet rundt deres rolle i kampen mot regnskapsmanipulasjon.

7. Konklusjon

I det avsluttende kapittelet vil vi konkludere når det gjelder forskningen vi har utført. Konklusjonen bygger på den informasjonen som intervjuobjektene har avgitt under intervjuene sett i sammenheng med teori, tidligere forskning og omtalt regnskapsmanipulasjon i media.

7.1 Konklusjon

Problemstilling vi skal konkludere med ble presentert i kapittel 1 og lyder som følger:

Samsvarer revisors oppfatning av sin oppgave og ansvar med hvilke forventninger regnskapsbrukerne har til revisor i kampen mot regnskapsmanipulasjon?

Vi skal bruke resultatene fra våre intervjuer i tillegg til sekundærdata fra kapittel 2 til å finne en konklusjon. Med problemstillingene i tanken har vi også utarbeidet fire forskningsspørsmål, og svarene på disse vil legge grunnlaget for den endelige konklusjonen.

Hva er revisors oppgave i kampen mot regnskapsmanipulasjon?

Revisor blir betalt av regnskapsprodusenten, men arbeidet gjøres for regnskapsbrukerne. Lover og standarder sier at revisor skal sørge for at regnskapet i all vesentlighet er fri for feil. Spørsmålet om hva som er vesentlig blir da stilt, og det skal vurderes fra brukernes ståsted. Regnskapsbrukerne og Økokrim er klare på at det er i orden at revisor setter en vesentlighetsgrense slik at alle feil ikke blir tatt hensyn til. De mener derimot at dersom feilene er gjort bevisst i form av regnskapsmanipulasjon, så er de vesentlige. Revisorene mente at deres oppgave var å avdekke manipulasjon over totalvesentlighetsgrensen, og at det ikke kunne forventes at revisor oppdaget godt skjult manipulering som skyldtes svakheter hos den revisjonspliktige. Vi konkluderer derimot i likhet med regnskapsbrukerne om at det er revisor sin oppgave å avdekke regnskapsmanipulasjon i sitt arbeid.

Har norske regnskapsbrukere nok kunnskap om revisors arbeid?

Alle regnskapsbrukerne så verdien av å ha revisor, og brukte revisors arbeid i sitt daglige virke. Det var derimot kun en som visste hva revisors vesentlighetsgrense er, og hvordan den brukes. Vesentlighetsgrensen er veldig sentral i revisors arbeid med feil i regnskapet, og flere

av våre intervjuobjekter hadde ikke hørt om den. De fleste regnskapsbrukerne var enige i at regnskapet kunne inneholde feil, så lenge de ikke var vesentlige, men bevisste feil var i deres syn alltid vesentlig. Noen regnskapsbrukere påpekte også at revisjonsberetningen ofte fremstår som standardisert, og de fikk sjeldent noe utbytte av den, men stolte likevel på arbeidet som lå bak. Inntrykket vårt, og konklusjonen, er derfor at regnskapsbrukerne ikke har nok kunnskap om revisors arbeid.

Forventer regnskapsbrukerne og Økokrim for mye revisor i kampen mot regnskapsmanipulasjon?

Regnskapsbrukerne og Økokrim mener at det er revisor sin oppgave å avdekke regnskapsmanipulasjon. Spørsmålet er da om det er for mye å forvente. Vi har også konkludert med at regnskapsbrukerne har for lite kunnskap om revisors arbeid, og dermed stoler litt blindt på revisor. Det kan ikke forventes at revisor går gjennom alle transaksjoner som et selskap utfører i løpet av et år, for det vil gjøre revisjonen veldig lite effektiv. Vi kan derimot forvente at revisor planlegger revisjonen slik at den er egnet til å avdekke vesentlige feil, og om regnskapsbrukerne mener at alle bevisste feil er vesentlige, så bør det tas hensyn til. Våre resultater viser at revisors fokus på regnskapsmanipulasjon må skjerpes for at de skal tilfredsstille Økokrim og regnskapsbrukerens forventninger. Vårt utvalg av revisorer var klare på at deres personlige erfaring var at regnskapsmanipulasjon ikke var et stort problem. Det kan være at det er tilfellet, men vårt inntrykk via media og Økokrim er at det er et problem. Det at revisor da påstår dette er en klar indikasjon på for lite fokus på temaet. Vi mener at selv om vi ikke kan forvente at revisor oppdager *alt* av regnskapsmanipulasjon, men de bør oppdage en del. Revisor bør bli bedre til å oppdage regnskapsmanipulasjon, samtidig som regnskapsbrukerne må justerer ned sine forventninger.

Er det behov for endring av gjeldende lover og standarder?

Vi spurte regnskapsbrukerne om de mente det var behov for en egen vesentlighetsgrense knyttet til bevisste feil, og de mente at det burde det være. De kommenterte også at den burde være marginal. De fleste revisorene var uenig i dette, og mente det ville være vanskelig å planlegge revisjonen på den måten. Dagens standarder har lite fokus på bevisste feil, og selv om det er nevnt i revisorloven, så er det lite fokus der også. Revisor har derimot rapporteringsplikt etter hvitvaskingsloven. Økokrim mener at det ikke er noe problem med dagens lover og standarder, men det handler om holdningene til revisor. Vi er enig i dette,

men mener at for å skjerpe fokuset til revisor, så må vi starte med lover og regler. Våre resultater viser at revisjonsbransjen er usikker på hva som er sin rolle, og det indikerer at lover og standarder må bli tydeligere på temaet. I tillegg er det lettere for revisor å ta opp tema med den revisjonspliktige dersom det er festet i lov eller standarder. Konklusjonen er derfor at revisor må skjerpe sitt fokus på regnskapsmanipulasjon, og det bør starte med endring av gjeldende lover og standarder. Det trenger ikke være store endringen, men omfanget av retningslinjer knyttet til tema bør øke.

For å oppsummere er konklusjonen på problemstillingen at revisors oppfatning av sin rolle og ansvar i kampen mot regnskapsmanipulasjon ikke samsvarer med regnskapsbrukernes forventninger. Dette er derimot ikke kun revisors ansvar. Regnskapsbrukerne har for lite kunnskap om revisors arbeid, og det er ikke kun revisors ansvar å sørge for at det forbedres. Samtidig bør revisors ha større fokus på faren for regnskapsmanipulasjon ved revisjon, og dette fokuset bør økes ved hjelp av endring av gjeldende lover og standarder.

7.2 Begrensninger

En av styrkene i oppgavene er at alle revisorene vi intervjuet er partnere i en av de fem store revisjonsselskapene i Norge og verden. Derimot er en svakhet at vi har intervjuet relativt få revisorer og regnskapsbrukere i forhold til totalen i Norge. Det kunne vært interessant å utvide undersøkelsen til en kvantitativ undersøkelse med et utvalg av revisorer og regnskapsbrukere som var representativt for hele Norge. I tillegg kunne det vært interessant å utvide studien til andre land.

Oppgaven sentrerer seg rundt praksisen til norske revisorer. Forskerne i denne oppgaven har ingen praktisk erfaring fra revisjonsbransjen, så grunnlaget for studien bygger kun på teori i form av revisjonsutdanning. Denne manglende kunnskapen om revisors praksis kan være en svakhet for oppgaven. Vi vil også påpeke at drøftinger i oppgaven kan bli påvirket av egne meninger. Dette kan også ha påvirket vår oppfatning og tolkningen av intervjuobjektene svar selv om vi har tatt forhåndsregler for å unngå dette.

Det er også alltid en risiko for at intervjuobjektene kan levere uærlige svar. Dette punktet gjelder særlig revisorer, en mulig bivirkning i svarene fra denne gruppen er at de ikke ønsker at kundene skal vite at de har mye fokus på manipulasjon. Det kan tenkes at forholdet mellom

revisor og kunde blir dårlig dersom revisor “mistenker” ulovligheter. Derfor kan revisorenes svar være preget av de svarene kundene gjerne vil høre, men som ikke er de reelle svarene.

7.3 Forslag til videre forskning

Vår undersøkelse er som nevnt begrenset siden studien må være gjort innen et bestemt tidsrom. Studiens utvalg viser en klar forskjell mellom forståelsen til regnskapsbrukerne og revisjonsbransjen vedrørende revisors arbeid og holdning knyttet til regnskapsmanipulasjon. Et egnet forslag til videre forskning vil være å utvide utvalget både ved å intervju ytterligere flere revisorer, herunder også de mindre selskapene. Videre bør en slik forskning kombineres med at utvalget regnskapsbrukere ikke kun er banker.

Gjennom vår studie har vi hatt intervju med fem revisorer som har vart mellom 20-30 minutter. Under intervjuene merket vi at revisorene ofte ble stresset og brukte lengre tid på å svare på spørsmål som direkte omhandlet manipulasjon. Forslag til videre forskning kan derfor være å undersøke revisors rolle når det gjelder manipulering og eventuelt hvorfor revisorer i svært liten grad skriver artikler som plikt og oppdagelse av manipulering. Dette forslaget underbygges også av at Økokrim hevdet at revisors rolleforståelse i gitte tilfeller var misforstått.

Tredje forslag til videre forskning bygger på en uttalelse som kun en av revisorene uttalte, nemlig om hvorvidt revisor har riktig kompetanse og mulighet til å oppdage enhver manipulering. Samme revisor hevdet også at det var en sammenheng mellom tilfellene hvor revisor hadde gitt presisering i beretninger og skifte av revisor i neste regnskapsperiode. Dermed kan en videre studie være å undersøke hvorvidt revisor har kompetanse til å avdekke manipulering, eller om det er en sammenheng mellom presist, moderert og negativ revisjonsberetning sett i sammenheng med skifte av revisor.

Fjerde forslag til videre forskning er å gjennomføre en studie som undersøker om regnskapsmanipulasjon er et problem i næringslivet pr. dags dato. Flere revisorer hevdet at manipulering er et lite problem, mens både Økokrim og noen av regnskapsbrukerne hevdet at de hadde vært brukere av manipulerede regnskaper.

Siste forslag til forskning bygger også på uttalelsene fra en av revisorene som stilte til intervju. Vedkommende hevdet at revisor var pliktig til å avdekke manipulering på lik linje som regnskapsfører. En ny studie kan derfor ta sikte på å undersøke hvilken forventning regnskapsbrukerne har dersom et regnskap er utarbeidet av ekstern regnskapsfører knyttet til hvorvidt regnskapet kan inneholde (vesentlige) manipuleringer, altså hvilke plikter påhviler regnskapsfører.

Referanseliste:

- Andreassen, L.** (2012, 07. September). *Trikset med regnskapstallene*. Harstad tidende. Hentet fra: <http://www.ht.no/incoming/article367232.ece>
- Brataas, E.** (2015, 13. oktober). *Internrevisjon og intern kontroll i statlige virksomheter*. (Power-point). Norges Interne Revisorers Forening
- Bjørndal, B.** (2017, 29. Januar) *Saksøker revisor for dyrt generasjonsskifte*. Dagens næringsliv. Hentet fra: <https://www.dn.no/nyheter/2017/01/29/2048/Jus/saksoker-revisor-for-dyrt-generasjonsskifte>
- BHL DA.** *Konsernregnskap*.
Hentet fra: <http://www.bhl.no/section.cfm?path=21,35>
- Dagens næringsliv.** (2014, 28. Mars) *Finance credit-saken kan ta flere år*, Hentet fra: <https://www.dn.no/nyheter/naringsliv/2004/10/20/finance-creditsaken-kan-ta-flere-ar>
- Dagens næringsliv.** (2015, 11. august). *Skal ha gitt Troms Kraft 200 millioner i forlik*. Hentet fra: <https://www.dn.no/nyheter/naringsliv/2015/08/11/1124/Jus/skal-ha-gitt-troms-kraft-200-millioner-i-forlik>
- Dagens perspektiv.** (2003). *Sarbanes-Oxly Act*. Hentet fra: <https://www.dagensperspektiv.no/nyheter/neringsliv/sarbanes-oxley-act->
- Den norske revisorforeningen.** (2017, 29. juni). *Uavhengighetsregler for revisorer*. Hentet fra: <https://www.revisorforeningen.no/fag/ny-revisorlovgivning/nyheter-ny-revisorlov/Uavhengighetsregler-for-revisor/>
- Norsk Regnskapsstiftelse.** NRS 17 Virksomhetskjøp og Konsernregnskap
- Norsk Regnskapsstiftelse.** NRS 19 Immaterielle Eiendeler
- Den Norske Revisorforening.** ISA 200 Overordnede mål for den uavhengige revisor og gjennomføring av en revisjon i samsvar med de internasjonale revisjonsstandardene
- Den Norske Revisorforening.** ISA 240 Oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper
- Den Norske Revisorforening.** ISA 320 Vesentlighet ved planlegging og gjennomføring av en revisjon
- Den Norske Revisorforening.** ISA 330 Revisors håndtering av anslåtte risikoer
- Den Norske Revisorforening.** ISA 402 Bruk av serviceorganisasjoner
- Eilertsen, M.** (2015, 8. Juli). *Flere års fengsel for hovedmannen i kraftskandalen*. NrK.

- Hentet fra: <https://www.nrk.no/troms/flere-ars-fengsel-for-hovedmann-i-kraftskandalen-1.12447110>
- Ellefsen, H.C.** (2016, 14. Februar). *Digitale utfordringer i Regnskapsbedrifter*. Regnskap Norge. Hentet fra: <https://www.regnskapnorge.no/artikler/teknologi2/digitale-utfordringer-i-regnskapsbedrifter/>
- Ellefsen, H.C.** (2016, 04. Februar). *Teknologi og Regnskapsbransjen*. Regnskap Norge. Hentet fra: <https://www.regnskapnorge.no/artikler/teknologi2/teknologi-og-regnskapsbransjen/>
- Fadnes, O. & Ekeseth, F.** (2014, 10. Februar). *Fast-topper tiltalt for regnskapsbrudd og markedsmanipulasjon*. *Dagens næringsliv*. Hentet fra: <https://www.dn.no/nyheter/2012/02/03/fasttopper-tiltalt-for-regnskapsbrudd-og-markedsmanipulasjon>
- Fardal, A.** (2007, Mars). *IFRS og norske regnskapsregler*. Magma. Hentet fra <https://www.magma.no/ifrs-og-norske-regnskapsregler>
- Finans Norge.** (2016). *Bankstatistikk*. Hentet fra <https://www.finansnorge.no/statistikk/bank/>
- Finneide, G.K.** (2014) Revisors virksomhet sett fra ØKOKRIMs ståsted. *Revisjon og Regnskap, 2014*(nr. 3), 38-43.
- Gulden, B. P. (2010)**. Revisjon, teori og metode (6. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk
- Gulden, B. P. (2015)**. Den eksterne revisor. (9. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk
- Gripsrud, G., Olsson, U. F. & Silkoset, R.** (2010). *Metode og dataanalyse*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Healy, P. M. & Wahlen, J. M.** (1998. november). *A Review of the Earnings Management Literature and Its Implications for Standard Setting*. Harvard business school, Kelly school of business and Indiana University. Hentet fra: <https://pdfs.semanticscholar.org/b148/0bb251dd4e571adac179d1b05860b0565be4.pdf>
- Heskestad, T.** (2015). *Resultat kvalitetsanalyse, røde flagg og driftsinntekter*. Regnskap nr 8.
- Heskestad, T.** (2015). *Røde flagg knyttet til driftsinntekter og varekostnader*. *Regnskap Norge*. Hentet fra: <https://www.regnskapnorge.no/artikler/okonomistyring/rode-flagg-knyttet-til-driftsinntekter-og-varekostnader2/>
- Heskestad, T.** (2016). *Røde flagg i regnskapet: Manipulering av kostnader*. Revisjons og

- Regnskap. Hentet fra: <https://www.revregn.no/asset/pdf/2016/4-33-9.pdf>
- Heskestad, T.** (2017, 14. november). *Røde flagg i regnskapet*. Handelshøyskolen ved UiA.
Hentet fra: http://filer.nbbl.no/Nr_02_Terje_Heskestad_Hoyskolen_i_Agder.pdf
- Hvitvaskingsloven.** Lov 06.03.2009 nr. 11 om tiltak mot hvitvasking og terrorfinansiering.
- Hvitvaskingsforskriften.** Forskrift 13.03.2009 nr. 302 om tiltak mot hvitvasking og terrorfinansiering.
- Johannessen, A., Christoffersen, L & Tufte, P.A.** (2011) *Forskningsmetode for økonomisk-administrative fag*. Oslo: Abstrakt Forlag AS.
- Jorstad, H. L. & Haaland, G.** (2014). Fastsettelse og bruk: Vesentlighetsgrenser i praktisk revisjon. *Revisjon og Regnskap, 2014(6)*. Hentet fra: <https://www.revregn.no/i/2014/6/rr05-2014-b-724>
- Karrierestart.** (2014). *Slik ser revisjonsbransjen ut*. Hentet fra: <https://karrierestart.no/bransje/revisjon/702-den-norske-revisjonsbransjen-slik-ser-den-ut>
- Kinserdal, F.** (2014). *Hvordan manipulere med regnskapet*. Hentet fra: <https://www.magma.no/hvordan-manipulere-med-regnskapet>
- Kinserdal, F** (2017). *Hva er regnskapsmanipulasjon, og hvordan kan den best avdekkes?*
Hentet fra: <https://goo.gl/aw2t2S>
- Kvale, S., Brinkmann, S.** (2015) *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal
- Langli, J.C.** (2012). *Årsregnskapet* (9. utg). Oslo: Gyldendal Akademisk
- Lavion, D.** (2018). *Pulling fraud out of the shadows*. Hentet fra: <https://www.pwc.com/gx/en/services/advisory/forensics/economic-crime-survey.html>
- Lindahl, A.** (2016, 14. november). *Kan vi stole på at regnskapet er riktig? Svaret ligger i internkontrollen*. Hentet fra: <http://blogg.pwc.no/styringogkontroll/hardu-kontroll-pa-at-regnskapet-ditt-er-riktig-ujevn-modenhet-pa-internkontroll-i-norske-virksomheter>
- Mason, J.** (2002). *Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications Ltd
- Matre, J.** (2007, 04. Januar). *Revisor dømmes til fengsel etter Financial Credit-skandalen*. VG. Hentet fra: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/finance-credit/revisor-doemmes-til-fengsel-etter-finance-credit-skandalen/a/147322/>
- Meinich, P. & Munthe, P.** (2015). Bank. Hentet fra <https://snl.no/bank>

- Mogård, L. E.** (2015, 8. Mai). *Nå avsløres sannheten om kraftskandalen*. NrK nyheter. Hentet fra: <https://www.nrk.no/troms/na-avsløres-sannheten-om-kraftskandalen-1.12306103>
- Molberg, O. B, Grandre. J. C, Steffensen. C.** (2004). *Saksøker revisor etter kjempetap*. Nettavisen. Hentet fra: <http://pub.nettavisen.no/241525.html>
- Mulford, C. W. & Comiskey, E. E.** (2002). *The Financial Numbers Game, Detecting Creative Accounting Practices*. Canada: John Wiley & Sons. Inc
- Nomeland, E. O. & Topstad, O.** (2017, 1. Juni). *Goodwill, lederskifte og manipulering*. (Mastergradavhandling). Universitet i Agder.
- Nordmark, J.** (2015, 16. April). *Var ikke åleine om å styre Lundekonsernet*. Norsk Rikskringkasting. Hentet fra: <https://www.nrk.no/rogaland/johannes-lunde-seier-i-retten-at-han-ikkje-styrte-aleine-1.12312491>
- Picker, R., Clark, K., Dunn, J., Kolitz, D., Livne, G., Loftus, J. & Van der Tas, L.** (2016, Mai). *Applying IFRS's Standards*. Wiley.
- Petersen, C., Plenborg. T. & Kinserdal. F.** (2005) *Financial Statement Analysis*. Fagbokforlaget.
- Rasmussen, J.** (2002, 29. Januar). *Bobla som sprakk*. Dagbladet. Hentet fra: <https://www.dagbladet.no/magasinet/bobla-som-sprakk/65782447>
- Rauboti, J.** (2009. 14. februar). *Enron Corporation*. Store norske leksikon. Hentet fra: https://snl.no/Enron_Corporation
- Regnskap Norge.** (2015). *Omsetningen i revisjonsforetakene øker, men omsetning fra revisjon har sunket*. Hentet fra: <https://www.regnskapnorge.no/artikler/regnskap/omsetningen-i-revisjonsforetakene-oker-men-omsetning-fra-revisjon-har-sunket/>
- Regnskapsloven.** (1999). Lov om årsregnskap m.v 01. januar 1999 nr 35. Hentet fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-56?q=regnskapsloven>
- Revisorforeningen.** (2017, 29. juni). *Revisors erstatningsansvar og sikkerhetsstillelse*. Hentet fra: <https://www.revisorforeningen.no/fag/ny-revisorlovgivning/nyheter-ny-revisorlov/revisors-erstatningsansvar-og-sikkerhetsstillelse/>
- Revisorloven.** Lov 15.01.1999 nr. 2 om revisjon og revisorer.
- Ryste, C.** (2006, 30. Januar). *Svindeltalte Enron-topper i retten*. VG. Hentet fra:

- <https://www.vg.no/nyheter/utenriks/i/31O19/svindeltaltale-enron-topper-i-retten>
- Samuelsen, T.** (2012). *Risikostyring og intern kontroll*. Revisjon og Regnskap utgave nr 4. Hentet fra: <https://www.revregn.no/i/2012/4/revisjon-4a-1110>
- Sapienza, C.** (2016, 29. April). *I disse tilfellene trenger du regnskapsfører og revisor*. DNB feed. Hentet fra: <https://dnbfeed.no/bedrift/i-disse-tilfellene-trenger-du-regnskapsforer-og-revisor/>
- Seidman, I.** (1998) *Interviewing as qualitative research*. New York: Teachers College Press
- Sekaran, U. & Bougie, R.** (2013). *Research methods for business*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Shadish, W.R., Cook, T.D. & Campbell, D.T.** (2002) *Experimental and Quasi-Experimental Designs for Generalized Causal Inference*. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Shilit, H.** (2002). *Financial Shenanigans*. New York: McGraw Hill.
- Skaalmo, G. & Sundnes, T.** (2014, 06. Februar). *Fasts børsbløff. Dagens næringsliv*. Hentet fra: <https://www.dn.no/nyheter/2008/06/28/fasts-borsbloff>
- Skatteetaten.** (2016, 15. september). *Nye krav til kassasystemer - registrering av kredittsalg*. Hentet fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Radgiver/Rettskilder/Uttalelser/Prinsipputtalelser/nye-krav-til-kassasystemer--registrering-av-kredittsalg/>
- Sotnakk, G.** (2017, 26. Mai). *Immaterielle eiendeler. KPMG*. Hentet fra: <https://verdtavite.kpmg.no/immaterielle-eiendeler.aspx>
- Staven, I. & Larsen, M. L.** (2013). *Revisors Rapporteringsplikt etter hvitvaskingsloven*. (Mastergradsavhandling). Oslo: Handelshøyskolen BI
- Store norske leksikon.** (2015) *Kvalitativ*. Hentet fra: <https://snl.no/kvalitativ>
- Store norske leksikon.** (2011). *Økokrim*. Hentet fra: <https://snl.no/%C3%98kokrim>
- Store norske leksikon.** (2009). *Arthur Andersen*. Hentet fra: [https://snl.no/Arthur Andersen](https://snl.no/Arthur_Andersen)
- Straffeloven.** (2005). Lov om straff m.v 20. mai 2005 nr 10. Hentet fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>
- Strøm, H.** (2006). *Revisors Erstatningsansvar*. Revisjon og Regnskap. Hentet fra: <https://www.revregn.no/i/2006/3/revisjon-03-06-2>
- Stuart, Iris.** (2011). *Auditing and Assurance Services: An Applied Approach*. New York: McGraw-Hill Education
- Sundeberg, J. D. & Lorentzen, M.** (2016, 12. juli). *Ny Norske Skog-revisor krever nedskrivninger*. Hentet fra:

<https://e24.no/boers-og-finans/norske-skogindustrier/ny-norske-skog-revisor-krever-nedskrivninger/23738078>

Svanstrøm, T. (2016, 10. august) *Hvilke aspekter i mislighetstriangelet er mest sentrale ved revisors mislighetsvurdering, og hvordan er deres oppfatning sammenlignet med granskere?* (Mastergradsavhandling). Oslo: Handelshøyskolen BI

Tranøy, Knut Erik. (2018). *Metode*. Hentet fra <https://snl.no/metode>

Trehan, C. (2017). *The 9 most influential accounting firms in the world*.

Hentet fra: <https://www.upslide.net/blog/most-influential-accounting-firms-in-the-world/>

Trumpy, J. (2017, 23. november). DNB kutter og gir boliglån på to minutter. Hentet fra: <https://www.dn.no/nyheter/2017/11/21/1612/Finans/dnb-kutter-og-gir-boliglan-pa-to-minutter>

Økokrim. (2017, 28. Juni). *Om Økokrim*. Hentet fra:

<https://www.okokrim.no/om-okokrim.422248.no.html>

Økokrim. (2018, 6. februar). *Statistikk per år - Mistenkelige transaksjoner*.

Hentet fra: <https://www.okokrim.no/statistikk-per-aar.455494.nn.html>

Vedlegg:

Vedlegg 1 - Intervjuguide: Revisorer

1.	Alder.
2.	Antall år utdanning etter videregående.
3.	Arbeidsstilling.
4.	Registrert eller statsautorisert.
5.	Antall år jobberfaring i revisjonsbransjen.
6.	Antall år ledererfaring
7.	Bruker du vesentlighetsgrense som verktøy i din stilling?
8.	Hvor ofte opplever du at en eller flere brukere er uenig i vesentlighetsgrensen?
9.	Hvilken grad mener du regnskapsmanipulering er et problem i næringslivet?
10.	Økokrim har hevdet at revisor er nøkkelperson til å avdekke brudd på bokførings- og regnskapsloven, er du enig i denne uttalelsen?
11.	Opplever du det som lettere eller vanskeligere å avdekke misligheter i et revisjonsoppdrag?
12.	Diskuteres det alltid om feil er bevisst er ubevisst?
13.	Setter du/dere en lavere vesentlighetsgrense for bevisste feil i din praksis?
14.	Hva er din vurdering om at brukerne av regnskapet hadde hatt nytte av en egen vesentlighetsgrense knyttet til feil som stammer fra bevisste feil?
15.	Ville det vært nyttig for revisor med tanke på straff/ansvar å være lovpålagt fastsette en særskilt vesentlighetsgrense for misligheter?
16.	Anser du det som revisors plikt å avdekke misligheter under revisjon?
17.	Hvor vil du stille deg til et regnskap fra selskap som tidligere har levert mislighet i årsregnskapet, med tanke på valg av vesentlighetsgrense?
18.	Tror du det blir enklere eller vanskeligere for revisor å oppdage misligheter med tanke på den kommende digitaliseringen, digitale betalingsmidler og kunstig intelligens?

Vedlegg 2 - Intervjuguide: Regnskapsbrukere

1.	Alder.
2.	Bransje / stilling.
3.	Antall år utdanning etter videregående.
4.	Antall år jobberfaring i nåværende bransje / stilling.
5.	Leser du årsregnskap i din stilling?
6.	Hvor viktig er revisjonsberetningen for deg ved vurdering av årsregnskap?
7.	Er du kjent med at revisor bruker <i>Vesentlighetsgrense</i> som verktøy i revisjonen?
8.	Ser du på revisor som allmennhetens tillitsperson?
9.	Hva er dine tanker om vesentlighetsgrensen i forhold til regnskapets kvalitet?
10.	Er du ofte uenig i størrelsen på vesentlighetsgrensen som revisor har satt?
11.	Synes du det er greit at et regnskap kan inneholde feil, så lenge revisor sier de ikke er vesentlige?
12.	Ved låneavtaler, har dere noen klausuler angående feil i årsregnskapet som gjør at avtalen kan sies opp?
13.	Mener du at det er revisors oppgave å avdekke regnskapsmanipulasjon?
14.	Hvis ja(spm. 11), endrer du mening dersom det viser seg at dette er bevisste feil som den revisjonspliktige har gjort med viten og vilje?
15.	Har du vært bruker av et regnskaps som senere har vist seg å være manipulert?
16.	Hvor vil du stille deg til regnskap fra selskap som tidligere har levert manipulerte årsregnskap med tanke på lånemuligheter?
17.	Mener du at revisor burde hatt en egen vesentlighetsgrense for feil som stammer fra regnskapsmanipulasjon?
18.	Ved låneavtaler har dere noen prinsipper angående manipulering fra organisasjoner som er lånekunde hos dere?
19.	Dersom et selskap rapporterte 10 millioner i overskudd, hvor mye av dette kunne være manipulert for at du ikke skulle endret din beslutning om å gi lån?

Vedlegg 3 - Intervjuguide: Økokrim

1.	Alder.
2.	Bransje / stilling.
3.	Antall år utdanning etter videregående.
4.	Antall år jobberfaring i nåværende bransje / stilling.
5.	Antall år ledererfaring / resultatansvarlig?
6.	Leser du årsregnskap i din stilling?
7.	Hvor viktig er revisjonsberetningen for vurdering av kriminelle forhold?
8.	Er du kjent med at revisor bruker Vesentlighetsgrense som verktøy i revisjonen?
9.	Ser du på revisor som allmennhetens tillitsperson?
10.	Hva er dine tanker om vesentlighetsgrensen i forhold til regnskapets validitet?
11.	Er du ofte uenig i størrelsen på vesentlighetsgrensen som revisor har satt?
12.	Synes du det er greit at et regnskap kan inneholde feil, så lenge revisor sier at det er i orden?
13.	Hvis ja, endrer du mening dersom det viser seg at dette er bevisste feil som den revisjonspliktige har gjort med viten og vilje?
14.	Har du vært bruker av et regnskaps som senere har vist seg å være manipulert?
15.	Hvor vil du stille deg til regnskap fra selskap som tidligere har levert manipulerte årsregnskap?
16.	Mener du at revisor burde hatt en egen vesentlighetsgrense for feil som stammer fra regnskapsmanipulasjon?

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet

Vesentlighet og regnskapsmanipulasjon

Bakgrunn og formål

Formålet med denne studien er å sette fokus på revisors arbeid mot bevisste feil i regnskapet, og regnskapsbrukernes oppfatning av dette. Problemstillingen går i hovedsak ut på å definere revisors arbeid med å avdekke bevisste feil, og forventningen regnskapsbrukere har til et revidert regnskap. Det finnes pr. dags dato ingen lover eller standarder som pålegger revisor å sette en særskilt vesentlighetsgrense for bevisste feil som avdekkes. Forskningsspørsmålet vårt går derfor ut på å avdekke om en slik særskilt vesentlighetsgrense vil være nyttig for brukere, revisor og allmenheten.

Deltakerne i dette prosjektet velges utfra profesjonelt skjønn. Dette betyr at hver deltaker er valgt fordi vedkommende muligens besitter den informasjonen og kompetanse vi søker.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Deltakelse i studien innebærer at deltakerne stiller til telefon- eller personlig intervju hvor vi som studenter på prosjektet stiller spørsmål til det overnevnte emnet. Spørsmålene vil da i stor grad omhandle hvordan deltakeren stiller seg til bevisst og ubevisst manipulasjon, samt om hvordan en tidligere manipulering påvirker fremtidig syn på regnskapet. Hvert intervju antas å ikke ta mer enn 30 min pr deltager.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt. Informasjonen som gis skal, hvis annet ikke avtales, kun være tilgjengelig for studenter som er ansvarlig for prosjektet, samt oppført veileder. Personopplysninger vil bare bli lagret på de ansvarlige studentenes arbeidsmaskiner som er beskyttet med virusprogram og brannmur. Videre skal deltagerliste og koblingsnøkkel holdes adskilt fra hverandre.

Deltakere kan kjenne igjen sine svarmeldinger når den endelige publikasjonen for prosjektet er ferdig. Direkte personopplysninger skal ikke fremkomme ved publikasjon. Støttarbeid som navnelister og øvrig personopplysninger som ikke tas med i ved sluttresultatet vil ved prosjektarbeidets slutt bli tilintetgjort.

Prosjektet skal etter planen avsluttes 01.06.18.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli anonymisert.

Vedlegg 5: Refleksjonsnotat - Robin André Vatne

Min masteroppgave i regnskap og revisjon er en sammenstilling mellom revisors forventning og regnskapsbrukernes forventning, til revisjonens arbeid mot regnskapsmanipulasjon. Masteroppgaven tar utgangspunkt i teori fra både akademisk litteratur og nyhetsartikler angående regnskapsmanipulasjon. Min oppfatning er revisors plikt til å avdekke regnskapsmanipulering ikke kommer godt nok frem i lover og bestemmelser. Flere bestemmelser både fra revisorloven og hvitvaskingsloven er svært subjektiv når det kommer til revisors plikt. Lovene definerer oppsummert at revisors plikt er å avdekke vesentlig feilinformasjon, uansett om feilen er manipulert eller utilsiktet.

Vår forskning gikk derfor ut på å spørre sentrale regnskapsbrukere om hvilke forventninger de hadde til revisors arbeid rettet mot manipulasjon. Videre stilte vi tilpassende spørsmål til revisjonspartnere slik at vi også fikk frem et bilde av praksis og holdning til arbeidet mot revisjon. Hovedhensikten med masteroppgaven var å avdekke om det fantes noen vesentlige forskjeller mellom revisors holdning og de holdningene regnskapsbrukerne mener revisor bør ha. Vår konklusjon på oppgaven slår fast at revisorer innad har forskjellig oppfatninger, i tillegg til at majoriteten av revisorene var uenig med regnskapsbrukerne. Masteroppgaven gir derfor en indikasjon på at bestemmelser om hvordan revisor skal håndtere regnskapsmanipulasjon bør avklares for få et sunnere næringsliv.

Sett i et internasjonalt perspektiv er regnskapsmanipulasjon svært sentralt tema. Stadig nye regler i forbindelse med regnskapsføring har ofte til hensikt å forebygge manipulert informasjon i regnskapet. Etter den kjente Enron-skandalen i USA ble reglene for regnskap vesentlig endret, nettopp for å forhindre at regnskapsmanipulasjon skulle forekomme. Sett utfra et internasjonalt perspektiv mener jeg at det er viktig at aktører kan stole på regnskaper på tvers av landegrensene. Den globale aktiviteten har en svært økende grad, og en felles forståelse på hvilke plikter revisor har knyttet til manipulasjon vil styrke det globale samarbeid og kommunikasjon. Alle revisjonspartnerne vi intervjuet var ansatt i internasjonale revisjonsselskap, for oss var dette hensiktsmessig ettersom regnskap brukes på tvers av landegrensene.

ISA er et internasjonalt rammeverk som gjelder for alle revisorer. Dette betyr at masteroppgaven vår kan genereres til å gjelde flere revisorer i verden. Forskingen har

selvfølgelig begrensninger gjennom at norske revisorer er påvirket av de normer som er her i landet. Slik at resultatene av den grunn kan slå ut annerledes dersom man hadde gjort en lignende undersøkelse i et annet land. Men, jeg er absolutt av den oppfatning at en sammenligning mellom forventninger mellom regnskapsbrukere på tvers av landegrensene vil være en hensiktsmessig forskning.

Masteroppgaven vår knytter seg til innovasjon, begrepet innovasjon er tett knyttet opp mot det å skape noe nytt eller noe eksisterende til bedre. For at verden skal kunne utvikle seg videre er det sentralt at finansbransjens viktigste informasjonskilde er til å stole på. Dette mener jeg min masteroppgave bidrar til gjennom å klargjøre at det er forskjeller mellom hvordan regnskapsbrukere og revisorer tenker angående revisjonens arbeid.

For at næringslivet skal fungere optimalt er det behov for et rammeverk rundt revisors arbeid som gir en merverdi for både den revisjonspliktige og regnskapsbrukerne. Vårt utvalg av regnskapsbrukere avdekket klart at regnskapsbrukerne forventer at revisor retter revisjonen inn mot oppdagelse av regnskapsmanipulering, mens utvalget av revisorer tonet denne plikten ned. Som nevnt tidligere definerer lov og standard etter min mening dårlig revisors plikt knyttet til manipulering, noe jeg mener er årsaken til de mange rettssaker om regnskapsmanipulasjon som har vært opp gjennom årene. For at revisors arbeid skal kunne gjøre best mulig nytte for næringslivet bør rammeverket for revisors plikt angående manipulasjon drøftes nærmere.

Opp gjennom mine fem år som revisjonsstudent har jeg deltatt på de fleste forelesninger og blitt godt kjent med foreleserne. Mitt inntrykk er at regnskapsmanipulasjon ikke er et emne som vektlegges særlig tungt som en del av pensum for studentene. Likevel opplevde jeg flere forelesere som bakte regnskapsmanipulasjon inn i andre emner. Min forståelse av dette var at flere forelesere ved revisjonsstudiet muligens kunne ønsket at revisors plikt til regnskapsmanipulasjon var en del av læreplanen.

Gjennom mine to år på masterstudiet har jeg også deltatt på mange bedriftspresentasjoner. Her har jeg fått et innblikk i hvordan dagens revisorer jobber, hva som er i fokus og hva kundene forventer. Bedriftspresentasjonene har i liten eller ingen grad omhandlet hvordan revisor jobber mot regnskapsmanipulasjon. Disse motsetningene mellom akademiske

forelesere og praktiserende revisorer som jeg har observert har gjort at jeg ønsket å undersøke emnet grundigere. Jeg mener selv at dersom et regnskap skal være nyttig er det en nødvendighet at vi kan stole på menneskene bak. Eksempelvis er bankenes vilje til å yte kapital en nøkkelfaktor for at et samfunn kan investere i fremtiden. Vi oppfattet at regnskapsbrukerne som i vårt utvalg var stor andel banker, opplevde at revisor hadde lite vekt på regnskapsmanipulering under revisjonen. For at et samfunn skal være innovativ er det kritisk at bankene er villig til å låne ut kapital.

Masteroppgaven relaterer seg godt til emnet ansvarlighet også. Revisor er som beskrevet i revisorloven § 1-2 allmenhetens tillitsperson og skal utføre sitt yrke med integritet og uavhengighet. Vår masteroppgave tar nettopp sikte på dette, hvilket ansvar har revisor knyttet til manipulering? Hvilket ansvar gir dette revisor overfor samfunnet? Min oppfatning er at revisors ansvar for hvordan revisjonsplikten utøves er bredt. Det etiske riktige knyttet til revisjon er at revisor utarbeider tiltak som oppdager manipulering. På en annen måte er en naturlig del av revisjonen å bli kjent med den revisjonspliktige. Dette kan medføre at revisor opplever det som et dilemma å «etterforske» en kunde for regnskapsmanipulering. Dette opplevde jeg også under intervjuene av revisorene. Det var liten tvil om at revisorene syntes at det var vanskelig å innrette en revisjon mot å oppdage manipulering og de fleste hevdet at de aldri hadde opplevd manipulasjon ute hos sine kunder.

For at revisors retningslinjer for oppgaveplikt rettet mot manipulasjon skal bli klarer, mener jeg at myndighetene og revisorforeningen bør komme på banen. ISA 240 bør analyseres nøyere og det bør komme klarere regler på hvilke plikter revisor har knyttet til manipulering. Eksempelvis bør det også forklares hvordan indikatorer som skiller en vesentlig regnskapsmanipulasjon, fra en utilsiktet regnskapsfeil.

Vi håper at masteroppgaven vi har utarbeidet kan bidra til å bevisstgjøre at det kan være en mulig forskjell på hvordan regnskapsbrukere og revisorer tenker angående revisors arbeid. Vårt mål med oppgaven er å styrke revisorer integritet overfor næringslivet slik at nytteverdien med å ha revisor skal bli sterkere.

Vedlegg 6: Refleksjonsnotat - Ørjan Jensen

Temaet i vår oppgave er regnskapsmanipulasjon, og spesielt hvilket ansvar revisor har når det kommer til å oppdage og avdekke. Gjennom årenes løp har jeg via media vært vitne til flere store og små regnskapsskandaler i Norge og utlandet, og det har vekket interessen min for temaet.

De fleste regnskapsskandaler ender opp med at revisor blir saksøkt fordi interessentene mener at revisor burde ha oppdaget at regnskapet ikke var korrekt. Spørsmålet ender ofte opp med å være om revisor burde ha sett det eller ikke. Jeg utdanner meg innenfor regnskap og revisjon og ønsker å jobbe i revisjonsbransjen. For å være en god revisor i kampen mot regnskapsmanipulasjon er det viktig med kunnskap om temaet, og vite hvilket ansvar jeg har.

Min oppfatning er at lover og revisjonsstandarder er uklare på om området, og siden revisjon er sterkt preget av profesjonelt skjønn ønsket jeg å undersøke hva regnskapsbrukere, revisorer og Økokrim mener at er revisors ansvar når det kommer til å avdekke regnskapsmanipulasjon. Vi har intervjuet fem revisorer, fem regnskapsbrukere og to representanter fra Økokrim. Utvalget er langt fra representativt for hele populasjonen, men gir oss en pekepinn på hva næringslivet tenker, og ikke tenker, om temaet.

Våre funn viser at det er mye mindre fokus på temaet blant revisorer og regnskapsbrukere enn hva vi forventet. Økokrim fremstod som litt "firkantet" med sitt syn på revisors ansvar. De mener at revisor har et veldig stort ansvar, men det var som forventet. Deres svar må ses i lys av at de vil sette et standpunkt og være prinsippfaste. Konklusjonen er at regnskapsbrukere har høyere forventninger til revisors ansvar enn hva revisor føler selv, og problemet ligger først og fremst i fokuset til revisor.

Utvalget vårt består kun av norske personer, men både revisorene og regnskapsbrukerne er preget av internasjonale forhold. Revisorene må forholde seg til de internasjonale revisjonsstandardene (ISA) når de gjennomfører revisjonen. Vårt utvalgt av regnskapsbrukere består kun av lånerådgivere i banker, og de er i stor grad påvirket av internasjonale retningslinjer fra blant annet EU.

For revisorer er den internasjonale digitaliseringstrenden en stor utfordring. Mange av dagens revisorer er vant med at mye av regnskapsdokumentasjonen finnes i fysisk format, og det blir en utfordring når det kun finnes digitalt. Flere vil nok da oppleve at de mangler kunnskap om digitale regnskapsprogrammer, og spesielt om selskaper benytter seg av forskjellige programmer. Vårt utvalg mente at dette vil jevne seg ut etterhvert som revisorene fikk mer kunnskap, men det er fare for at revisor henger etter i utviklingen, og det blir enklere for de revisjonspliktige å manipulere regnskapene om revisor mangler forståelse for systemet det gjøres i.

For våre regnskapsbrukere som er lånerådgivere til bedrifter er det internasjonale utfordringen knyttet til informasjon og "Big data". Bankene er avhengige av informasjon for å vurdere kredittverdigheten til kundene, og når det er så mye informasjon tilgjengelig er det vanskelig å finne hva som er relevant og hva som er til å stole på. Revisor skal bekrefte kvaliteten på regnskapet for regnskapsbrukeren, og bankene er avhengig av at et revidert regnskap er til å stole på. Vår oppgave viser at bankene har for lite kunnskap om revisors ansvar, stoler "blindt" på revisor og har for høye forventinger knyttet til revisors ansvar i kampen mot regnskapsmanipulasjon. Kunnskapsnivået til regnskapsbrukerne knyttet til revisors arbeid må styrkes for at de skal kunne ha mer nytte av revisjonen.

I forhold til innovasjon så har vi i oppgaven sett på muligheten for en endring av dagens revisorlov og revisjonsstandarder. Jeg mener at revisors ansvar, som kommer til syne i hvitvaskingsloven, burde blitt gitt mer fokus i revisorloven. I tillegg er revisjonsstandardene uklare på området, og bør også få mer fokus på avdekking av bevisste feil og regnskapsmanipulasjon. Resultatene våre viser at det er for lite fokus på dette problemet, og jeg tror at det kan være en løsning å øke fokuset i dagens lovgivning.

Når det kommer til ansvar og etikk er dette veldig sentralt i vår oppgave.

Regnskapsmanipulasjon koster samfunnet mye penger og kan føre til at mange uskyldige mennesker mister sin viktigste inntektskilde om selskapet går konkurs. Vi har prøvd å finne ut hvilken rolle revisor har når det kommer til å bekjempe regnskapsmanipulasjon, og hva som er deres ansvar. Revisor sitt formål er å øke regnskapsbrukernes tillit til regnskapet, og sørge for at de kan stole på det som de leser i regnskapet. Jeg mener derfor at det er utrolig viktig tema i næringslivet som kanskje får for lite fokus. Vi håper derfor at denne oppgaven kan

bidra til å øke dette fokuset og styrke revisor i kampen mot regnskapsmanipulasjon slik at regnskapsbrukerne i større grad kan stole på det reviderte regnskapet.